

Vörös István

A víz kísértetei Nagymarosnál

Győrffy Ákosnak

*A lány az eső szellemét
túldalolta. A folyó a rend
eszméjét. A rend a lányét.
A víz elöntötte a kompikötőt.
A halsütő zárva. A kút
vízben áll. Nem jutunk
vízhez a víztől. A víz*

*a víznek lelke, a víz
a víznek szelleme, a
víz a víztől elválik. Elválás
folyásiránya. A rend a lány
eszméjét túldalolta. Asszony
lett belőle. Túldalolt rend
sodródik a vízben.*

*A víz kísértetei világító
halak. Az étterem elöntött
konyháját világítják
át meg át. Fények a víz
alól. Sötétek a víz alól.
Kísértetjárás. Az egész
elmúlt idő itt sodródik.*

*A múlt fehér lepedőjét
maszkként emeljük az arcunk elé.*

Nem mi nem ő

*Ami jó volt, közepes lett.
A közepes rossz. De a
rossz feljavult, és
néha jónak tűnik,
bár nem az. Nem a
rossz lett jó. A köze-
pes kelt meg,*

*mint a kenyér.
A közepes kelt föl,
mint a forrongó
nép. Kiszorított
mindent a helyéről.
És elpusztította a helyet
is, magát. Nincsen*

*számodra hely. Számon
kívül maradtak
számolják magukat
a jók közé. Közben
a jó nem a mi művünk.
Mű. Nem-mi alkotása.
Nem-mi szerintünk az*

*egész világot megterem-
tette. De az nem ő.*

Nem mi nem minket

*Az egyistenhit nem sokkal
pontosabb fogalom, mint
az egy emberes valóság.
Bár lehet, hogy az igaz is.
Egyetlen valódi ember
jön ki belőlünk. Belőletek,
ember-hasonlatok.*

*Ember-morzsalék! Mi
kell együtt legyen a valódi
emberben? Gondolat.
Szellem. Lélek. Erkölc.*

*Hit. Öröm. Teremtő-
erő. Úristen, talán
még egy ember se*

*jön össze belőletek.
Belőlünk. De én – bár
nem illik – kiviszem
magam, közületek. Ma-
gamból is. A versben
beszéljen tényleg más.
Én. Aki átlát rajtam.*

*Rajtatok. Nem-mi nem
minket teremtett meg valamikor.*

Mérlegek harca

*A lányom kutyát akar.
Már el is nevezte
Dámának. Most egy
nyaláb nejlont hordoz
a lakásban – zöld
kutya. Az egyensúlyt
keresi mindenki,*

*de keresés közben
a másik egyensúlyát
felborítjuk, felborít-
játok. Egymásnak
ütődő mérlegek,
egymást lökődő mérlegek,
Egymással harcoló mérlegek.*

*Kos. Skorpió. Nyilas.
És köztük Halak, Szűz.
A zöld kutya a bőr-
garnitúrán hever.
Valamit most akarok
eldönteni, elöttetek,
ami nem tartozik rátok.*

*Ha tudják, hogy én születek meg,
választott volna-e bárki engem?*

Várj! Hiszen épp

*Ha tudják, hogy én
születek meg, válasz-
tott volna-e bárki engem?
Csak az örökbe fogadott
gyereket lehet kiválasztani,
de őt már más erők
is kiválasztották.*

*Ezt a percet, ha látják
a szülőszobában, a fáradt
orvos, az anyám vagy
a kint cigarettázó apám,
nem kérnek-e inkább
egy lányt? Mindenki
lányt akar. Nem mintha*

*bármilyen rosszat tennék,
csak én vagyok, és
senki se tud róla, milyen
az. Ha megtudják, akarták
volna-e az öröm és
fáradtság, a kíváncsiság
és csalódottság e töprengő*

*keverékét? Várj!
Hiszen épp ezt akarták.*

Vári Attila

A telihold bora

Nemzetközi társaság érkezett a hírre. Ugyanazok, akik versenyeken és árveréseken szoktak találkozni. Most tanácstalanul keresgéltek a talaját vesztett sziklafal alatt. Borászok és kertészmérnökök, szállodák pincemesterei és szerencselovagok kutattak a romok között, de a földcsuszamlás hordaléka nem csak a házat tarolta le. Bedöntötte az évszázados pince vulkáni tufából rakott falait is, összetörve a vagyont érő borral teli palackokat, s a megindult hegyoldal sziklatömbökkel kevert talaja, mint egy zúzda, még ujjnyi darabkákat sem hagyott a híres szőlőtőkékben.

Nagyobb borárveréseken fel-felbukkantak még évek múltán is Edina-féle kézi címkés palackok, de igazi szakembert nem tudtak becsapni. A pincéből csak a vendégek asztalára jutott ezekből a borokból. Még ajándékba sem adott soha senkinek, s így azok, akik név szerint ismerték a híres borvidékek pincészeit, s olyan szerencsések voltak, hogy kóstolhatták is valamelyikét a vincellér asszony nedűinek, nem dőltek be a hamisítványoknak. Most ők is a romok között kutattak, reménykedve, hogy valami csoda folytán ép üvegre lelnek, vagy találnak oltványoknak való venyigemaradványokat.

Úgy szaglászta, mint a kotorékebek. Csupaszz kézzel kaparták a törmeléket, nem csákányoztak, nem ástak, nehogy összetörjenek valamit, s egyikük az autójából felhozta az utazó étkezészetét. Késsel, villával, kávéskanállal esett neki az emeletmagasra felgyűrődött halomnak. De sem üvegtörmeléket, sem a polcok maradványait nem találták.

Egy délvidéki francia borász, aki szarvasgomba-keresésre idomított disznóját is magával hozta, borral átítatott rongyot szagoltatott az állattal, remélve, hogy az valamit talál. Időnként nagyokat rikkantott, de aztán kiderült, hogy a diadalordítás semmis, korhadtt fadarabot túrt ki a koca, s az egyik jóérzésű kincskereső meg is magyarázta neki, hogy miért nem találhat semmit.

– Tudja uram, nincs minta. Minden palackban másfajta bora volt Edinának. Olyan fölöslegesen hajszolja azt az állatot, mintha a rablógyilkos szagmintája helyett menyasszonyi mirtuszkoszorút szagoltatna a rendőrnnyomozó a farkaskutyával.

Már késő délutánra járt, lehűlt az idő, s a csapat szedelőzködött. Egy közeli motelben vettek ki szobákat, s a vadételeiről híres vendéglőben előkerültek az otthonról hozott díjnyertes borok. Szürkebarátok, rizlingek, muskotályok,

cabernet blanc, pinot noir, chardonnai, s más fantázianeveű borokkal koccintottak, aztán, mintha temetés utáni toron lennének, előbb magasztalták, végül mégiscsak szidni kezdték Edinát.

– Tudhatta volna, hogy egy felbecsülhetetlen génbank nem lehet egyetlen emberé. Az ilyesmi nem olyan, mint a bélyeggyűjtemény, családi fényképalbum – mondta a kertészeti egyetem tanszékvezetője.

– Mindenesetre furcsa szerzet volt – mondta egy latinosan kreol férfi. – Mint tudják, nekem Chillében, Dél-Afrikában, Ausztráliában is vannak ültetvényeim, s egy portugál szaklapban olvastam erről a hihetetlen fajgazdagságról. Eredetileg azért jöttem, hogy oltóanyagot vásároljak, de a hölgygel nem lehetett üzletet kötni. Megkínált, tényleg fantasztikus volt a bora, de hiába magyaráztam neki, hogy a világpiacra nem lehet megmaradni, ha mindenki szinte azonos fajtákat termeszt. Nem érdekelték a legevidensebb közgazdasági tények sem. Pedig elmagyaráztam neki, hogy kezd beszűkülni a világpiac. Az emberek, már akik tehetik, új ízeket akarnak. Talán nem értette meg, hogy a bankok is csak extrára, olyanra adnak kölcsönt, ami nem tucatarú.

– De azért kedves volt magához? – kérdezte az egyik szállodalánc pincemes-tere. – Vagy kellemetlenkedett? Mert egy amerikai kollégát úgy kidobott, hogy szerencsétlen a fenekén szánkózott le a lépcsőn, s napokig nyomta az ágyat.

– Kedves volt. A maga módján. Amikor kiment, hogy harapnivalót hozzon, egy üvegcsébe töltöttem abból a kékes árnyalatúból, amivel megkínált. A szállodában elemezni tudtam, hoztam magammal mindenfélét, amire szükség lehet az analízishez. És meg is csináltam mindent, amit csak lehetett, de nem volt abban a borban mesterséges színezék, s másnap, amikor visszajöttem, hogy szaporítóanyagot vegyek, be sem engedett a kapun, azt mondta, az ő háza nem kocsmá. „Egy tőke egy palack, egy vendég csak egyszer vendég” – mondta nekem, s amikor felajánlottam, hogy gazdaggá teszem, hogy hajlandó vagyok akármennyit adni annak a kék bornak a szőlőjéért, mert mint tudják, mesterségesen egy-két év alatt ezerszám lehetett volna szaporítóanyagot hajtani, kiengedte azokat a hatalmas vérebekeket, s bevágta az ajtót. Pedig tízezer kilométert tettem meg. Igaz, az a zamat holtomig elkísér, de mire jó, ha semmi hasznom, ha csak egy emlék.

– Gyűlölte, ha pénzt emlegettek, ezt már sokan mesélték – mondta a francia, aki szarvasgombavadász disznóval érkezett a tragédia hírére. – Tudják, sok mindent nem értek, nem értettem ebben az asszonyban. Híres balerina, aki fiatalon búcsút int a színpadnak. A világ legjobb borászai keresik fel, de ő fittyet hány ránk, a hírnevére. Mindenesetre perverz dolog volt az, ahogy a kezében levő kincssel bánt.

– Most már elmondhatom – kezdte a kacsakezű német. – Most már elmondhatom, hogy másodjára azért jöttem ide, mert el akartam lopni annak a narancsos bornak a tőkéjét, amiről délelőtt meséltem. Megkerültem az egész hegyet, az erdőkön át jöttem, s azért nem szégyelltem, hogy cselhez kell folyamodnom, mert azon a palackon, amelyikből a nektársűrű bort töltötte nekem, Odüsszeusz neve volt olvasható. Ha Odüsszeusz, akkor legyen cseles a szerzés. A szünet feltüntett dátuma miatt, 1996. szeptember 20. Alatta a másik évszám: 1933. Én szeptember 18-án jöttem, hogy a fürtök még főnn legyenek a tőkén, s felismerhessem,

még mielőtt leszedné. Tudtam, hogy kutyák őrzik a birtokot, de nem hallottam semmit, csak amikor már a keresett tőke mellett álltam, akkor éreztem, hogy zajtalanul, csaholás nélkül támadnak. Az arcomat védtem, s akkor marcangolták szét a jobb kezemet – mondta.

– Az sem igaz, hogy sohasem hívott meg másodjára senkit – kezdte egy szicíliai, aki olyan hadarva beszélt, mintha attól félt volna, hogy nem lesz ideje elmondani mindent. – Évekkel ezelőtt jártam itt, mi csak lacrima christi tartunk, s egy olasz lapban olvastam Edináról, arról, hogy a Vezúv oldalán termőnél is jobb az övé. Igaz volt. Vittorio, az öcsém azért jött ide, mert meséltem neki, hogy ez a bor, bár felismerhetően úgy készült, ahogy évszázadok óta mi is csináljuk, mégis más volt. Enyhén zöldes árnyalatú, de a teteje s a karimája, ahol a pohárral találkozott, szivárványosan fénylett. Nem a kristálypohár miatt. Nem olyan fénytörés volt, amilyen becsaphat egy laikust. A tányéromra csöppent egy csepp, s anélkül, hogy napfény érte volna, úgy ragyogott, mint az ólomkristályba töltött bor, ha elmozdítja előtte az ember a gyertyát. És mondom, Vittorio eljött, aztán este innen telefonált a moteltől, azt mondta, hogy Edina meghívta másnapra is. Ez pontosan két éve történt. Azóta nem hallottunk róla. Kerestettük, még házkutatást is tartott itt a rendőrség, de nyoma veszett. Én kérem, nem palackot keresek, nem is a tőkék maradványait. Azért jöttem, mert szerintem megölte Vittoriót, s meg akarom találni legalább a csontjait. A kocsija sem került elő. A Ferrari is eltűnt, pedig ezen a vidéken biztos emlékeztek volna egy ilyen autóra, ha balesetet szenved.

Elcsendesedtek a kincskeresők. Hitték is, nem is a szicíliai történetét. Hitték, mert tényleg nem úgy keresett a törmelékek között, mint mások, de nem akarták hinni, mert bár Edina negyvenévesen is vonzó nő volt, nem volt kacér, így nem kellett a visszautasított nő bosszúját feltételezni róla.

– És hátha nem is itt tűnt el – mondta a német, de még mielőtt kifejthette volna véleményét, az olasz fölcsettant.

– Azt ígérte, hogy telefonál, ha visszaér ide ebbe a motelbe. De nem hívott, s én meg akartam kérni valamire, azt mondta, hatra várja Edina, de már fél hatkor csak a postafiókja jelentkezett. Tudják, ha azt mondta volna ez az asszony a rendőröknek, hogy erőszakos volt az öcsém, s önvédelemből megölte, még azt is elhittem volna, s talán meg is bocsátottam volna, mert ismertem, tudtam, hogy milyen a nőekkel. És az első estén, akkor, amikor utoljára beszéltünk, azt mondta, hogy nem is a borért megy, Edináért, és ha kell, feleségül kéri, mert nem hiszi, hogy mással le tudná élni az életét.

Ez a történet megzavarta a társaságot, de nem kellett semmit sem mondaniuk, mert gőzölgő tányérok hozták az őzpörköltet, s mert az otthoni borok cseréje még a vacsora megrendelése előtt lezajlott, most úgy tehettek, mintha csak a ház specialitása érdekelte volna őket. Mindenik előtt egy-egy más vidék cserebora állt, szakértelemmel kortyolták az idegen italt, de nem tettek megjegyzéseket. Arra a borra gondoltak, amelyet néhány száz méterrel arrébb ittak valaha, ott, ahol a csupaszon maradt sziklák alatt az a hatalmas hordalékkúp emelkedik. Végigfuttatták emlékeikben mindazt, amit az asszonyról hallottak az évek során, akkor, amikor még nem is látták, s így nem is azonosíthatták azzal a képpel, amilyennek megismerték. El tudtak volna képzelni mindent róla, de azt nem, hogy

képes lenne megölni valakit egy Ferrariért. Éppen ő, akinek vagyonokat ígértek oltóanyagért. Ő, akinek borait az árveréseken rekordáron vitték volna az ingyenc gyűjtők. Csöndben ettek, aztán a vacsora végeztével a borászati tanszék professzora szólalt meg elsőnek.

– Tudják, az a talányos Edina boraiban, s magukban a termő tőkékben is, hogy nem nemesített, nem vásárolt, s én, amikor a pincéjében láttam, hogy mégis mennyi fajtát szüretel, nem akartam hinni, hogy ennyi számomra ismeretlen szőlőféle lehet a világon. De láttam, és így nem is kételkedhettem. Fölkísért az ültetvényhez is. Elámultam a levelek hihetetlen gazdag formavilágán. Egyik különös cakkozású volt, a másik teljesen kerek levelű, de rombuszosat és négyzet alakúakat is láttam. És voltak óriás lapulevelesek is. Azt mondta, hogy átlagban tíz-tizenöt tőkét ültet évente, s húszéves kora óta, azóta, hogy nagyapja neki adta azt a napsütötte parcellát, majdnem háromszáz új fajt szerzett. „Tudja, professzor úr, a szőlő igazi hazájának nagy részében ma már nem ihatnak az emberek szeszes italt. Afrika mediterrán partjain arabok élnek. Mohamedánok. Szemirámisz függőkertjei, Arábia oázisai, az ókori Perzsia kertjeiről híres nagyvárosainak helyén sem a bor miatt tenyészik a szőlő. Rengeteg ismeretlen szőlőfajta van óceániai zátonyokon, az indonéz szigetvilág eldugott falvaiban. A vikingek amerikai gyarmatáról, Vinlandiáról is csak egyetlen fajtát hoztunk Európába. Én szerencsés vagyok.” – mondta Edina. – A professzor elhallgatott, aztán mintha kényszert érzett volna, mégis folytatta. – Én egy datolyaízű rozét ittam, a palackra az volt írva, hogy SIRÁZI EMÍR, de a teheráni agráregyetemről a kollégák, akik elkísértek a tanulmányutamon, nem ismertek olyan fajtát, amelynek bora datolyaízű lehetne, s illata a turkesztáni dinnyére hasonlítana. Rengeteg csemege-szőlő-fajtát mutattak be nekem, s mert kísérleti gazdaságaikban új fajtákat is nemesítettek, tucatnyi szőlőt vizsgálhattam meg, de nem találkoztam olyannal, amiből a sirázi rozé készülhetett.

A pincérek leszedték a terítékeket, s a csillárok helyett már csak az asztali gertyák égtek. A szemmagasságban lobogó fények, a falon imbolygó árnyékok miatt úgy érezték magukat a kincskeresők, mintha az ezeregyéjszaka mesevilágában járnának.

Borospalackokra írott nevek jutottak eszükbe, aztán sorolni is kezdték, hogy kinek milyen fajtából adott Edina. De csak a DÁVID KIRÁLY volt ismerős ket-tőnek is, csak ketten ittak a vérvörös aszúból. GITÁROS PEDRÓ, KALIFORNIA RICK, FEKETE MERCEDES, MARLBORO JACK, mind-mind ismeretlen volt mások számára. Csak az tudott róla, akit azzal kínált, bár egyesek, akiknek olyan szerencséjük volt, hogy lemehettek a pincébe, emlékeztek a különös nevek-re.

– Reggel majd folytatjuk – mondta a svájci, akinek a Rhön völgyében voltak birtokai, s a társaság fölszedelőzködött.

Mindannyian Edinára gondoltak, s arra, hogy a másnapi keresés előtt mindenki vele álmodik majd.

És úgy is történt.

Szeretkeztek vele, gonoszkodtak, meglopták, vagy csak hallgatagon kortyolták borát, de senki sem látta álmában azt az utolsó éjszakát, amikor elindult a hegyoldal. Pedig látniuk kellett volna.

Az utolsó vendég utolsó éjszakájának ismerete megoldotta volna a rejtélyt. Választ kaphattak volna kételyeikre, kimondott, vagy csak éppen gondolatban fogalmazott kérdéseikre.

A motel elsőtétítetlen ablakain besütött a telihold, s ha a kincskeresők értettek volna a keleti mágusok nyelvén, megfejtették volna a szobák falára vetülő árnyékok hieroglifáit.

Talán azt is kiolvashatták volna belőlük, hogy Edina a tornácon ült, mielőtt bekövetkezett a katasztrófa. Már elmúlt éjfél, de nem volt sem álmos, sem fáradt, bár az a verem méretű lyuk, amelyet a kert végében napok óta mélyített, ma is, vendége érkezése előtt is megdolgoztatta. A tufában gyermekfej nagyságú kövek bújtak meg, s szinte egész délután kotorta a gödröt, mert ismét egy új tőkével szaporodott a birtok.

A felhőtlen égen ragyogtak a csillagok. Holdtölte volt, s Edina belefeledkezett a látványba.

A Hold kékje olyan valóságosan folyt be a kertet, mintha nem is sugarak, hanem valamilyen ismeretlen folyékony anyag vagy temetői lidércfény lenne. A harmat csillogott, s a málnabokrok alatt vörösen izzott egy szempár. A fák még lombtalanok voltak, de a messzi nyárfasornak már tömege volt, s a hatalmasra duzzadt rügyek ragacsos héján megtapadt ez a kékség, s ettől az ágak szinte foszforosan pislákolnak, mintha millió elemlámpa égője haldokolt volna rajtuk.

Néhány sor szőlőtőke, díszörségbe rendelt gárdisták vigyázták a kert végi dombot, éppen csak annyian, hogy jelesebb napokra juthatott volna belőlük egy-egy borral teli palack, mert Edina úgy tanulta nagyapjától, hogy nem szabad kizsigerelni sem a tőkét, sem pedig a földet, s konokul tartotta magát az egy tőke-egy palack elvhez.

Július végétől egészen a fagyok beálltáig folyamatosan szüretelt, hiszen nem volt két azonos fajtája az ültetvényben. És nem a levágott fürtökből készítette a mustot, leszemezte, aztán egy parányi préssel szinte taplószárazra nyomta őket, s minden leszedett tőke terméséből közel liternyit töltött az érlelő hordót helyettesítő széles szájú négyszögű üvegekbe, amelyekre aztán dugó helyett almát, körtét tett forrása idejére.

Nem csak illatukban és ízeikben különböztek a palackba átfertett borok, de a hétdecis üvegek a víztiszta átlátszóságtól a sárga és halványzöld árnyalatain át az éppen csak rozsdástól a vörösig, a tintakékig és feketéig a színeknek olyan árnyalatait mutatták, hogy az a néhány ember, akit beengedett a pincébe, ámulva nézte a gyertya fényétől sziporkázó vagy hallgatag bársonyosságba temetkező butéliákat.

Gazdag gyűjtők versenyeztek volna a kézzel rajzolt címkéjű palackokért, mert az a néhány szerencsés, aki láthatta, mi több, meg is kóstolhatta Edina borainak valamelyikét, legendát mesélt, s mert vendégei többnyire borászok voltak, de legalábbis szőlőbirtokosok, a kirekesztetteknek hinniük kellett, hogy a parányi ültetvény nem más, mint a világ nyolcadik csodája. De soha senki sem jutott hozzá árverésen Edina-féle palackhoz.

És valóban, minden palacknak neve volt, mint ahogy a bort megtermő tőkéknek is. Alexander és Buda, Tibor és Gyula sorakozott görög és spanyol, olasz és

német nevek mellett, de furcsa feliratok is kerültek üvegekre. Cigaretta- és autómárkák, s a szüretelés pontos dátuma alatt egy-egy másik évszám is. Harminc, negyven, ötven évvel korábbi jelzések. Azon az estén a Ruszti Alexander 2002. augusztus 8. Alatta zárójelben: 1960. Ez a fajta is ott volt az asztalon.

– A másik évszám? A nemesítés dátuma, amolyan születésnapféle – mondta a kíváncsiskodónak, aki este a szeretője lett, s akinek hosszas töprengés után nem Alexanderből töltött, s aki a második pohár után már semmit sem kérdezett, csak hallgatta, ahogy Edina a megkezdett üveg tartalmának tulajdonságait úgy elemzi, mintha személyes ismerőséről, nem pedig italról beszélne.

– Ezt Vittorio Ferrarinak neveztem el. Győzedelmes, harcos, minden másnak az ízét elnyomná, de ugyanakkor jókedvre derítő fajta. Olyan harsány, mintha ebben az egyetlen palackban többféle szőlő leve lenne, de ez nem küvé, de hát Vittorio már csak ilyen. Dúl és kegyetlenül meghajtja mások gondolatvilágát, de fizikai értelemben nem kegyetlen. Mint a fakabátba őrszemnek állított katona, vigyázza annak a pihenését, akit megmámorosít. Ilyen az én Viktorom. Győztes, de álmodozó, erős, de simogató is. És egészen különleges dolgot érezhetsz, szívem, ha tenyereddel magad felé hajtod a levegőt. Héjában parázon sült gesztenye illata keveredik a kaszálón száradó szénáéval. Füst illan át füvek és virágok suttogón torozó orgiáján – mondta Edina vendégének, az orosz Alexijnek, aki még anyaszült meztelen volt a szeretkezés után, s akinek már a második palackot bontotta meg, s hajszálvékonyra szeletelt, száraz, de nem túlrejt sajtot tett tányérjára.

– Igazi költő vagy – mondta a férfi. – Ha bor lennék, rólam mit mesélnél? – kérdezte a kisiújs arcú, atlétatermetű orosz milliomos, akinek angliai bankárja mesélt Edina boráról, s aki egyik kezében a metszett poharat tartotta, a másikkal magához akarta húzni az asszonyt, aki finoman elhárította a mozdulatot. Gondolkozott a válaszon. Azt a földrengésszerű érzést akarta szavakba önteni, amit kielégülése pillanatában érzett. A csontjáig hatoló belső rázkódást, de nem tudta, s talán nem is lehetett a bor nyelvére lefordítani azt a pillanatot.

– Majd később. Előbb megfürdünk, aztán még ihatsz egy kortyot, mielőtt ágyba bújnánk – mondta. – Kész van a fürdővized.

Az orosz lomha, mackós járással indult a fürdőszoba felé, s amikor beült a kádba, a hatalmas test miatt kicsorduló víz szinte magával sodorta Edinát. Meg kellett kapaszkodjon, hogy el ne csússzon, s nézte, hogy a füvekkel, szárított szirmokkal illatosított vízben hogy alakul át Alexij.

Lába gyökérszetté, törzse tőkévé, karja és ujjai ágakká, indákká változtak, s még mielőtt megjelentek volna a levelek is, Edina köpenyt terített magára, s kiment a tornácra, hogy megnézzze, nem áll-e még a zeniten a Hold.

– Ha majd a gödröt teljesen bevilágítja, addigra leveleket is növeszt – gondolta, mert tőkéit mindig teliholdnál ültette, s azt tapasztalta, hogy olyan árnyalatú bort szüretel majd az új fajtáról, amilyen színű fény villan az éjszakában. – Vörös lesz – mondta ki félhangosan, amikor meglátta a málnabokorban izzó szempárt.

Sajnálta, hogy nem szeretkezett újra Alexijjel, még érezte a testét iszonyú erővel megrázó érzést. Felidézte, vagy tényleg érezte is? Nem válaszolhatott önmagának, mert elemi erő kapta föl, hogy aztán maga alá gyűrje a hegyről lezúduló föld- és sziklavina.

Mindezt nem láthatták álmukban a kincskeresők, akik másnap is folytatták a munkát, s a délvidéki francia remélte, hogy valami érdelemlegeset is találhat még, mert a disznója egy törött fürdőkádb darabjai közül ép tőkét túrt ki.

Ép, de halott volt. Csak hozzáért, s máris ropogva törtek róla az ágak. Sem rügyek, sem levélkezdemények nem voltak a kopogásra száradt tőkén. Alkalmatlan volt arra, hogy szaporítóanyagot nyerjenek belőle. De kalligrafikus betűkkel írott címke jelezte a fajtát: AURORA BOREALIS, északi fény, olvasta az írást, amelyhez nem tudott semmilyen ízt párosítani, és színt sem, ehhez a gyönyörű, de szőlőfajhoz idegen névhez.

Acsai Roland

Hajnali kút

*Domb tetején,
Hullámszó, sárga füvek közt
Elrejtve
Van egy kis kút.*

*Kezeink, e furcsa, ötlábú
Lovak
Ott isznak minden
Hajnalban –*

*Lányom feje búbján
A be nem nőtt kutacs.*

Sziklák legelője

*Zsófi bőrének villogó
Hófoltja a hegy*

*Hófoltjai között.
A gerincen tajtékos hátú*

*Sziklák legelnek,
És az örökkévalóságon kérődznek.*

*A látvány örvénye
Lehúz a látomásig –*

Fekete bikák, zöld fűvön.

A norvégiai gyerekversek ciklusból

Hegy-keringő

*„Én már táncolni is tudok.
De hogy táncolnak a hegyek,
Ezek a mozdulatlanok?
És táncpartnerük hol akad?”*

*„A hegyek, mint az ásványok,
Úgy táncolnak, mozdulatlan
Mozdulva, mohásan, lassan.
Felkérnek füvet, virágot,*

*És téged is, ha arra jársz.
Jobb táncpartnert nem találsz
Náluk az erdei táncparketten,
Hol cickány szalad, ág reccsen.*

*Állj meg ott, és majd a hegy
Felkér, sziklakarjába vesz.
Semmi sem mozdul, azt hiszed,
De ő már táncol is veled.*

Forogtok, hegy és te, ketten.”

Apának mondom

*Apának mondom,
Fjordvízzel írjon.*

*Járja át a türkiz
A lapon betűit.*

*Akkor csak belenézniénk
A versbe,
És ott tükröződnénk
Benne.*

Hász Róbert

Júliával az út

Amikor kijöttünk a vendéglőből, az órára néztem.

– Messze vagyunk még?

– Legföljebb egy óra.

– Ha nem sietünk, ránk sötétedik.

– Annál jobb. Semmi kedvem falu hírével érkezni.

Beültünk, indítottam, kigurultunk a parkolóból. A hátsó ülésen továbbra is csend volt.

– Ijesztőek a gyerekek, ha hallgatnak – szaladt ki a számon óvatlanul.

Felkapcsoltam a fényszórókat. Az utat mindkét oldalról magas, sudár nyárfák szegélyezték. Mintha óriások álltak volna sorfalat a leszálló alkonyatban. Tartottam magam az egyezségünkhöz, vártam, hogy ő beszéljen. Mikor már kezdtem beletörődni, hogy a csend tartósan berendezkedett közénk, így szólt:

– Nem tudom, végül mi mozdította meg bennem az elhatározást. Az udvar a kőkerítéssel, végében a nagy olajfával? A kék tenger látványa a kerítésen túl? A faerkélyes ház? Vagy inkább a kilátástalanság, a sivárság, amiben éltem, a pénztelenség, ami várt rám, billentett ki végül tehetetlen melankóliámból? Minél tovább nézegettem a nálam hagyott fényképeket, annál jobban erősödött bennem az érzés, hogy levegőt akarok körém, napsütést, kék eget a fejem fölé, tengert, szabadságot! Megéreztem a kaland lehetőségét, az alkalmat, amit nem szabad elszalasztanom. És az ismeretlent, persze, hiszen Oszai bácsi nem szolgált valami sok információval arról, tulajdonképpen mit is akart tőlem? Huszonkét éves voltam, érted? Nem ismertem lehetetlent. Nem félttem semmitől. Az unalmat leszámítva. Azon a délutánon, a kollégiumi szoba magányában, a két darab fényképpel a kezemben eldöntöttem, hogy leutazok Oszkár bácsihoz a tengerre, lesz, ami lesz, a júliust és az augusztust nem fogom anyám deprimáló társaságában eltölteni, de az egyetemi otthon magányában nyomorogva sem. Legföljebb ha nem tetszik, amit tapasztalok, hazajövök. Mit veszíthetek? Még ugyanazon a héten sürgönyöztem neki, hogy mikor érkezem. Mindig ilyen voltam, makacs, keményfejű, ha valamit elhatároztam, hát akkor azt véghez is vittem, ha kellett, tűzön-vízen át! Ismersz, nem?

Júlia rám nézett, mintha valóban választ várt volna kérdésére. Én meg, miközben az úttesten szemberohanó szaggyalag csíkokat figyeltem, láttam őt magam előtt, ahogy ott áll a Balkán kapujában, a belgrádi pályaudvar peronján, várja a vonatot, amely leviszi majd a tengerre. Farmernadrág, fehér vászoncipő, egy szál póló, kék, alumíniumvázás hátizsák. A pályaudvaron keresztülsuhanó déli szél

részlet

belekap hosszú, vörös hajába. Tulajdonképpen nem illik oda, kirí a környezetéből, akinek van szeme, az látja, hogy ragyog, mint a porba hullajtott gyémánt, abban a balkáni forgatagban, ahol szerbek, albánok, macedónok, nyugatra igyekvő török vendégmunkások nyüzsgő forgataga kavarog, ahol a cseváp, a burek meg a pörkölt kávé egymást erősítő és az idegenek gyomrát fölkkavaró illata keveredik a mozdonyok olajos szagával, ahol minden mindenhez hozzáér, ahol a rohanó testek egymást súrolják, kiáltások röppennek a magasba mindenféle nyelveken, melyek aztán a vonat füttyének hangjára foszlányokra bomlanak, szétszóródnak, majd újra összefonódnak, olykor egyik nyelv darabjai egy másik nyelv morzsáiba kapaszkodnak, mintha Babel népei innen igyekeznének szétfutni a világ különböző tájaira, csomagjaikban cipelve nyelvük és kultúrájuk grammatikáját. Júlia csak áll ott, issza magába ezt a sokféleséget a hangok, illatok, képek formájában, őt nem riasztja, éppen hogy izgalommal tölti el mindez.

– Igen. Ismerlek – feleltem.

– Életemben nem utaztam még olyan koszos vonaton. A Belgrád–Bár vasútvonal hosszúnak ígérkezett, hét vagy nyolc óra, már nem is emlékszem, kanyargós viaduktokon, alagutakon át. A fülkék zsúfolva, olyan, hogy helyjegy, nem létezett, mindenki oda ült, ahol éppen helyet talált magának, ha meg nem talált, akkor a folyosóra kényszerült. Előrelátó voltam, időben fölszálltam, s letelepedtem egy fülkében az ablak mellé. Mire a vonat elindult, már nyolcan szorongtunk bent, két szabadságos katona, egy anyuka a gyerekeivel, egy apró, fekete nénike, jókora, vászonkendővel lekötött kosárral az ölében, melyből föltartóztathatatlánul áradt a kecsketúró szaga, mellette az ura gubbasztott, bajuszos, mogorva crnogorac. A katonák egész úton bámultak, de nem voltak otrombák és nem tettek megjegyzéseket.

Reggel kilenckor indultunk, és már jócskán benne jártunk a késő délutánban, amikor megérkeztünk. Soha addig nem ültem még annyit egyhuzamban vonaton. Az első egy-két óra csak-csak eltelt, de utána merő kinszenvedés volt minden vánszorgó perc. Az ablakon túl elsuhanó hegyes-völgyes, szakadékos-vadregényes táj sem tudott lekötni. Időnként kísétáltam a folyosóra, elszívtam egy cigit, de a büfékocsiig nem mertem elmenni, félttem magára hagyni a bőröndömet, no meg az sem hiányzott, hogy valaki beszökjön a helyemre. Amikor Bárban kiszálltam a vonatból, úgy éreztem magam, mint aki hosszú napok bezártsága után szabadult egy tengeralttjáróból.

Oszkár bácsi már messziről integetett. Khaki színű térdnadrágban, kockás ingben, napszemüvegben, fején szalmakalappal állt a peron mellett. Elém sietett, és gyorsan két pusztit nyomott az arcomra.

– Tudtam, hogy eljössz – fogadott. Majd kijavította magát: – Legalábbis nagyon reméltem.

Megkerestük a kocsiját a parkolóban, és a hátizsákomat bevágtam a csomagtartóba. Előrebocsátotta, hogy még fél óra autókázás vár ránk Ulcinjig.

Miután elindultunk és kiértünk a városból, faggatni kezdett, milyen volt az utam, elfáradtam-e, s hogy most aztán majd kipihenhetem magam rendesen.

– Dolgozni jöttem – emlékeztettem, utalva ezzel korábbi egyezségeinkre.

– Magától értetődik – bólintott.

A tenger mellett autóztunk. Jobb kéz felől a napsütötte kék víztükör terült el. Felületén vékony, fehér hullámcsíkok siklottak a part felé, s habzó tarajuk szétfröccsent a sziklákon.

– Anyád mit szolt, hogy eljöttél?

Sejtettem, hogy meg fogja kérdezni. Anyámmal végül is könnyebb dolgom volt, mint reméltem. Ehhez persze szükség volt némi csalafintaságra. Na jó, ne szépítsünk: hazudtam neki. Azt semmiképpen sem árulhattam el, hogy Oszi bácsihoz utazom. Kirohant volna a világból. Ehelyett úgy döntöttem, veszek egy rész igazságot, egy rész hamisságot, és a két komponens egybegyűrésével előállítok egy hihető mesét arról, hogy a rádiós munkának erre a nyárra lóttek, pénzt kell keresnem, ezért a diákügynökségen keresztül idénymunkát vállaltam egy tengerparti szállodában, négy hétre, takarítást és konyhai kisegítést. Kicsit csóválta a fejét jó anyám, hogy félt engem, mi lesz velem ott lenn egyedül, de különösebben nem igyekezett elhatározásomról lebeszélni. Lelke mélyén talán még meg is könnyebbült, hogy nem ülök a nyakán egész nyáron.

– Ügyes – nyugtázta Oszi bácsi, miután beszámoltam neki a hadicselről.

– Majd hébe-hóba fölhívom, hogy jól vagyok.

– Semmi akadály. Csak ahhoz le kell majd menni a városba, mert odafönn a házban nincsen telefon.

Húsz perc kocsikázás után egy meredeken kanyargó, kavicsos mellékútra fordultunk. A hepehupás talajon ide-oda pattogott az autó, Oszkár bácsi két kézzel kapaszkodott a kormánykerékbe.

Bal kéz felől a hegyoldalt sűrű cserjék, magas akácfák borították, kihajló lombkoronáik árnyékot vontak a fejünk fölé. Egy idő után a földút hirtelen kiszélesedett, fennsíkká tágult, a meredek hegyoldal távolabb húzódott, s dombbá szelídült. A domboldalon, fölnyúlva a dombtetőig, mint pöffeszkedő óriásgombák, sok-sok fehérre meszelt, apró, piros tetős ház hevert szanaszét. A fennsíkon reneteg autó, lakókocsi parkolt, többnyire külföldi rendszámmal.

Megálltunk.

– Ez a Szusica üdülnegyed, de számunkra még nem a végállomás – figyelmeztetett. – Veszünk egy kis harapnivalót.

Oszi bácsi egy kockás bevásárlótáskát vett elő a hátsó ülésről, kiszálltunk, majd a parkoló autók mellett elsétáltunk a közeli piacig. Vagy egy tucat zöld vászontetős asztalka állt sorban egymás mellett. Az árusok sora mögött, a keskeny földsvon, ami még a domb lábáig megmaradt, néhány fabódé, fagyaltos meg söröző állt. A tér tele volt emberekkel, mindenfelől német szavakat lehetett hallani.

Oszi bácsi felém fordult.

– Ilyenkor, szezonban, túl nagy itt a nyüzsgés, korán reggel érdemes lejönni, akkor még alusznak a turisták. De én igazából télen szeretem. Olyankor az üdülcsek a domboldalon üresek, ahogyan a parkoló is. Csendes, kísérteties minden.

Oszi bácsi ismerősként üdvözölte az árusokat. Volt, akihez szerbül, volt, akihez albánul szolt. Gyümölcs, zöldség, szuvenír, vattacukor, kicsit arrébb, az egyik faházikó ablakában péksütemények. Az egyik asztalnál paradicsomot, paprikát, újhagymát, olajbogyót, a másiknál narancsot meg fügét, a harmadiknál, amely

mögött egy különösen magas, copfos hajú fiatal lány szorgoskodott, birkatúrót pakoltak a szatyorba. Érdekes volt a számomra, hogy pénz egy helyen sem fogadtak el tőle.

– Ide járunk ellátmányért – magyarázta Oszi bácsi, mialatt visszafelé sétáltunk a kocsihoz. – Tudsz vezetni?

– Még sosem próbáltam.

Kerek, kopasz fejét aggódva csóválta.

– Akkor sajnos sokat fogsz sétálni, remélem, nem lesz ellenedre.

Túlmentünk a kocsival a piacon, és egy ijesztően keskeny, meredek földútra tévedtünk. Kanyarogtunk a szerpentinon, egyre magasabbra, míg föl nem értünk a dombtetőre. Megkönnyebbültem, mert lassan kezdett már a hányinger kerülgetni.

– Kocsival körülményesebb az út, mint gyalog – sietett Oszkár bácsi eloszlatni az aggodalmait, amiket nyilván az arcomon olvasott. – A házam közelében van egy ösvény, ami a domb oldalán levezet egészen a piactérre, el sem lehet téveszteni.

Onnantól szerencsére már vízszintben utaztunk tovább. Egy erdő zöldellt pár száz méterre előttünk, mint utunkat keresztező, haragos zöld fal. A földút egyenesen bevezetett a fenyvesek közé.

Ekkor lassított, majd megállt.

– Mutatok valamit.

Kiszálltunk a kocsiból, és a dombtető széléhez mentünk.

– Amikor hat évvel ezelőtt telket kerestem magamnak, hogy a házamat felépítem, és a véletlen fölhozott ide, rögtön tudtam, hogy megtaláltam a tökéletes helyet a birtoknak.

Odaléptem a fensík szélére, ahol a lejtő kezdődött. A dombnak ezen az oldalán, alattunk, nem épültek nyaralók. A zöld erdőrengeteg a domboldalon is folytatódott, és akár egy gigantikus gypeszőnyeg húzódott le egészen a homokos tengeröböl. Azon túl pedig csak a végtelen kékség, ameddig a szem ellátott.

– Hát nem fenséges?

– De az – feleltem őszintén. Nekem, alföldi lánynak maga volt a csoda.

– Jártál már Görögországban?

– Még soha.

– Én igen. Olvastad az Iliászt?

Most meglepett. Érdeklődve néztem rá.

– Kötelező olvasmányom volt.

Kezével az öböl felé mutatott.

– Ha filmet forgatnék a trójai háborúról, itt venném fel azt a részt, amikor Agamemnon tengeri hada egybegyűl. Ott lenn, a szirteknél, a homokos part félkörívének a végében, a kövek és a homok találkozásánál állna a sátor, ahol a vezérek, Odüsszeusz, Akhilleusz meg a többiek esténként összeülnének, hogy hígított bor mellett megtanácskozzák a haditervet. Az öböl innenső oldalán a harcosok sátrainak szái hevernének szanaszét, köztük kereskedők húznák két-kerekű kordéikat, hangosan kínálva portékájukat, tüzek füstje szállna az ég felé innen is, onnan is, miközben közel s távol a vízen, erről a helyről, ahol mi állunk,

nagyszerű kilátás nyílna rá, ameddig ellátni, két evezősoros gályák ringanának a tenger tükrén...

Ámulva hallgattam.

– De ez nem Görögország, hanem Crna Gora – szaladt ki a számon.

Legyintett.

– Az mindegy!

Visszatértünk a kocsihoz, majd továbbindultunk a földúton, míg el nem értük a fenyveseket. A földútnak onnantól vége szakadt, s az erdőben már aszfaltút vezetett tovább. A levegő is lehűlt, frissebb lett. A fullasztó hőség egyik pillanatról a másikra megszűnt. Enyhe kanyarokat írt le az út előttünk, később élesen balra fordult, és egyszer csak, amikor már alig voltunk húsz lépésnyire tőle, megpillantottam magam előtt a kőkerítést. Észrevétlenül megbújt a fák árnyékában. Lapos, szürke kövekből rakták, kötőanyag nélkül. Rácsos vaskapu állta az utunkat. Oszi bácsi a kesztyűtartóból elővett egy méretes kulcsot és a kezembe nyomta.

– Az első munkafeladatod: zárd ki a kaput.

Kiszálltam, odamentem a kapuhoz, és bedugtam a nehéz kulcsot a zárba. Halk kattanással fordult a helyén. Kitértam a kaput, előbb az egyik, majd a másik szárnyát. Oszi bácsi begurult a kocsival, majd mellém érve, anélkül, hogy megállt volna, kiszólt az ablakon:

– Zárd vissza! A háznál találkozunk!

Az autó továbbgördült, engem faképnél hagyott. Szót fogadtam, visszacsuktam, majd rázártam a kaput.

Más választásom nem lévén, gyalog indultam tovább. A birtokot ugyan az erdőből hasították ki, a fákat azonban a kerítésen belül meghagyták, így gyakorlatilag az erdő idebenn is folytatódott. Itt-ott méretes tűzifarakások álltak, szabályos, mértani gúlákba építve. Az aszfaltút enyhe emelkedőben csúcsosodott, ami eltakarta előlem a kilátást. Kutyaugatás hallatszott. Egy pillanatra megdermedtem, sose rajongtam az ebekért. Szinte ugyanabban a pillanatban a dombocska tetején fölbukkant a hang gazdája. Egy sárga, rövid szőrű kutya.

A kutya állt és engem nézett. Moccanni sem mertem, vártam, mi következik. Aztán, mint aki döntésre jutott, futni kezdett felém. Legszívesebben sarkon fordultam volna, de már túl késő volt ahhoz, hogy időben átjussak a kerítésen. Mire ezt végiggondoltam, a kutya már oda is ért hozzám. Nem mozdultam. Kettőt-hármat vakkantott, körbeugrált, nem tűnt ellenségesnek. Csóválta a farkát, aztán leült elém, és várakozva tekintett rám. Óvatosan előrenyúltam, megsimogattam a kobakját. Nem tiltakozott, sőt, amikor elhúztam a kezemet, utána nyalt a kézfejemre.

Együtt indultunk tovább. Fölérve a dombra, a túloldalon előbukkant a fényképen már látott fehér ház. A kutya előreszaladt. Egy jó harmincméteres körben a fákat kivágták, így a ház akárha egy erdei tisztáson állt volna. A keskeny aszfaltút a domb után alábukott, enyhe ívben elkanyarodott, és egy kőépület bejáratához vezetett. A kőépület széles bukóajtaja föl volt emelve, benne állt Oszi bácsi autója. Leballagtam a kutyával a dombról, egészen a melléképületig. Csak a kocsi volt benn, Oszi bácsi nem. Szerszámokon és egyéb garázsba illő holmikon kívül mást nem láttam.

Az aszfaltútról egy terméskőből kirakott járda indult a nagy ház irányába. A járdát leszámítva ritkás kavicsos beszórt, vörös föld terült szét mindenütt.

A járda megkerülte az épületet, és elfordult a sarok mögött. Követtem a járdát, és a ház túloldalára érve tárult elém a birtoknak az a része, amire a fotókról is emlékeztem. A kőkerítés ott zárta körbe a birtokot, negyven-ötven lépésnyire tőlem, középen a V alakú kilátóval. Onnét, ahol álltam, az ég alja, a fehérbe hajló távoli horizont látszott a fal hiányzó darabján keresztül. Vonzott magához a V alakú nyílás, akár egy óriási kulcslyuk, ami arra csábít, hogy belessünk rajta. Megálltam a nagy olajfa árnyékában, a fából készült kerti pad és asztal mellett, alig néhány lépésnyire a faltól, s kinéztem a nyíláson. A fényképről már ismert sziklás öböl látványa tárult elém, egy előreugró szirtfokkal, melynek túloldalára Oszi bácsi a görög vitézeket képzelte a jóelőbb. A víz az öbölben nem kék volt, inkább zöld. Tompán zöld a nyugati hegyormok mögé lassan alábukó nap fényében, és csupán az öböl fokán túl, a nyílt tenger tükre őrzött még valamit a délutáni kékségből.

A kutya újbóli csaholása arra készítetett, hogy hátraforduljak. A fehér ház elülső oldalát oszlopos tornác díszítette. Három rövid lépcsőfok vezetett föl rá. A tornácra, két fehér oszlop között állt Oszi bácsi. Szalmakalapban, rövidnadrágban, hátratett kézzel. Engem figyelt. Az oszlopok kötetére piros futórózsák támaszkodtak. A legalsó lépcsőfokon a sárga kutya feküdt. Kiöltött nyelvvel lihegett a hőségben. Ő is engem bámult. Olyan megkapóan giccses, ugyanakkor modorosságában is bájos és ártatlan képet festettek ők ketten, mögöttük a fehér házzal, hogy önkéntelenül elmosolyodtam.

Oszi bácsi megmozdult, és elindult felém. A kutya követte.

– Hermésztől ne félj, csak egy labrador, házőrzőnek sem jó. Annyiban veszélyes csupán, hogy halálra nyalogatná a tolvajokat.

Mínta igazolni akarná a gazdája szavait, Hermész megnyalta a cipőm fejét.

– Elég legyen, Hermész! – szólt rá Oszi bácsi, mire a kutya ránézett, mínta ellenőrizné, jól hallotta-e, aztán megfordult és lehajtott fejjel eloldalgott a melléképület irányába.

– Gyere, biztosan fáradt vagy. A hátizsákosodat már bevitettem a házba.

Fölballagtam a tornácra, közben megcsapta orromat a futórózsák édeskés illata. A tornác faborításán megnyikordultak lépteink. A főbejárat mellett, jobboldalt, modern fémvázás kerti asztal állt, három székkal. Rajta váza, fehér, porcelán. A vázából néhány szál friss rózsa emelte magasba a fejét. Tálcán üvegkancsó, benne víz vagy limonádé, a felszínén citromkarikák, a kancsó körül leborított poharak.

Oszi bácsi az asztalka felé intett.

– Ha frissítőre vágysz, szolgálj ki magad!

Szomjas voltam, töltöttem egy pohárral az italból. Limonádé volt, hűvös, de nem túl hideg, kicsit édeskés, kicsit savanykás, amilyennek lennie kell.

Aztán bementem utána a hallba.

A hall üres volt. Óriási, tágas, üres terem. És csupasz falak. Fehérre mázolt, csupasz falak. Egyetlenegy képet leszámítva, amely a bejáratnál balra volt kiakasztva a fehér falra. Hajó volt rajta, meg tenger, homokos part, pálmafák.

Amatőr munkának látszott. Vele szemközt sokágú ruhafogas álldogált magányosan, rajta szürke, gyűrött esőkabáttal. Szőnyeg sem volt a padlón, csak a sima, csillogó sárga parketta a lábunk alatt. Sötétkék hátizsákom a földön hevert, közvetlenül az akasztó tövében. Oly kirívóan, oda nem illőn virított ebben az egysíkú fehérségben, hogy szinte késztetést éreztem fölkapni onnan. Oszi bácsi érzekelte tétova zavaromat, mert így szólt:

– Nem a szegénység vagy a restség akadályozott meg abban, hogy megtöltsem a földszintet mindenféle kacattal. Lett volna mivel, ha akarom. De nekem így tetszik. Gyere, megmutatom a szobádat!

Jobbról lépcsősor indult fölfelé. A lépcsőfeljáró szűk volt és sötét. Oszi bácsi előrement.

– A szobád a második emeleten van.

Meg sem álltunk az első szinten. A másodikra érve kicsiny előtérben találtam magam. Itt már volt szőnyeg, egy dohányzóasztalka, két fotel. Akár egy váróteremben. Kinyitotta a legközelebbi ajtót és betessékelt.

– Aranyos – mondtam, miután körülnéztem bent.

– Örülök, ha tetszik. Megpróbáltam lakhatóvá tenni, remélem, valamennyire sikerült. Én ennél sokkal kevesebbel is beérem, de egy mai fiatal hölgynek nyilván más igényei vannak. Pihenjél, rendezkedj be, aztán ha kedved tartja, nézz le hozzám. A konyha és az ebédlő az első emeleten van. Odalenn találkozzunk.

Becsukta maga mögött az ajtót. Én meg ledobtam a földre a hátizsákomat és birtokba vettem a szobát. Kipróbáltam a kényelmes, széles ágyat, bekapcsoltam az éjjeliszekrénykén az aprócska tranzisztoros rádiót. Digitális kijelzője az órát és a percet is mutatta. Amikor a helyi adó megszólalt, éppen hét óra ötvenkettő volt. Az ablak előtt egy íróasztal állt székkal, az ággal szemközti falnál ruhászekrény, arrébb valami komódféleség, meg egy másik ajtó, ami meglepésemre egy fürdőszobára nyílt. Saját, külön fürdőszobám volt. Igaz, csak egy zuhanykabinnal meg egy mosdókagylóval, de nem is kívántam ennél többet. A kollégiumban négy szobára, nyolc emberre jutott egy fürdőszoba, ahhoz képest ez maga volt a fényűzés.

Kipakoltam a hátizsákomat, találtam benne egy kis üveg üdítőt, leültem, megittam, elszívtam mellé egy cigit. Végiggondoltam magamban újra, mit is keresek itt. Egy dolog elindulni valahova, úton lenni, megint más megérkezni. Valami véget ért, és valaminek el kellett kezdődnie. Tíz percet ültem az ágy szélén, és csak ekkor tudatosult bennem, hogy milyen hosszú idő áll előttem. Egyelőre fogalmam sem volt, mivel fog kitelni. Pillanatnyilag arra vágytam leginkább, hogy este legyen és magamra maradjak. Hanyatt dőltem az ágyon és behunytam a szemem. Elszenderedtem. Mikor újra fölnéztem, az óra nyolc harminckettőt mutatott. Gyorsan felkeltem, sebtében lemostam az arcomat, hogy kicsit magamhoz térjek.

Kiléptem a folyosóra, és meglátva a csukott ajtókat, nem tudtam ellenállni a kíváncsiságnak. Sorra benyitottam mindegyikbe. Mind üres volt, tisztára üres. A falak fehérek és csupaszok, mint odalent a hall. Csak a legutolsó ajtót nem tudtam kinyitni, az egyanis zárva volt.

Az ebédlőt a konyhával megtaláltam egy szinttel lejjebb, de Oszi bácsit nem. Ott is minden egyszerű volt, semmi extravagancia. És példás rend. Nem láttam mosatlan edényt, tűzhelyen felejtett ételmaradékot. El is csodálkoztam, ha Oszi bácsi ilyen pedáns ura a konyhának, mi szüksége van kiségitőre? Bekukkantottam a hűtőszekrénybe. Bősége volt mindennek, a kis fagyasztóláda a frizsider felső harmadában is tele mélyhűtött akármikkel. A konyha nagyablakából az udvarra lehetett látni. Oszi bácsi ott ült az olajfa alatt, a padon. Mozdulatlanul, elmélyülten figyelte a kerítésen túl a szürkébe forduló eget és tengert.

Lementem a tornácra, egy pillanatra megálltam a lépcsőkön, és teleszívtam a tudómet a rózsák illatával. Már egészen közel jártam hozzá, amikor összerezsent, és hátrafordult.

– Hát csak előkerültél! – fogadott. – Gyere, biztosan éhes vagy! Odafönn vártalak az ebédlőben, aztán gondoltam egyet, és ide ki terítettem.

– Elszundítottam, bocsánat.

– Fáradt lehetsz, nem is akarok sokáig föltartani.

Az asztalon, fatálakban, hideg eleség. Leültem vele szemben, és amikor újra intett, hogy kezdjek neki, nem kértem magam tovább. Túró, paradicsom, olajbogyó, sonka, barna kenyér és egy üveg halványpiros bor.

– Egyél, ne szégyenlősködj! Otthon vagy. És szeretnék megkérni, hogy ezen túl tegezzél! Nem vagyok én még olyan öreg.

Sétáltattam a villámot egyik tálról a másikra. Oszi bácsi egy ideig elégedetten figyelte buzgó ételpusztításomat. Majd így szólt:

– El sem tudod képzelni, mennyire örülök, hogy eljöttél hozzám. Annyi mindent el kell mondanunk egymásnak.

– Kezdhetnénk talán azzal, hogy elárulja, azaz elárulod, mi lesz a dolgom. Bár a konyhában szép rend van, tudok én még azon javítani...

Nem válaszolt rögtön. Kicsiny neszesszert tett maga elé az asztalra, kinyitotta, majd komótosan kipakolt belőle egy pipakészletet. Kibontotta a zacskót, megmérítette a pipáját, ujjával finoman lenyomkodta a dohányt.

– Nem házimunkára akarok szerződtetni. Arra itt van Marija, kétszer egy héten feljön hozzám és tisztába tesz. Holnap megismered.

Várakozón néztem rá.

– Akkor?

Kivárt egy kis ideig.

– Be kell váltanom az ígéretemet – felelte végül.

– Amit apámnak tettél.

Nehezen állt rá a nyelvem a tegezésre.

– Pontosán.

– Megtudhatom, mi volt az?

Mindkettőnknek töltött a borból.

– Errefelé nem túl jók a borok, kivéve ezt a rozét. Megkóstolod?

Megkóstoltam.

– Fanyar.

– Hát igen. Nem karlócai. De meg lehet szokni.

– Akkor? – néztem rá kérdően.

- Nemsokára. Nemsokára mindent elmesélek, ma pihenjél, hosszú volt az út. Rágyújtottam, így már ketten eregettük a füstöt.
 - Az én időmben a nők még nemigen dohányoztak.
 - Az enyémben a férfiak meg már nem pipáznak.
- Nem válaszolt, csak megcsóválta a fejét.

Lassan ránk ereszkedett az este. Oszi bácsi fölállt és a melléképület felé indult. Néztem, ahogy távolodott s eltűnt a sötétben. Szerettem volna megérteni. A veséjébe látni. Hogy tulajdonképpen mit akar velem? Mire ez a nagy titokzatosság? Becsapottnak éreztem magam, hiszen lényegében átvert. Bár kétségtelen, a kollégiumban egy szóval sem állította, hogy házvezetőnői minőségben van rám szüksége. Én értettem volna félre mindent? Hiába igyekeztem felidézni magamban a kollégiumi beszélgetésünk részleteit, túlságosan kimerült voltam ahhoz, hogy medrűkben tartsam a gondolataimat.

Oszi bácsi egy viharlámpával tért vissza. A himbálózó fényt maga előtt tartva közeledett, kissé imbolygó, kacsázó járással. Mint egy törpe Prométheusz, aki tüzet hoz a sötétben kuporgó emberiségnek. A lámpát az asztal közepére tette, kettőnk közé.

- Haragszol? – kérdezte.

Mélyen a szívemben nagyon szerettem volna hinni abban, hogy valóban jót akar nekem.

- Össze vagyok zavarodva.

Apró léptek zaja hallatszott. Kicsiny árny bontakozott ki a sötétben. A sárga kutya, mintha ösztönösen oldani akarná a feszültséget, odatelepedett a lábam mellé. Lehajoltam és megsimogattam. Buksi feje meleg volt és puha.

– Én hiszek abban – hallottam Oszi bácsi hangját –, hogy semmi sem történik velünk véletlenül. Hatvanegyben itt szolgáltam a seregben. Akkor még két évig tartott a sorkatonai szolgálat. Soha előtte nem láttam a tengert. Egyedüli magyarként, elvágva mindentől, amit előtte ismertem, kiszakítva a falumból, amit addig gyakorlatilag el sem hagytam, idegen világba csöppentem. Nehéz volt, mint akkoriban minden. De két év után úgy éreztem, nekem itt a helyem. Elvárásolt ez a világ. A narancs- és fügefák, a tikkasztó nyarak, a hűvös, nyirkos telek. Hiába szereltem le, tértem haza, kezdtem volna az életemet építeni, gazdálkodni apám, nagyapád mellett, valami folyton ott motoszkált bennem, akár a fába szorult féreg, és nem hagyott nyugodni. Ha a mezőgazdaság nem érdekelt, mihez kezdtem volna? Iskolába annyit jártam, amennyit a falumbeli kölykök mind, vagyis szinte semmit, befejeztem a hatéves elemi. Mentem volna a városba, mint mások, reggel hatra a gyárba, ingázni? Három évet sem bírtam ki odahaza, visszajöttem. Elszegődtem egy fakitermelő céghez, fönt éltünk hetekig a hegyekben, fakunyhókban aludtunk, azt ettük, amit főztünk magunknak, illetve amit a helybéli hegylakóktól beszereztünk, kézzel csavartuk a dohányt, ha a cigarettánk elfogyott, éjszakánként tüzet raktunk, szilvóriumot ittunk... Szívesen emlékszem azokra az évekre. Férfias, kemény élet volt, de kiszámítható. Aztán elszegődtem egy hajóra, és a hosszú, hetekig tartó utazások során, amikor a kék vízen kívül egyedül a hajó kabinjának festékfoltos fala szolgált változatossággal, unalmamban olvasni kezdtem. Sorban, ami a kezembe jutott. Még a cirill betűs

könyveken is átrágtam magam. Kezdttem azzal, amit a hajó szedett-vedett, a kötelező szocialista népművelést reprezentáló könyvtárában találtam. Mikor a néhány tucat marxista hitoktató meg népszerű-tudományos kötet végére értem, a következő utamra már úgy indultam, hogy telepakoltam a ládámat regényekkel, ismeretterjesztő kötetekkel. Éveken át. A társaim Sovának, Bagolynak becéztek, mert mindannyiuknál többet tudtam, bármi érdekelte őket, én voltam az enciklopédiájuk... Aztán... aztán történt valami, ami után többé nem szálltam vízre... Finom a túró?

– Finom.

Pedig nem volt az, kicsit savanyúnak találtam.

– Miért nem nősültél meg soha?

– Mert amikor még fiatal voltam, irtóztam attól, hogy megállapodjak, helyhez kössem magam. Nőkben egyébként sem szenvedtem hiányt sosem. Amikor meg már megállapodtam, fölhagytam a hajózással, a házasság lett az utolsó, amire gondolni mertem volna...

A kocsi szélvédőjén túl is estébe fordult a világ. Mielőtt még Júlia folytatta volna a meséjét, a fényszóró csóvája a kanyar mögött egy sárga helységnévtáblára villant.

– Itt vagyunk – közölte. – Megalszunk, aztán hajnalban továbbindulunk. Hátul, a hűtőtáskába készítettem néhány szendvicset. S találsz köztük pár doboz sört is.

Bogdán László

Vaszilij Bogdanov verseiből

Vaszilij Bogdanov (1895–1982) méltatlanul elfelejtett orosz költő életművének jelentékeny része egészen a legutóbbi időkig lappangott, de aztán előkerültek a költő füzetei és unokája, Tatjana Bogdanova, a harvardi egyetem szlavisztikai tanára megkezdte a szentpétervári, szibériai és amerikai füzetek anyagának közreadását, magyarázó jegyzetekkel természetesen, amelyek sokat elárulnak a korról és a váltakozó irodalomfelfogásról, s arról is, hogy milyen kevéssé értjük a sztálinizmust, irodalmáról és kényszerhelyzeteiről nem is beszélve. Az arisztokrata katonacsaládból származó Vaszilij Bogdanov – unokája már dolgozik a költő biográfiáján is – Párizsban kezdte pályáját, a tízes években két kötete is megjelent (*Üvegvilág*, 1917, *Árnyak délutánja*, 1919), 1916-ban vette feleségül Léna Nyezvanovát, a neves költő unokahúgát, az ismert pétervári belgyógyász kisebbik lányát. Noha szüleik már nem éltek (édesapja tüzértábornokként a galíciai fronton halt hősi halált, édesanyjára a lázadó muzsikok gyújtották rá a kastélyt, apósát részeg vörösgárdisták lőtték le nyílt utcán, anyósa a tizennyolcas spanyolnátha áldozataként halt meg... „*A család körül – Andrej Belij szerint – körözött a halál fekete madara!*”), Bogdanov és felesége, a húszas évek elején mégis, barátaik kifejezett ellenkezése dacára is úgy döntött, hazatelepszik. Szentpéterváron, 1924-ben még megjelent egy verseskötete (*Orosz ábrándok*), de hamarosan a gonosz, rosszindulatú támadások keresztüzébe került, s az irodalom peremére sodródott, verseit nem közölték, Dumas, Victor Hugo, Verne és Walter Scott regényeinek fordításaiból élt, s következő könyve, *A szuzdáli harangok*, negyven év késéssel, 1964-ben, a hruscsovi olvadás utolsó pillanatában jelenhetett meg, alaposan kiherélve, ami el is vette a költő kedvét a további próbálkozásoktól, ezután már csak íróasztalfiókjának írt... Utolsó éveinek nagy élménye egy különös amerikai utazása volt... Imádott leánya, Tanya még az ötvenes évek elején ment férjhez a moszkvai amerikai követség harmad titkárához és távozott az Egyesült Államokba, de a költő útlevélkérelmét következetesen visszautasították, míg kevéssel halála előtt, 1979-ben mégis kiengedték, s néhány felejthetetlen hónapot töltött Berkeleyben, megismerkedett Milosszal és Robert Lowellel, mindketten kiálltak versei mellett, s az orosz kiadást jóval megelőző angol és lengyel válogatások utószavait is jegyezték... Mi most a Tatjana Bogdanova gondozta kritikai kiadásból válogatunk, de szándékunkban áll Bogdanov egész hozzáférhető életművét s unokája életrajzát is lefordítani...

A fordító

Két festmény

Séta

Andrej Milnyikov festménye alá, Lénának

*Tegnap találkoztunk egy festményen,
kutyádat sétálttad, mint régen,
mikor megláttalak, fiatalon,
árnyékod elmozdult a házfalon,
felhők kerengtek a nyári égen,
arcod tovatúnt a Néva tükrében.*

*Arcod tovatúnt a Néva tükrében,
felhők kerengtek a nyári égen,
árnyékod elmozdul a házfalon,
mikor megláttalak, fiatalon,
kutyádat sétálttad, mint régen,
tegnap találkoztunk egy festményen.*

* Valamikor, még 1976-os súlyos betegsége előtt láthatta váratlanul viszont nagyapám fiatal nagyanyámat az egyik leningrádi képzőművészeti tárlaton, egy festményen, amint tizenhat évesen, megvetően pillantva vissza a megvetett világra, imádott kutyáját, Asztort sétáltatja. – Tatjana Bogdanova

Regény

adalékok egy régi festményhez

*Próbababák a kirakatban,
háttérben a petrovszki fák,
És Léna, persze ő is itt van,
Párizs, dzsesszzene, ifjúság.
Hidak metszik az utamat,
pityeri, párizsi hidak.*

*Sikátorok, sivatagok,
cukrászdák, bárók, csapszékek,
színházak és vadászatok.
A helyszínek összeérnek.
Léna is ott van valahol.
Védelmeszón felém hajol.*

*Este szállongó homályban,
porszemként hibban el az alkony.
Lénát várom, valahol itt van,
Fák között sétálgat a parton.
Szigorú mínuszjel a szája,
lábánál ott ugrál kutyája.*

*Miért érzem, hogy egy festményen
vagyok, noha én nem is látszom?
Léna zöldeskék szemét nézem.
Mögötte fakul már a vászon.
Macska hull alá az égből
És kutyája kifut a képből.*

*De hol lehet a vándorpiktor,
aki megleste akkor Lénát?
Valahol a homályban kuksol,
felvázolhatta már a szcénát.
Ecsetje száguldoz a vásznon,
A folytatást ki kell találnom.*

*Most mikor egy kiállításon,
vizontláttam a feleségem,
olybá tűnt, mint egy ikerálom,
csak hogy én nem látszom a képen.
Léna arcán mosoly, kutyája
vicsorog a kóbor macskákra.*

*Az ifjú festő beismerte,
egy régi képről ihletődött.
Emlékezett is a festményre
Léna, szobája falán lógott
A festő megkereste őket,
apja megvette a képet.*

*De hova került otthonukból,
az ifjú festő hol látta meg?
Hogy tűnt elő a messzi múltból,
erre már nem emlékezett.
De újra megláthattam Lénát,
kutyáját, a fákat, a Névát.*

*Tizennyolc éves voltam akkor,
ő tizenhat, gyönyörű lány.
Rajongva követte a piktor.*

*Szerelmes lett bele? Talány?
Látom, amint feléje lépek,
Leomlanak a messzeségek.*

*Akkor kezdődött el, igen!
A háború előtti nyáron.
Borzongva megint felidézem
talányos arcát, amíg várom.
Ennek már hatvanhárom éve,
csak halálunkkal lehet vége.*

*Így kezdődött, de hogy végződik?
Álmomba néha visszajár
a régi kocsmá, az Izsák híd,
a free dzsessz és régi nyár.
Asztor is él még, felugat,
és hallom halk hívásodat.*

*Azonnal felugrok, futok,
Mars téren állsz, a verőfényben.
Elvállik az árnyalakod
a virággruppoktól, serényen
elém jön, már felém suhan.
És megkezdődik a futam.*

Tart immár hatvanhárom éve.

* A festmény természetesen meglepte nagyapámat, emlékezni kezdett, mintegy intenzíven újraélve a nagyanyámmal való megismerkedésének történetét, 1913 sugárzó tavaszán. Megismerkedett a festővel is, kiderült mindaz, amit a versében is megírt, hogy a fiatal művész egy régi, névtelen vándorpiktör festményét álmodta újra. – Tatjana Bogdanova

Találkozás Petrovszkban, bárhol

Andrej Milnyikov festménye

1. *Így is lehetne...*

*És leszállsz majd a szánról,
hóba borul a táj,
lehetsz Petrovszkban, bárhol
álruhás álkirály.*

*A drága nő már vár rád,
kitárva karjait.*

*Sötétlenek csontvázfák
száműzött varjait*

*terelgeti a vihar,
dühöngő téli szél,
károgásuk megzavar,
rémségekről mesél.*

*Az azúrkék háttérben
a lovad felnyerít.
Nem maradhatsz most tétlen,
tenni kell valamit.*

*Keresni egy kalyibát,
És rakni a tüzet.
eltévedt vadlibák,
hófelhők intenek.*

*A kedves önállósul.
Mosolya rád ragyog.
Távolban harang kondul.
S ő tovább andalog.*

*Hóförgetegbe tűnik,
kacéran visszanéz,
képekre hull, megszűnik,
opál homályba vész.*

*Álruhás álkirály,
lehetsz Petrovszkban, bárhol.
Hóba borul a táj
és leszállsz majd a szánról.*

2. A készülődés

*Jött a hír, a kaszinóban szólt D. herceg,
hogy szerda délben, Petrovszkban vársz rám,
és én már kedden hibbantán kezdtem készülődni,
megnyestem a szakállam, megigazítottam a hajam,
forró fürdőt vettem és izgatottan próbáltalak
magam elé képzelni. Mióta nem láttalak,
két hete, három hete? Találkozásaink
a feledés örvényében pörögtek, hulltak részleteikre,
és én, a száналmas mágus, hiába próbáltalak
magam elé varázsolni a semmiből,
hol tűnékeny arcod, hol gyönyörű tested esett szét,*

*nem tudtalak egészben összerakni!
Forralt bort ittam, a fahéjas nedű mámoros illata
mindent betöltött, s ez váratlanul a te mézízű
tested illatát idézte fel, egy életfogytiglani pillanatra,
mintha tényleg mellettem lettél volna,
de amire magamhoz öleltelek, nevetve,
elillantál megint és én álmatlanul forgolódtam
a dunyhák között. Azt hittem soha nem ér véget az éjszaka,
sötét barlangjából nem menekülhetek többé.
Ráadásul künn szélvihar dühöngött, hóförgeteg takarta
közös csábitónkat a holdat, melynek ezüstszínű,
szűrt fényében annyiszor gyönyörködhettem
kítáruló álmotstedben, a nyári szállás szénaágyán.
De mégis eljött a szerda reggel, kábultan fogtam be a lovat,
öreg cselédem, ájtatosan hányva a keresztet,
igyekezett lebeszélni, a szerinte felesleges utazásról.
„Ilyen itéletidőben – dűnnyögte, hiszen ismered
milyen félénk, milyen óvatos, mennyire félt engem –,
istenkísértés útra kelni!” De én nem hallgattam rá,
korty vodkát ittam kulacsomból, elszántan
felszállottam a bricska bakjára, megrántottam a gyeplőt,
és sűrű hóésésben indultam el Petrovszk felé.*

3. Rókavár

*Petrovszkban most szél suhan. Ott élünk majd boldogan.
Szelek szárnya kever el, dúlt éj örvényeivel.
Kísértetek, szellemek, lidércfények intenek.
Falban sárkány mocorog. Láznak a motorok.
Rókavárban a tanyánk, altatódal a hazánk,
de ha tényleg elalszunk, éjsetét kútba hullunk.
Többé fel nem ébredünk. Elfelejtjük életünk.
Halljuk mohák énekét. Felettünk ónszínű ég.
Koporsószőg-csillagok között halál tántorog.
De ma még nem érhet el. Fogcsikorgatva figyel.
Elfogy és telik a hold. Gúnyoros, kancsal kobold.
Vigyorgó, veres halál. A kútba mellénk leszáll.
De még nem ragadhat el. Mohára hullva figyel.
Míg újabb balekra vár, felettünk a rókavár.*

4. A téli utazás veszélyei

*Az út?
Sűrű hóésésben indultam el,
a szél kavarta a havat,
könnyezett a szemem,*

nem láttam semmit,
lovam ösztönére bízván magam,
burkolóztam be bundámba,
talán el is szunnyadtam.
Aztán egyszerre elállt a szél,
a havazás,
csoda történt!
A nap is áttört a szürke felhőkön,
kivilágítva a végtelen hómezőt.
Az úton egy dolmányos varjú
sétált peckesen,
jöttünkre kíváncsian felénk pillantva,
lomhán tovarebbent.
Árnyéka fehér hóra vetült.
S én, egy végtelen pillanatra,
egy varjú szemével láthattam magam.
A mezőről
sorra csatlakoztak hozzá
szürke,
megállíthatatlanul károgó,
baljós társai,
egész varjúhadosztály kísért,
de aztán ismét elsötétedett az ég,
fölénk tornyosultak a fekete,
cápa és bika alakú felhők,
ismét havazni kezdett,
feltámadt a szél is,
farkasüvöltéseket sodort felénk,
lovam nyerítve kezdett vágtatni,
és én,
csőre töltött vadászkarabélyom emelve,
tébolyultan figyeltem,
mikor tűnnek fel az ordasok szürke árnyai
és a szívem mélyén
már nem is hittem,
hogyszer megérkezhetek
Petrovszk magányos fái közé,
és viszontláthatlak téged.

5. Amint rám vársz kék köpenyedben

Felesleges minden út, hisz a messzeségbe fut,
nem érhetlek soha el, elnyel egy fekete lyuk.

Felnyerít most a lovam, akár a szélvész suhan,
hóföregtegbe feléd. Irtózatos a roham.

*Mögöttünk a farkasok, kiéhezett ordasok.
Látom csattogó foguk, töltök és újra lövök.*

*De már a petrovszki fák szélgyötörte sikolyát
hallom és idegesen vágottason vágok át.*

*Meglátom kék köpenyed, a csontvázfák intenek,
máris repülök feléd, hallom nevetésedet.*

6. Kékesen villódzó homályba tűnik minden

A hat nagy fa előtt álltál, feketén komorló kerítés előtt.

A csontvázfák ágai meg-megremegtek a szélben.

Neveket is adtam nekik emlékszel?

A jobbra, egyedül álló óriást Dimitrijnek,

a mellette álló párost Ivánnak és Aljosának,

a két vékonyabbat, a nagyra törő fiatal ifjúkat,

Vologyának, Igornak, s az előttük összetöpörödött,

imádkozó koldusasszonyra emlékeztető hatodikát,

akit már meggörbített az idő, közvetlenül

és szeretettel nagyanyónak neveztem.

A hat fa, mint hat őrkatoná sorakozott mögöttem.

*A farkascorda elmaradt, lelőtt társaikat marcangolhatták,
csak a varjak razziáztak eszelősen károgova felettünk.*

Az erősödő szélben, a kék kendő alól kibomlott vörös hajad.

„Gyere már édes mufurc!” – kiabáltad –, a hat fa és én

már türelmetlenül várunk. Ne tétovázz. Siess!”

Hatvanhárom éve már ennek Léna. Az évek drapériái

csattognak a világhuzatban, mint akkor hajad,

és megnevezett fáink csupasz koronái a szélben.

Akkor kezdődött közöttünk ami nem akar véget érni

és nem is érhet véget soha! Vörös hajad

lassan fehérbe vált, de zöld szemed bátorítóan csillog.

Igen, ott kezdődött a petrovszki tanyán,

tizennyolc éves voltam, te tizenhat,

később Párizsban folytatódott,

úgy éreztük kiszakadhatunk a történelemből,

tombolt a háború, jött a forradalom,

összeomlott a régi világ, szüleinket megölték,

s mi félrehajtott fejjel nézegettük a normandiai sziklákat,

és szívünkben torokhangon vonítottak a bánat fekete kutyái.

Mindaz ami utána történt, akkori, talán elhamarkodott,

de igazán soha meg nem bánt döntésünk eredménye volt,

de történhetett volna másképpen is,

elmehtünk volna Amerikába, Új-Zélandba,

megkereshettük volna álmaink bíbor szigetét,

*de hazajöttünk, hívott Pétervár, hívtak a petrovszki fák.
Amikor először mentünk vissza szerelmünk színterére,
döbbenet észlelhattük, hogy a kunyhó leégett,
imádott fáinkat kivágták, bizonyára eltűzelték azóta!
Semmi nincs úgy, mint régen,
de ha lehunyom a szemem, még látom
Aljosát és Dimitrijt és Ivánt és hallom
kissé rekedt hangod is, „ne tévovázz, gyere!”
Máris, a térdig érő hóban botladozva, sietek feléd,
visszatalálva a festmény időtlenül kimerevedő,
halhatatlan terébe, aztán kékesen, opálosan villódzó
homályba tűnik minden, akár az életünk.
És hullni kezd a hó.*

7. A felidézett találkozás

*Találkozás Petrovszkban, bárhol,
Semmi sincs közel, semmi távol.
Tűnt idő keresztmetszetében,
te tündökölsz világoskéken.
Áttör a varjak károгásán,
farkasok basszusbaritonján,
elvarázsol a nevetésed,
pillanat és meg is érintlek.
Két lépés még, elérek hozzád,
és le hull a fodros alsószoknyád,
egy kunyhóban, Petrovszkban, bárhol,
zöld szemed és a tűz világol.
Fölém hajolsz, megrezzen melled.
Beléd halok, ha megöllelek,
Vállamba harap fehér fogad,
pulzáló öled visszafogad.
Hosszú távollét után haza-
érkezem, benned van a haza.
Petrovszkban, Péterváron bárhol,
azóta is vigyáz ránk Amor.
Megvéd betegségtől, haláltól.*

* A téma megint feléledt, amikor, már súlyos betegsége után lábadozva, megláthatta az ifjú festő műtermében a vándorpiktor egy másik, igen megviselt állapotban lévő festményét, amely szintén Léna nagymamát ábrázolta, de ezúttal nagypapa is rajta volt a festményen, amint a szánról leugorva, a fák között, térdig érő hóban rohan az őt kitért karokkal váró nagymama felé. Az történhetett – magyarázta nagymamám és sóhajtott –, hogy a vándorpiktor követte nagypapát Petrovszkba, és megleste őket, vagy egyszerűen elképzelte lehetséges találkozásukat. Szerelmük első hónapjaiban, még Párizsba való távozásuk előtt, titokban egy petrovszki tanyán találkoztak, és erről a találkahelyről senki sem tudott. A másik festmény, amint a ciklus is bizonyítja, mágikus hatással volt nagypapámra, mintegy újraélte a hat évtizeddel azelőtti találkozásukat és szerelmük első, varázslatos hónapjait. – Tatjana Bogdanova

Az élet végén

*És visszatér Normandia, Pétervár, a petrovszki fák,
Emlékeink közt szél süvölt, visszahozza Szibériát.
Az életünk színterein kísértetként suhanok át.
Merre tovább?*

*Zoscsenko, Asztrov, Tinyanov. Séták, viták, kocsmakertek,
Marina opál gyűrűje, áriák, zátonyok, versek,
Oszip sunyi farkasai, felszikkáznak és összeérnek.
Van ítélet!*

*Az életed színterei: Párizs, Bajkál, petrovszki fák,
A legázolt idilleken kozákok száguldoznak át.
Elrabolja az életed, versből kimozduló világ,
az ifjúság.*

*A kör Marina gyűrűje. Ott szorongunk mindannyian.
Orosz anyácska elalél. A munkagödörbe zuhan.
Nem károg Poe hollója sem. A sztyeppe fölött elsuhan.
Élj boldogan.*

*Csekkisták és lágerlakók, túlélők és áldozatok,
Forradalmi menetszlop, a porban tovább vánszorog.
Meddig kísérheted őket? Kihez közöd volt mind halott.
Haláltarokk.*

*Kártyalapok kerengenek. Hegedű szól, még áll a bál.
A bolond asztalodon pihen, Nem ér véget a karnevál.
Feltámadhat a nagy csapat, ha túlélőjük delirál?
Kérdezz halál!*

* Ez a vers, amely mintegy kitágítva a petrovszki ciklust, nagyapám egész életének nem túlságosan felemelő tanulságait igyekszik néhány szakaszba sűríteni, közvetlenül a kései szerelmes versek után született, s mintegy végtelenen és végzetesen lezárja azt. A körkörösén építkező vers centrumában Marina (Marina Cvetajeva) gyűrűje áll, s utalás történik megnevezett barátaira és Oszip (Oszip Mandelstam) hírhedett farkasversére is, valamint egy másik barát, Platonov regényének, *A munkagödörnek a címe is bekerül a versbe, mely gödörbe Oroszország zuhan...* – Tatjana Bogdanova

Ayhan Gökhan

Kérdez

*a pontosságomért szeretsz? nem, erre
nem visz rá a lélek, a fátyolos hajlam.
hát akkor mire visz rá mégis? bambán
kérdzem, talán a másik,
kettőnkből kirakott, könnyű útra,
köntösöd a fogason lóg, a fürdő
párlatában megpuhult, mint a hús és
illatos, sebeit eltakarja
az árnyékfény, a két test koccanás,
a konyhák csészéit beidézi,
lefekszünk, ágytól-ágyig
ér a lélek, a többi csak körülmény.*

Reggel

*nem volt értelme ennek, semmi sem
volt olyan, belőle jelentést nyerjek,
a törvényeket, mint kockát, elvetem,
nem tudok mit kezdeni meg nem értett
mondatokkal, ismétlésüket sokáig
nem tudom elviselni, embertelen
nyelvezugokból fúj a hideg szél, talán itt
kéne befejezni, emelem két kezem
az arcom elé, hideg kanálvég felé,
a reggel is egy mondat, de nem a legjobb,
megint a legrosszabbat jelentené
a kihűlt kávét, naptól szennyes alsót,
vonatra szállni, sínre tenni magam,
a legszebb reggel talán mondattalan.*

Emigrált

*nem az én gyerekkorom, mert
a gyerekkoromban semmi sem ment,
rosszul működött. halott anya, emigrált apa.*

*a homokozóra nyíló ajtót bezártam.
jól vagyok. nincs semmi. úgy általában.
halott anya, emigrált apa.*

*volt cirkusz, anyám és köztem
amíg élt, emigrált apa nem
emigrált vissza. anya meg nem
támadt fel. nőttem, mint vizekben
a mélység. nedves anya és emigrált apa.*

Bozók Ferenc

Nevermore

*Mellkasomat nehezíti
jéghideg éjjeli holló.
Túrni erős idegekkel
adjon az Isten erőt.*

*Adjon az Isten erőt és
gondtalan éjjeli álmat,
szárnya csapása kerüljön,
lökje ki őt a huzat.*

*Lökje ki őt a huzat, hogy
toll se maradjon utána,
csőre se kezdje ki szívem,
hangja se, rút „soha már”.*

Budapesti köd

*Grízlaza ködben a Lánchíd,
s villamosok sziluettje
bontakozik ki a grízből.
Bontja a hajnal a várost.*

*Tejpuha habba merítve
ébred a téren a Gerbaud,
mintha habos süti lenne.
Tódul a tejhab a korzón.*

*S József Attila, a vézna!
Szobra ma úgy ül a parkban,
mintha lebegne a tejszín
angyali, bajszos alakján.*

Ontológia

*Záros a lét, töredékes a tér,
véges, időleges és szakadós.
Szálra hasadnak a kapcsolatok,
mert laza férc, s puha, gyenge szövet
fűzőget össze magányosokat.
Zárosak és töredékesek itt
lét, az idő, terek és viszonyok,
mert a magány a való egyedül,
s mind ami van, s ugye, mind, aki él
térbe, időbe feszítve szorong.*

Miklya Zsolt

Névnep

*Attila nap van
állj meg örök sebosztó
egy pillanatra*

Hét arc

*hét arcod közül
melyiken szárad a leg
utóbbi mosoly*

*mosoly és fintor
melyikben folytatódik
apa és gyermek*

*egyenes árok
súrolófényben mélyül
s hajlik ha nevetsz*

*matematikán
túl vagy innen érik a
leveles dohány*

*nem jut eszedbe
semmi látod ebből még
lehet valami*

*egy világarc hív
add hozzá te is arcod
lehetsz még ádám*

*világarc hív ál
tasd csak magad egy új kar
totékdobozban*

Non-stop

*szalámit szel fel
non-stop szeletelőgép
fénykarikákra*

Hegyező

*legszebb színeim
színpora hullott kimért
forgácsok közé*

*színeseimet
grafit helyett faragtam
el és idővel*

*megismertem a
különféle hegyezőket
élet s neveit*

Vincze Ferenc

A késő modern poétika jellegzetességei Dsida Jenő költészetében

„Szegény Erdély! Szegény irodalom!
Nyakába kötve irdatlan kolonca!”

Dsida Jenő: *Tarka-barka strófák*

Lezártnak tekintett életművek újraolvasása esetén szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy az olvasói és értelmezői magatartásformákat gyakran meghatározzák azok az előítéletszerűen tételeződő megközelítésmódok, melyek az évek során az életmű értelmezésére, kanonizálására, irodalomtörténeti elhelyezésére tettek kísérletet. Hadd idézzem itt kissé hosszabban Füzi László Németh László regényei újraolvasásának kapcsán tett megállapításait, melyek úgy vélem Dsida Jenő költészetének 21. századbeli elemzésekor is megállják helyüket: „Azt viszont feltehetően teljesen joggal feltételezhetjük, hogy a szépírói munkák addig élnek az olvasók tudatában, amíg az olvasók az egyes művek gondolati kérdéseit a maguk gondolkodásával, gondolati dilemmáival kapcsolatba tudják hozni. Ha ez a kapcsolódás eltűnik, akkor a valamikori élő mű történeti-irodalomtörténeti jelenséggé alakul át, ami nem azt jelenti, hogy ekkortól már nem lesznek olvasói, hanem azt, hogy olvasói történeti-irodalomtörténeti jelenségként szeretnék megismerni, s olvastakor már nem szembesítik a maguk kérdéseit a mű kérdéseivel. Az irodalomtörténetben élő művek ugyanakkor át is lényegülhetnek ismét sokakat érdeklő-érintő munkákká, ha nem így lenne, akkor nem találnánk magyarázatot arra, hogy miért és miképpen következhet be egy-egy író reneszánsza, újbóli felfedezése.”¹ Dsida költészetének értékelése az elmúlt évtizedekben többször is megtörtént, hol több, hol kevesebb sikerrel. A költő korai halálát követő második világháború, majd a mind Magyarországon, mind Romániában bekövetkező hatalomváltás nem kedvezett annak, hogy e költészet irodalomtörténeti értelmezése és a kánonban való elhelyezése megtörténjen. 1945-öt követően Dsida szövegei – elsősorban talán vallásos témájuk miatt – nem kerülhették el a peremre szorulást, hiszen a kommunizmus ateista világszemlélete nem tűrte az ilyen és ehhez hasonló költészet tárgyalását. A kolozsvári *Utunkban* lezajlott vita (1956–1957) jól mutatja, hogy az ötvenes évek kultúrpolitikája mennyire idegenkedett attól, hogy újra a „haladó hagyományok” közé emelje Dsidát. Klerikálisnak, a Markovits Rodionnal folytatott vitája miatt zsidóellenesnek – tehát egyértelműen jobboldali „elhajlónak” kísérelték meg feltüntetni, s csak Panek Zoltán, Szócs István, Páskándi Géza és Földes László értékelő írásai adtak lehetőséget arra, hogy Dsida költészetét mégsem utasították el teljes mértékben.² A vita mindenestre hozzájárult ahhoz, hogy a későbbiekben a figyelem ráirányuljon Dsida költészetének vallásos jellegére, s ezzel egy időben a vele foglalkozó szövegek azt is megkísérelték kimutatni, hogy a két világháború között megjelenő transzszilvanizmus világképe és eszmerendszere is

1 Füzi László, *Mégis: hogyan olvassuk Németh László regényeit?*, in Füzi László, *A középpont hiánya*, Kalligram, Budapest, 2008, 142.

2 Erről bővebben: Vincze Ferenc, *Ideológia és rekanonizáció. Az 1956–57-es Dsida-vita diskurzus és retorikája*, Forrás, 2007/5.

hatással volt a költőre. Főként ezeknek a megközelítésmódoknak köszönhetően Dsidának jól kijelölt helye van a magyar irodalom történetében, azonban úgy vélem, hogy költészete más szempontok, kérdések alapján is értelmezhető, melyek esetleg Dsida lírájának más vetületeire is rámutathatnak. Balázs Imre József az erdélyi magyar irodalom avantgárd jelenségeit tárgyaló kötetében – amellett, hogy felhívja a figyelmet Dsida életében nem publikált avantgárd versekre – Láng Gusztáv monográfiáját idézve hangsúlyozza, hogy az a „szociális töltet vagy néhány toposz, amelyeket a monográfia expresszionistaként jellemez, a századelős modernség versvilágában is jelen van, a Dsida-költészetből pedig javarészt hiányoznak a deszemiótizáló eljárások, illetőleg az énszemlélet olyan sajátosságai, amelyek az avantgárd-korpusz centrumához közelítenének. Kétségtelen azonban, hogy Dsida költészete még számos meglepetést tartogathat az utómodernség kontextusában vizsgálva.”³ Erre a jelenségre mutat rá már Szilveszter László Szilárd is, aki a késő modernség tendenciáit vizsgálja a költő szövegeiben: „A húszas-harmincas évek Dsida-költészetében azonban érzékelhető egy olyan – leginkább talán a korabeli József Attila- vagy Szabó Lőrinc-versekkel összehasonlítható – stilisztikai-poétikai szemléletmód is, amely bár egyértelműen kifejezi kétkedését a modern, karteziánus gondolkodás optimizmusát illetően, az egyén transzcendencia-élményét mégis alárendeli a tragikum, az értékhiány és az identitásválság tapasztalatának. Ebben a kontextusban pedig a költészet közösségi szerepének a megkérdőjelezése mellett a szerző és (vers)szöveg, alkotó és nyelv klasszikus viszonyának az átalakulása is kifejezésre jut.”⁴

Megfontolva a fentebb idézett két irodalomtörténész Dsida költészetére vonatkozó megállapításait és felvetéseit, e költészet újraolvasására teszek kísérletet, arra, hogy az eddigi, már előítéletként működő értelmezésektől részben eltekintve a kortárs horizont figyelembevételével értelmezzem a szövegeket. Az ötvenes évek végétől Dsida Jenő verseinek több válogatása is megjelent, ezekből Csiszér Lajos szerkesztette *Légy már legenda*⁵ című kötet tekinthető a legteljesebbnek, melyben külön klubba rendezve szerepelnek a költő életében megjelent, ám a kötetekből kihagyott versek. Fontosnak tartom leszögezni, hogy írásomban azokkal a Dsida-szövegekkel kívánok foglalkozni, melyek 1938-ig kötetben megjelentek, így a halála után napvilágot látott válogatásokat figyelmen kívül hagyom. A három kötet (*Leselkedő magány*,⁶ *Nagycsütörtök*⁷, *Angyalok citeráján*⁸) költeményeit fogom vizsgálni, figyelembe véve ugyanakkor azokat az irodalmi tendenciákat és lehetőségeket, melyek hatással, befolyással bírhattak Dsida Jenő költészetére.

A *Leselkedő magány* című kötet harmadik versében⁹ (*Túl a formán*) tematizálódik már a létezés titokzatossága, majd megismerésének szándéka és ennek nehézsége. A világ a már ismert szavakból nem felépíthető, nem leképezhető, hiszen azok kiüresedtek, jelentésük megváltozott. A nyelv által hajdan leképezhető világ képe körvonalazódik, és itt egyszerre

3 Balázs Imre József, *Az avantgárd az erdélyi magyar irodalomban*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2006, 10.

4 Szilveszter László Szilárd, *Késő modern tendenciák Dsida Jenő verseiben*, Erdélyi Múzeum, 2008/3–4., 66.

5 Dsida Jenő, *Légy már legenda. Összes verse és műfordítása*, szerk. Csiszér Lajos, Püski, Budapest, 1997.

6 Uő., *Leselkedő magány*, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részv.-Társaság Kiadása, Cluj-Kolozsvár, 1928.

7 Uő., *Nagycsütörtök. Verseik*, Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár, 1933.

8 Uő., *Angyalok citeráján*, Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár, 1938.

9 „Nevükön szeretném nevezni őket / ilyenkor alkonyatkor. / Kinyúl értem bizonytalan szavuk, / megölel láthatatlan karjuk / s úgy ringok el a titkok titkán, / mint az anyám ölen.” Uő., *Leselkedő...*, i. m., 14.

válik kérdésessé a világ megismerhetősége, másfelől a nyelv erre való képessége.¹⁰ A cél a létezés értelmének és titkának megtapasztalása, ami később az *Összefont tenyérrel* című versben is megjelenik,¹¹ és a cél keresése, a megismerés lehetőségének felismerése összefonódik az úttal, az elindulással, mely az életmű egyik legkiemelkedőbb alkotásában, a *Nagycsütörtökben* is visszatér.¹² E két motívum összekapcsolódása nem csupán az első vagy második kötetben jelentkezik, hanem az utolsó, már posztumusz kötetben is felbukkan – rejtett kérdésként kutatja a létezésből fakadó válaszokat:

„Gyúl-e bennem erő szertecibálni e
vadgubancu hinár sanda sövényeit
s meglengetni szabad karom?”

A *Harminc év közelében* című versében a keresés szorosan fűződik a szabadság képzetéhez is, ami – mint majd magára a létre és a költőre, mint a világban elfoglalt pozícióra tett reflexiókban is megjelenik – a bezártság ellenpontozásaként is értelmezhető. Hasonlóképpen kerül egymás mellé a megismerés és a szabadság, a végtelenség érzete a *Hulló hajszálak elégiájában* is.¹³ A lét tehát Dsida legtöbb versében valamiképpen a titokzatozottsággal fonódik össze, s ennek megismerése nem csupán titok-volta miatt tűnik lehetetlennek, hanem azért is, mivel jellegéből adódón határai kijelölhetetlenek. A titokként és végtelenségként tétéleződő lét képzetéhez minduntalan a transzcendencia élménye társul, melyben mintha összefutnának a végtelenség szerttartó szálai, s mely mintha lényegéből fakadóan magának a titoknak a megoldását is jelentené. A transzcendencia felé való fordulás, a világ megismerhetetlenségének tudomásul vétele egyúttal arra is utal, hogy az egyén nem képes megragadni a világot, mely már nem azonos korábbi – az én által elképzelt – önmagával, s így maga az individuum világ általi meghatározottsága is megkérdőjeleződik. „A világgal azonosulás expresszionista gesztusának egyik feltétele (ha nem alapfeltétele) a hit a költészet megismerő erejében. Köznapián szólva: azonosulni csak azzal a világgal lehet, amely maga is azonos önmagával, s azonosságának titkait testvéri otthonossággal tárja a költő elé. A megismerés azonban a fiatal Dsida számára – mint a motívumot *ars poetica-érvénnyel* feldolgozó Túl a formán mutatja – drámába, sőt emberi-művészi kudarcba torkolló erőfeszítés.”¹⁴ Láng Gusztáv megállapítása ugyan elsősorban Dsida expresszionista lírájából indul ki, ugyanakkor felismerhetőek már azon jelenségek, melyek továbbmutatnak, és a késő modern költészetben bekövetkező változásokra hívják fel a figyelmet. A fentebb említett szövegek tekintetében azt a következtetést vonhatjuk le, hogy már a *Leselkedő magány* kötetben megjelenik a világ megismerésében és a költészet erejébe vetett hitben való kételkedés motívuma, mely a lírai én egységes identitásának megkérdőjelezéséhez vezet a továbbiakban.

10 Vö.: „A nyelv általi identitáskeresés válsága, valamint a költészet kifejezőerejébe vetett hit megkérdőjelezése viszont ezekben a lírai alkotásokban a modern gondolkodásmód érvényességében való kételkedéshez is elvezethet.” Szilveszter, i. m., 68.

11 „Eget kémelek néma fellegrésen / és szűnyoghaként körülzummolyog / ravasz talányom: célom, születésem.” Dsida, *Leselkedő...*, i. m., 14.

12 „Testem törött volt és nehéz a lelkem, / mint ki sötétben titkos útnak indult, / végzetes földön csillagok szavára” Dsida, *Nagycsütörtök*, i. m., 28.

13 „a messzeségen, mindenségen, / amerre végtelenbe tágult / szellemem zúgva végigszágul / és seprő hajam sűrű hossza, / a csillagokat csiklandozza.” Dsida, *Angyalok...*, i. m., 61.

14 Láng Gusztáv, *Vers és válság* (Jegyzetek a fiatal Dsida expresszionizmusáról), in Uő., *A lázadás közjátéka*, Savaria University Press, Szombathely, 1996, 16–17.

A *Megint csupa kérdés* című szövegben a kérdésfeltevés retorikai jellegéből adódóan egyszerre bukkan fel a megismerés igénye, s emellett rákérdezettként a lét milyensége is.¹⁵ Az emberi lét értelmén megélésé körvonalazódik, s egyúttal a rendelt sors elfogadásának elutasítása. A szöveg retorikája viszont a megoldás lehetőségét is felkínálja: a szembenézést, a kérdezés általi megismerés lehetőségét, ami feltárhatja az értelmetlenség titkát. Nem csupán a másik emberrel, a múlttal való kapcsolat rendezése jelenti a problémát, a költemény végén az önmagába néző és önmagát megismerő ember képe is megjelenik. Dsida költészetében több helyen bukkanhatunk olyan szövegekre, melyek az ún. önmegszólító verstípust példazzák. E lírában ez eleinte az általánosságban feltett kérdéssel kezdődik, később a többes számú – közösségi identitást – feltételező megfogalmazásban folytatódik, mígnem eljut a lírai én az önmegszólításhoz. Ebben a folyamatban annak lehetünk tanúi, ahogyan ez a mód „*a válsággal küzdve, okai után kutatva, mintegy tárgyiasítva, elvonatkoztatva, szemléli a személyiséget, mintegy kívülről és felülről.*”¹⁶

A kérdés és szembenézés nélkül megtapasztalhatatlan jelen képe, melyben homályosak az okok és következmények, többször is felbukkan, mint például a *Visszatért lovagok*¹⁷ vagy a *Kacagnak a hitetlenek*¹⁸ című versekben, és ezekben expliciten nyilvánul meg a nemlátás problémája, ami a fel- és megismerés elmaradására utal. A jelen nem látása hangsúlyozódik itt, és ezzel szemben – hol kimondva, hol kimondatlanul – létrejön a múltnak azon képe, mely akadályozza a létezés pillanatnyi megismerését. Ezt a tételt erősíti a *Visszatért lovagok* című vers helytelenül feltett, múltból származó kérdése is: „*Vajjon megölik ma a sárkányt?*”, melynek folyamatos sulykolása a múlttól való elszakadás nehézségére is rámutat. A lét megtapasztalása felé vezető úton az első feladat a helyes kérdés megtalálása, hiszen az idejemúlt, értelmetlen kérdések csupán tévútra vezetnek. A megismerő látás révén viszont egy olyan valóság körvonalai válnak láthatóvá, mely csupa romokból, csontvázakból áll,¹⁹ és ez a világ csak darabjaiban, összetörtségében vagy éppen örültségében tűnik megragadhatónak.²⁰ Ezen világ megtapasztalása révén jut el a lírai én ahhoz a minden fölött álló, kétségbeesett kijelentéshez, mely a *Valami eltörtött* című vers utolsó strofájában jelenik meg.²¹ A széteső világ, a lét értelmét nem ismerő és nem is kereső emberek, akik előrehaladni, továbblépni nem kívánnak, szülik meg a teljes elidegenedést mindettől, mely létrehozza a magány az egész első kötetet megbélyegző²² érzetét. Mindez a további kötetekben is erőteljesen megjelenik, ahol a magány

15 „*Miért döngetünk véres ököllel, eszeveszetten / olyan kapút, melynek csak egyik pántja / sok ezer fekete mérföld? / Téli esteken keservesen énekelve, / őseink és dédunokáink hajából / miért fonjuk az élet hosszú köteleit? / Miért faljuk fel egymást / akkor is, ha nem vagyunk éhesek / s miért pattan fel göggel a gerincünk, / ha végigütnek rajtunk?*” Uo., 15.

16 Németh G. Béla, *Az önmegszólító verstípusról*, in Uő., *Mű és személyiség*, Magvető, Bp., 1970, 630.

17 „*Iszonyú az élet sötétsége / hatszáz évből visszatért lovagoknak. / Egy lépést se látunk előre / s a jelent se látjuk, / egymást se látjuk*” Dsida, *Leselkedő...*, i. m., 16.

18 „*A halálos, dermedt rémületbe / csak a hitetlen vakok röheje csattan: / Semmit se látunk, semmit se látunk, megőrültetek!*” Uo., 21.

19 „*Micsoda romok fölött megyek! / Füstölgő tanyák, / nyikorgó csontváz-karok / mutatják a hajnalodó utat.*” (A fekete köpeny alatt) Uo., 27.

20 „*mikor emberek megörülnek, / mikor a tükrök összetörnek.*” (A tükör) Uo., 33.

21 „*Valahol valami eltörtött, / valahol valami nincsen rendjén. / ...Künn a határban Kain zokog / a holt Ábel fölött.*” Uo., 37.

22 „*Lakodalom van valahol az ezredik házban, / a nagy ucca végén. Oda mentek, / mindenki oda ment, az egész világ. // Engem itt feledtek.*” (Itt feledtek) Uo., 63.

a hontalanság, a világban-nem-otthon-levés érzetével párosul.²³ A magány, az egyedül maradás felismerése viszont nemcsak egy érzés, egy pillanatnyi hangulat, hanem annak a ténynek a belátása is, hogy a világ mellett az emberi közösségek egysége is megbomlott, egészében felfoghatatlanná váltak, s csupán az egyes ember, az Én megismerése maradt lehetőségként. Amellett, hogy a fentebb tárgyalt szövegek esetén tetten érhető már az önmegszólító verstípus megjelenése Dsida költészetében, érdemes arra is figyelni, hogy a kérdésben – minden kudarc dacára – ott rejtőzik a közösséghez, tehát az emberekhez való odafordulás gesztusa. Szabó Lőrinc és József Attila húszas-harmincas évekbeli szövegeit és ezek újdonságait elemezve Kulcsár-Szabó Zoltán így fogalmaz: „a nyelvi hagyomány iránti újfajta beállítódás már nem egyszerű értékmegőrzés (klasszikus modernség) és nem is az elutasítás attitűdjén nyugszik (avantgarde), hanem a megértés és a kommunikáció kezdeményezésén.”²⁴ Ezen megértés és közlés utáni vágy érzékelhető e költészetben, melyben a széttartó és darabjaira hullott világ ellenére és ellenpontjaként mégis minduntalan felbukkan az egység ábrándja, ami legtöbb esetben a transzcendenciához kötődik. Ugyanakkor ennek a transzcendens világnak az áhítását és feltételezését nem csupán az istenhit explicit megnyilvánulásaként értelmezhetjük, hanem egy olyan utópikus, harmonikus egység tételezéseként, mely egyedülként biztosíthatja a magára maradtott Ént az Egész létezéséről.²⁵

A kietlenségére, szétbomlottságára való reflektálás mellett a költő pozíciója és rendelkezése is körvonalazódik.²⁶ A költő világa „kiterített” lap, ott szembesül önmagával, és létehez a *Lámpa körül* című versben a bezártság érzete társul:

„Mozdul a lélek, repes lomhán
kripta-homályú szűk szobában
és dong és dong a lámpa körül,
mint egy halódó őszi légy.”²⁷

Ugyanez a bezártság jelenik meg később is az *Angyalok citeráján* című kötete *Búcsú az elitétlétől* versében, ahol szinte már kegyetlenné, önmarcangolóvá válik az önreflexió.²⁸ A költői identitás meghatározásában egyszerre bukkan fel a titokzatosság, melyet a végtelennel párosítottunk, és a bezártság, melynek okozója a külső világról összegyűjtött tapasztalatok összessége. A végtelenség és a bezártság kettősségében és a belőlük fakadó feszültségben definiálható a költői pozíció, melynek – kijelölése mellett – fel-

23 „Bénán hanyatlik a kéz, / széttapogat tehetetlen: / élni ma itt lehetetlen, / meg kell halni ma itt, / halni e földi avarban, hol léptekkel, kopogókkal, / lekopott rongy-lobogókkal / kullog az emberi hit.” (*Harum dierum carmina*) Uo., 62.

24 Kulcsár-Szabó Zoltán, *Dialogicitás és a kifejezés integritása*, in *Újraolvasó*. Tanulmányok Szabó Lőrincről, szerk. Kabdebó Lóránt, Menyhért Anna, Anonymus, Bp., 1997, 81.

25 Vö. „Estenkint gomolyos, városnyi felhők / tömbjén kell komoran s fázón keresztül / fulladnod, mielőtt a csillagok zord, / nyirkos tüzeihez fölér a kezéd.” (*Országos eső*); „hullatag levelek, mérföld-magasra / nyúló rengetegek nyirkos szagában / alszom. Ágak alatt, nyitott ajakkal... / ...Míg testvéreim, az égszinruhájú / angyalok repeső, vidám csapatja / messze – fönt – nevémet kiáltja s elszáll...” (*Mélyen*) Dsida, *Nagycsüttörtök*, i. m., 28., 49.

26 „Rendeltetésem még titok. / Járom a kiterített lapon, / a világ mezeje szélén” (*Árnyékok*) Dsida, *Leselkedő...*, i. m., 18.

27 Uo., 59.

28 „Mit vétettél, hogy ez jutott neked, / négy fal között egy rokkant, recsegő szék, / egy tintafoltos asztal négy fiókkal, / toll, kalamáris, szanaszét dobált / papírlapok: bús gond és gondolat?” Dsida, *Angyalok...* i. m., 101.

számolására is kísérlet történik szintén a posztumusz kötet *Hálóing nélkül*²⁹ című költeményében, ahol minden póz, szerep, betöltött funkció mellékessé válik az emberre válás, azaz az identitás lehetőségével szemben, mely megadhatná a vágyott harmóniát, azaz az (transzcendenshez köthető) Egész képzetét. Az önmeghatározásért folytatott küzdelem Szabó Lőrinc *Te meg a világ* kötet verseiben megjelenő harchoz hasonlíthatók, melyet Kabdebó Lóránt így jellemez: „A költő versében a környezete börtönléte által meghatározottan akcióba lépő ember harcát éli át önmaga meghatározásáért. A történelem helyett a történetet figyeli, amelyben a létező önmaga viszonylatait tudatosítja, beteljesítve önmaga megvalósításával önmaga pusztulását.”³⁰ Dsida esetében annak a tapasztalatnak a felmutatását láthatjuk, mely szerint lehetetlen az identitás létrehozása, ugyanakkor mégis kísérlet történik a meghatározásra. Az viszont, hogy az önazonosságot alkotó elemek működése és így létezésük³¹ ennyire elbizonytalanodott, szoros összefüggésben áll e líra költészeti képével is. A költészet is a széttöredezettség állapotában található, részekben él, és nem tud Egésszé összeállni: „...Hirtelen megrezzen a tollam, eltört / versszakok rútt romjai közt botorkál.”³² – írja a *Kettőtört óda a szerelemhez* című versében Dsida. A költészet ennek ellenére viszont az egyetlen olyan lehetőségként bukkan fel, mely a lét megismerésének az eszköze lehet, ahogyan ez már a *Leselkedő magány* kötet *Túl a formán* című versében is megjelent. Ennek tudásához azonban a megszólalás mikéntjének bizonytalansága keveredik:

„S míg csillagok kezdenek pislákolni,
töprengünk az eljövő felől:
hogyan kellene megszólalni?
S mindent elülről kezdeni?”

És itt emlékezzünk arra, amit léttel kapcsolatban már említettünk: a helyes kérdések felismerése és feltevése vezethet el a létezés megismeréséhez; és emlékezzünk arra a tapasztalatra, ami a továbblépni nem akaró embertársak létállapotára vonatkozik, hiszen mindez vezet ahhoz a saját költészetére vonatkozó, önreflexív felismeréshez is, mely a *Meredtszemű ősz* című versben jelenik meg,³³ ahol a „sok furcsa vers” kifejezés megelőlegezi az *Ősz a sétatéren* költemény következő sorait:

29 „se lapok munkatársa nem vagyok, se kártyapajtás, / törzsvendég a klubban, se szerkesztő úr többé nem vagyok / se vándor, / aki meredélyre kaptat se út, se cél – és költő sem vagyok, / csak ember, aki minden idegével / lágy takaró s melengető vacok után sír / és csak áll a nagy sötétben / s meztelenül / Isten előtt vacog” Uo., 67.

30 Kabdebó Lóránt, *Költészetbeli paradigmaváltás a húszas évek második felében*, in Uő., „A magyar költészet az én nyelvem beszél” (A kései Nyugat-líra összegződése Szabó Lőrinc költészetében), Argumentum, Bp., 1992, 28.

31 Vö. A késő modern poétika kapcsán Kulcsár Szabó Ernő így ír az *Én* integritásáról: „E klasszikus-modern előfeltevés azonban messzemenően dekonstruálódik az *Én* integritásértékeinek tarthatatlanná válásával, illetve azoknak az individuális tulajdonságjegyeknek a felszámolásával, amelyekre lényegében minden klasszikus-modern én-konceptió felépült.” Kulcsár Szabó Ernő, *Költészet és dialógus*. A lírai művek befogadásának kérdéséhez, in Uő., *A megértés alakzatai*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998, 39.

32 Dsida, *Nagycsütörtök*, i. m., 25.

33 „Az álmos úrben úgy úszik-lebeg / sok furcsa vers, / mint az ökörmály udvarunkban, otthon, / ősz elején.” Dsida, *Leselkedő...*, i. m., 57.

*„Mindjárt elnémulok, nem lesz akihez szóljak
s azt se mondhatom el, hogy nincs kihez szóljak,
s mire nyomdagépek méhéből életre edzve
ez a vajúdó vers világra jön,
csak üveges szemek bámulják mindenünnen:
Nem lesz, aki értse.”³⁴*

Az embertársak öntudatlan tengődése nemcsak a magányosság, a világban-egyedül-lét okozója, hanem egyúttal a meg-nem-értettség előidézője is, ami végeredményben a költészet funkcióvesztését is jelenti. Mindezzel a költészet, az írott szó éppen egyik legfontosabb tulajdonságát – a közlés, az átadás lehetőségét – veszti el.

A világra, a költői pozícióra és a költészetre való reflexiókkal párhuzamosan és ezek által az önmegismerés folyamata is zajlik, és az Énre tett reflexiók is a széttartás képzetét erősítik. Eleinte még megvan ugyan az Én egész-képzetének az ábrándja, mint az az *Árnyékok*³⁵ vagy *A tükör*³⁶ versekben megjelenik, de már eltűnik az Én széthullásának lehetősége is:

*„Talán görbetükör a tükör
s csak én látom nyílt, síma lapnak.
Talán holnapra összetörök
a lelke.”*

És ismételten előkerül a kétkedő kérdés: *„Valaha el lehet-e érni / a bús elérhetlent?”³⁷* A kételkedő kérdések továbbvezetik az Ént a megismerés útján, de ahogyan a világ megismerése is akadályokba ütközött, és végeredményben lehetetlenné vált, úgy az Én egységként való megtapasztalása sem sikerülhet. A világtól való teljes elszakadás nem működik,³⁸ mert az körülveszi az egyént, bezárva tartja, ahogyan ezt a *Lámpa körül* vagy a *Harminc év közelében* című versek bogárhasonlatai is szemléltetik. És ez a bezártság tovább erősíti az önmegismerés lehetetlenségét. Az Én Egységként való megtapasztalásának sikertelenségét hangsúlyozza az írásba, a nyelvbe, a költészetbe vetett hit megbicsaklása is, hiszen ezek mind az öndefiníció olyan alkotóelemei, melyek kiemelt jelentőséggel rendelkeznek az önmegismerés folyamatában. Az írás teremtő tevékenységként definiálható Dsida költészetében,³⁹ ahogyan az már a *Sorsokat írok* című versben a *Leselkedő magány* című kötet elején is egyértelművé válik, azonban később ennek teremtő ereje is megkérdőjeleződik.⁴⁰ Ahogyan a Kuncz Aladár emlékének szentelt *Szobor és drágakő* című versben már maga a nyelv az, ami nem akar engedelmeskedni mesterének, ami már nem

34 Uo., 60.

35 *„Mit akarsz ezzel a torz, / félig megvakult tükörrel? / S én vándorútamban mégis felmutatom, / ősbizalommal mégis dadogom: Ime én, ime te!”* Uo., 18.

36 *„De ma még belőle szikrázik / a zajgó, végtelen világ, – / egyszerre vetülnek a parányi csirák / s a robbanva zuhanó égitestek.”* Uo., 33.

37 Uo., 28. (*Olvadó jégvirág*)

38 *„– úgy vergődöm e sok tárgy szövevénye közt, / mint bogárka repes, zümmög az ördögi / pókháló sűrűjén, míglen a vérvó / véget ráteszi karmait.”* (*Harminc év közelében*) Dsida, *Angyalok...*, i. m., 57.

39 *„Havas mezőkre, vak ködök falára / sorsokat írok.”* Dsida, *Leselkedő...*, i. m., 10.

40 *„s a vonalak, miket felrajzoltam, / milyen eltűnő vonalak!”* (*Eltűnő vonalak*) Uo., 83.

képes befogni a tökéletest, nem képes leképezni az egységet.⁴¹ A cselekvés, a kísérletezés, ugyanakkor a sikertelenség felismerése, az egység folyamatos megkérdőjelezése – mely ellentétpárok mellé párhuzamként odaállíthatjuk a végtelenséggel szemben egyre inkább létrejövő végesség opozícióját – egyszerre van jelen Dsida fentebb említett szövegeiben, s így e két pólus amellett, hogy állandó feszültséget eredményez, dialogikus viszonyban áll egymással. Ha összevetjük ezt azzal, amit Kabdebó Lóránt ír a *Te meg a világ* kötet költőjéről,⁴² akkor Dsida lírájában is észlelhetjük a dialogicitás azon jegyeit, melyek Szabó Lőrinc költészetének és egyben a magyar lírának a megújítását, paradigmaváltását jelentették. „A paradigmaváltás lényege tehát nem tematikai, hanem szemlélettől ihletetten szerkezeti: a homógen versszemlélet dialogizálttá alakul át. A történelemben beteljesedő egy igazság helyébe az Egy igazságának története lép. A megformáltság eltűri, sőt kiváltja a hangnemi különbség egyszerre való jelenlétét, a pszichológiai és a logikai hangoltság egymást kiegészítő szervezőerejét.”⁴³

Az eddigieket összefoglalva elmondhatjuk, hogy Dsida költészetében egy olyan létálapot képe bontakozik ki, melyben a világ alkotóelemeire hullott, s melynek egységben való ábrázolására a költő ugyan még próbálkozik, de már nem képes. Az így megismert világban pedig az egyén, az Én helyzete is bizonytalan, a támpontok elvesztése miatt a „hontalanság” állapotában található. És ez a hontalanság az Ént körülvevő, széteső és szét-tartó, összefoghatatlan világ részei eredményeként jön létre.⁴⁴ Dsida az *Angyalok citeráján* című kötet utolsó nagy ciklusában egy utolsó kísérletet tett arra, hogy mindazt, ami szét-hullott, egységben próbálja meg láttatni. A *Tükör előtt* ciklus egyszerre kíván lét- és költészetösszegző szintézis lenni, viszont úgy vélem, hogy ez csak a késő modernség poétikája felől tekinthető sikerültnek. Nem sikerül egyetlen versbe sűríteni a világot, a lét szét-tartó szálait nem lehet már összefogni. Külön versekben szintetizál, külön szól múlttól, költőről, költészetéről, szerelemről és magyarságról. Külön beszél mindarról, ami az emberi létezés egységét jelentette – de már nem egységben, mert az lehetetlenné vált. Pedig az igény, az egységben szemléltetés és láttatás intenciója – ahogyan az az egész költészetében – ott van az *Előre való beszéd* című versben is.⁴⁵ Az ókori görög költészet harmóniája utáni vágyakozás, az összhang illúziója jelenik meg, és az igény a méltóságteljes, egységet ábrázoló költemény megszületésére.⁴⁶ És nem véletlen az ehhez választott, olasz eredetű versforma sem, a stanza, mely méltóságteljes hömpölygésével, szigorúan megkötött formájával az

41 „érdes emberi nyelv sziklakemény, komor / őri rengetegét mint kalapáljam úgy, / hogy bár körvonalakban is / megjelenne finom zezzenetű szemed... [...] Cseng a kőkalapács, serceg az ércfuró, / zúgva-zengve repül, pattan a törmelék [...] s egyre fogy, kicsinyül holt alakod meredt / márvány-terve, gigász oszlopa megreped, / kőforgácsra szakad minden anyag s romok / szennye közt maradok magam.” Dsida, *Nagycsütörtök*, i. m., 8.

42 Vö. „E dialógussal a költő létrehozta az önmegszólító versforma egy sajátos válfaját, melyben egyenlő eséllyel hagyja szóhoz jutni az önmegvalósításra törekvő és az ennek lehetetlenségét tudatosító szövegeket.” Kabdebó, i. m., 37.

43 Uo., 33–34.

44 Lásd Kulcsár Szabó Ernő jellemzését a lírai én szituáltságáról Szabó Lőrinc kapcsán: „A hangoltság diszharmoniója és a kompozíció egyneműségét fellazító közlésmód már ekkor olyan beszéd-szerűségnek állott a szolgálatában, amelyik poétikailag nem a metafizikai feleltre hivatott szubjektum önkifejezés-formájaként értette önmagát. Az öntanúsítás logikája mindinkább az átfoghatatlan, rendezhetetlen és főleg uralkodatlan szituáltság tudomásulvételével kapcsolódott össze.” Kulcsár Szabó Ernő, *Szabó Lőrinc*, in *Újraolvasó. Tanulmányok...*, i. m., 46.

45 „Olyan érettnék vágyom ezt a versem, / mint ízes alma szeptemberi fán” – indul a költemény, hogy aztán olyan műzsát vágyjon: „műzsát, kinek tengernyugalma, hellén / összhang ragyog a homlokán s a mellén.” Dsida, *Angyalok...*, i. m., 119.

46 „Lassan készülje el, szépséges, komoly / nagy költemény, magadat szövögetve, / soronkint nőve csak napon-ta, hogy / megfontoltan és bölcsen gazdagodj.” Uo., 142.

egységesség képzetét akarja erősíteni. A költészet számvetése is megtörténik a *Tarka-barka strófák* című költeményben, felsorolja az erdélyi irodalom letéteményeseit, de a vers vége nem tud egységbe fordulni, szembekerülnek egymással a különböző megszólalási módok, s a vers már nem tudja megragadni a lényegét.⁴⁷ A vers homogén volta Dsida utolsó kötetének e jelentős ciklusában látszik leginkább megbomlani, erőteljesen a többszólamúság felé nyitnak ezek a szövegek, s ezt csupán maga a forma látszik egyensúlyozni. A forma hangsúlyossá válása ismételten egybecseng azzal, amit Szabó Lőrinc lírai paradigmaváltásáról Kabdebó megállapít: „*A dialogizált hangoltságú vers szükségeli a szerkezeti biztosítást. A klasszikus modernségű vers idealizált centrális elve, az avantgarde úgynevezett formabontása ellenére meglévő célratörő lényegi linearitása biztosíthatta a vers homogenitását. A homogenitás megszűnte szükségessé tette, a különböző hangoltságú elemek poétikai kiegyenlítőjeként, de mégiscsak következmény gyanánt a szerkezet szerepének hangsúlyozását.*”⁴⁸ Ha ezen szempont figyelembevételével tekintünk a *Tükör előtt* ciklus verseire, akkor magát a ciklust is olyan formaként érthetjük, ami a széttartást hivatott egyben tartani. Mert ugyan nem minden szövegben érvényesül a dialogicitás poétikája, viszont a ciklust tekintve érzékelhető az a szándék, mely voltaképp egyben szerette volna tárgyalni a több versebe szorult identitás integráselemeit.

Míndezekekre tekintettel egyedül *A pántos kapukon túl* című költeményében dereng fel egy pillanatra a megnyugvás, az Egész képzete, ahol lét és költészet még egységbe tud fonódni, s ahol olyan költők várják, mint Arany és Kosztolányi. És hiába minden kísérlet, nem száll el „*a rémült sorsfelismerés*”, az Egész csak ábránd, mint ahogyan a *Tükör előtt* versében megfogalmazza: „*Szegény! Szegény! Ki eltört életét / épnek álmodja, míg tükörbe pillant.*”⁴⁹ A felismerés itt már végleges és visszafordíthatatlan:

„Az érett férfi búgó, tiszta moll
panaszát vágytam elzenélni, mintha
szeptember-este mély gordonka szól.
S mi lett belőle? Semmi. Szürke tinta.
Akad a toll, a ritmus zakatol
s a lendület is lanyharöptű hinta,
melyről leugrott már a fürge, víg
gyerek s most áróán leng egy ideig.”⁵⁰

Dsida költészetében a széttartó, egységbe már nem foglalható lét meg- és felismerése történik meg, mely összefonódik a költészet azon ábrándjának vagy mítoszának lebontásával is – az erre tett folyamatos kísérletek közben –, hogy a költemény Egészben, Egységben tudja láttatni a világot. És a széttartás folyamatának felismerése, ugyanakkor az ellene való megszólalás adja Dsida költészetének diszharmonikus csengését, egyúttal a lírai én széthulló identitását. „*Szabó Lőrinc – mint írja Kabdebó – arra törekszik, hogy tudomásul véve és megszenvedve a lemeztelenedést, a szereplehetőségek megszűnését, mégis megtartsa a személyiség megvalósításának igényét. (...) Nem tesz különbséget a reménytelen jelen és az azt felváltó, megváltoztatható, újfajta lehetőségeket ígérő jövő között, hanem a valóságélemzés negatív eredményét és a mégis vágyott lehetőségeket egyazon jelen időben szembesíti egymással. Így versében két*

47 „*Lantunk nyögesztő, félmázsás teher, mely / úgy zeng, mint jégzajlaskor a folyam / s nem pengi ki a habzó, fürge csermely / ezüstkövek közt zirrenő nesztét. / Pedig be szép a könnyű, halk beszéd!*” Uo., 149.

48 Kabdebó, i. m., 35.

49 Dsida, *Angyalok...*, i. m., 144.

50 Uo., 142.

szemlélet testesül meg: a kiteljesedni vágyó lázadóé, és ennek kudarcait figyelő, szkeptikus elemzőé. A személyiség épp ebben az egymásnak feszülő, egymást ellenpontozó, de ki is egészítő dialógusban látszólagos identitászavarban fogalmazódik meg.”⁵¹ Látható, hogy Dsida esetén nem ennyire egyértelmű a helyzet a dialogicitás poétikáját illetően, azonban kétségkívül megfigyelhetőek azok a jegyek, melyek már e költészetben lezajló, a Szabó Lőrincéhez hasonlítható változásokat jelzik. A szkeptikus megfigyelő és elemző hang jelenléte Dsidánál még nem olyan erőteljes, viszont a transzcendens iránti vágyakozás megfeleltethető annak a lázadó szólamnak, mely önmagát beteljesíteni kívánja.

Ha mindezek után megvizsgáljuk Dsida kortárs recepcióját, megfigyelhetjük, hogy a kötetei kapcsán született recenziókban a szerzők néhol értetlenségüknek is hangot adtak. Molter Károly a gondolat önfeladtságát és spontaneitását hiányolja, miközben felhívja a figyelmet a forma öncélúságának előfordulására.⁵² Ugyanakkor kritikai megjegyzései mellett megkísérel elhelyezni a fiatal költőt az erdélyi líra hagyományában – Olosz Lajoshoz hasonlítja –, és felismeri újszerűségét is. Szentimrei Jenő szintén az erdélyi költészet megújítóját látja Dsidában, miközben rámutat egy – véleményem szerint a későbbi recepcióban elhanyagolt mozzanatra – a reflexivitásra.⁵³ Gaál Gábor *Keleti Újságban* megjelent írása nem foglalkozik részletesen Dsida költészetének újszerűen ható formáival, hanem arra hívja fel a figyelmet, hogy a fiatal „poéta” egy új kor szülötte, s így új, az előző generációktól eltérő (világ)tapasztalatokkal rendelkezik.⁵⁴ Reményik Sándor valójában a második kötetéről szóló recenziójában bírálja az első kötetet, széttartó, a középpontot nélkülöző gondolatiságról⁵⁵ ír a *Leselkedő magány* kapcsán, főként ködösségről és homályról⁵⁶. Amit viszont kiemel – s ezt a legtöbb recenzens megteszi –, az Dsida egyre tökéletesebb formakezelése, s emellett már látni véli azt a központi magot – a múltra való figyelmeztetést, a transzszilvanizmus felvállalását –, ami az első kötetben még nem volt meg. Szintén a versek megformáltságára helyezi a hangsúlyt Szabédi László is, aki viszont azt is megjegyzi,

51 Kabdebó Lóránt, *A dialogikus poétikai paradigma nagy pillanata: Szabó Lőrinc személyiséglátomása* (Te meg a világ), Uó., i. m., 36–37.

52 „Azonban majd valamennyi versében érzik még, hogy saját személyisége törvényét többször alárendeli a nyelv eltanult és nagyon tisztelt alkotmányának, a szókötés és gondolatjáték bravúrja fontosabb még neki, mint lírai igaza s a pillanatnyi önfeladtság. Általában hiányzik Dsidánál a spontaneitás, a nem-bánom, rendesen melodikus lemondással vagy színesen elkészített tartalommal helyettesíti, illetve szorítja vissza a költészet elementáris műzsáját. Dsida nem mer még igazi költő lenni, egyelőre csak akar és néha tud már az lenni.” Molter Károly, *Leselkedő magány*, in *Dsida Jenő-émlékkönyv*, szerk. Pomogáts Béla, Budapest, Lucidus Kiadó, 2007, 247.

53 „Dsida nem a pacsirta-költők közül való. Hajlamosabb a refleksióra, a gondolati elmélyedésre. De ezen a vonalon is nagy kitérülések állhatnak még előtte, mert egészen és önzetlenül költő tud és akar lenni. Költő és semmi más. Refleksióváltása benne az a mélyebb erdélyi szín, mely tompa és lemondó fényvel ottragyog minden erdélyi alkotáson, amely igazán és mélyen erdélyi.” Szentimrei Jenő, *Leselkedő magány*, in Uo., 244.

54 „Hogy úgy mondjam, a sorok mögött az az új emberfajta beszél, amelyik a mai európai szituációkat, földiekben és lelkieken, készen és olyannak találta, amilyennek az öregebbek sohasem hitték, hogy leszen földiekkel és szellemiekkel.” Gaál Gábor, *A husz éves poéta*, in *Keleti Újság*, 1928, XI., 97. sz., 7.

55 „Ezek a motívumok azonban rendesen csak nehezen voltak kihámozhatók Dsida régebbi verseiből. Nem volt azoknak a verseknek szilárd, konkrét magja, vagy nagyon kicsi.” Reményik Sándor, *Nagycsütörtök*, in *Dsida Jenő...*, i. m., 249.

56 „Mélyen jellemző régebbi költészetére ez a hirtelen jött, gazdátlan és összefüggéstelen kép.” Uo.

hogy Dsida meglehetősen eltávolodik az őt körülvevő valóságtól, és saját világot teremt.⁵⁷ Talán a legtöbbet mondó írás, Rónay György a *Vigiliában* megjelenő tanulmánya, melyben a szerző Dsida a transzcendens világ felé fordulását menekülésként, ellenpólusként értékeli: nosztalgikaként „*az elveszített Éden után, talán a ködös ifjúság értő, fáradt »leselkedő magánya« után.*”⁵⁸ Rónay később így fogalmaz Dsida oly sokat emlegetett katolicizmusáról: „*De ez a hitvalló katolicizmus is a játék álcáiba öltözött, parafrázisokba és stílusutáztatokba, gyermekieskedő gagyogásokba. S ami katolikus, nem ezekben a félresikerült, mesterkélt, rossz versekben nyilatkozik meg, hanem egész lírája »irracionalitásában«, a forma fényes, vörösmartyas, de lányosabb lejtésében és párák »emanációjában«, amelyben a szavakkal el nem mondhatót közli a zene áramlásával.*”⁵⁹ Végül a recenzens azon véleményének is hangot ad, miszerint Dsida a *Nagycsütörtök* című kötet megjelenése után már nem találja saját hangját, nem tud továbblépni az addig elértékhez képest: „*...a versek megtörnek, ellaposulnak, céltalanul tekeregnek; a későbbi elmélet igazolja őket, de ebben az esetben téves az elmélet, mert a versek nem jók. Dsida a Nagycsütörtök óta, ki tudja miért, hanyatlott kisebb költeményeiben, nem került az olcsó megoldásokat, néha még giccses is.*”⁶⁰

A korabeli recepció áttekintése jól mutatja, hogy Dsida költészete kapcsán a recenzensek – a pozitívumok kiemelése mellett – értetlenségüknek is hangot adtak. Minden recenzens kiemelte bravúros formakezelését, rímtechnikáját, s emellett fontos szerephez jutott a versek transzcendens élménye és a hol felfedezett, hol hiányolt transzszilvanizmus. Egy olyan elváráshorizont körvonalazódik, mely a fiatal költőt mindenképpen az erdélyi líra hagyományában kívánta elhelyezni, s már csak ebből kifolyólag is fel kívánta mutatni költészetében a kisebbségi sorsra való reflexiókat, az erdélyiség – az erdélyi gondolat – felvállalását. A fentebb felsorolt jegyek alapján értékelt a kritika Dsida költészetét, viszont úgy vélem, érdemes odafigyelni a felbukkanó, kritikussabb hangokra, mindarra, ami a recenzensekben a diszharmonia, a széttartás érzetét keltette, és ami vélhetőleg túllépte a kortárs horizont elvárásait. Reményik Sándor írásában – a *Leselkedő magány* című kötetre utalva – így fogalmaz: „*Nem volt azoknak a verseknek szilárd, konkrét magja, vagy nagyon kicsi.*” A kritikus éppen azt az egységet, központi rendezőelvet hiányolja, ami a Dsida költészetében körvonalazott léttapasztalat fényében nem is jöhetett létre. Itt érdemes Gaál Gábor a *Keleti Újságban* megjelent cikkéhez is visszatérni, hiszen ebben a szerző olyasvalamire hívja fel a figyelmet, amire a többi recenzens és kritikus nem figyelmeztetett. Arra a nem elhanyagolható tényre, hogy Dsida generációja számára a valóság olyan adottságokkal rendelkezik,⁶¹ amelyet az előző író-, költőgenerációk egy változás eredményeként látnak: Dsidának pedig mindez jelenti az origót, a kiindulási pontot. És Gaál Gábor írásában többször is összehasonlítja e két generáció léttapasztalatát: „*Számukra a száguldó és bomlott világnézetek, a váltakozó és tarka politikai rendszerek, a kisebbségi sors s a nagy háború utáni százcú nyomor, a le[l]ki dezintellektualizálódás és gépműveltség és minden egyéb, ami a kor tünete, egytől egyig adott és itt*

57 „*Ez a nyelv nem rajzol híven egy őt szülő világot, hanem maga szül új világot imaginárius távlatokban. [...] És föltétlen művész, míg nyelve szülte problémáinak körén belül marad. S ezzel képessége határait is megoontuk. Mert bámulatosan félszeg, amikor a világ harmincmillió munkanélkülijéről kényszerít szeme elé látomást. Amikor kollektív váddá teszi a szálkát, ami egy proletár asszonynak surlás közben a kezébe ment, az ember kábán kérdi: vajjon a költő együttérezni akar-e a nyomorultak hadával, vagy kényelmesen magaslatról frivol tréfát űz velük?*” Szabédi László, *Nagycsütörtök*, in Uo., 254.

58 Uo., 259.

59 Uo., 259–260.

60 Uo., 260.

61 „*Az ő tudatuk, idegzetük és lelkük mögül hiányzik az öregebbek Békekor mágiája, bennük csak a már felrázott és felgyulladt idők, a mai Jelenkor áll ijesztő obeliszkjeivel.*” Gaál, i.m., 7.

talált természetes valóság, amiben jól rosszul, de odahaza érzi magát, anélkül a hontalanság nélkül, mely az öregebbeket mind betölti...”.⁶² Az alapvető különbség a két generáció világtapasztalatában a változáshoz való viszonyulás. Az idősebbek számára, Aprilynak, Reményiknek, Kós Károlynak vagy Berdének, a saját jelen megtapasztalása egy folyamatos és elkerülhetetlen összehasonlításban létezik: a múlt és jelen állandó összevetésében. Egyfajta utániség léttapasztalata ez, melyben egyszerre kap helyet – Reményik szavával – a „Békekor mágiája”, a változás megélése és a szétbomló, a múlt adottságait eltüntető jelen megtapasztalása. Az új generáció számára a múlt nem saját tapasztalat, hanem csupán egy mítosz, melyhez valamilyen módon viszonyulni kell, s így nincs meg a változás megtapasztalásának élménye sem; ami van, az a jelen, mely úgy adott, hogy nincs meg az összehasonlítási lehetőség. Térjünk vissza Gaál Gábor fentebb idézett cikkérszletének utolsó gondolatához, mely szerint az adott kor Dsida generációja számára „itt talált természetes valóság, amiben jól rosszul, de odahaza érzi magát, anélkül a hontalanság nélkül, mely az öregebbeket mind betölti...”. A két kulcsfogalom: „odahaza” és „hontalanság”. Gaál szerint az idősebb generáció számára e két fogalom dichotómiájában létezik a jelen tapasztalata, míg a fiatalabbak számára már e kettősség nem léttapasztalat, s számukra csak az „odahaza” jelene adott. Jól látható a kritikus megfogalmazásán, amint a változás tapasztalata felől állítja fel ezt a dichotómiát, s ebben helyezi el az idősebb és fiatalabb generációkat. Azonban itt érdemes figyelni arra, ahogyan Gaál Gábor a kor tüneteit az idézett szövegben leírja. Mindez a változás megtapasztalása nélkül is Dsida jelenének „természetes valóság”-át adja, mely – mint láttuk – a „haza elvesztésének” élménye nélkül is a hontalanság, az identitásvesztés léttapasztalathoz vezet. Értelmezőként ebből a pontból tettük fel kérdéseinket Dsida költészetének, s úgy vélem, hogy nem Dsida irodalomtörténetileg már megszilárdult jelenségével találtuk szembe magunkat, mely túlnyomó részt a transzszilvanizmus és a vallásosság felől determinált, hanem olyan általános, az emberi és költői létre vonatkozó és léttel kapcsolatos válaszokat is kaptunk, melyek túlmutathatnak az „odahaza” és „hontalanság” fogalmak regionális dichotómiájának megkötő dilemmáján, és felmutatták Dsida költészetének a késő modernség poétikája felé nyitó jegyeit.

62 Uo.

Orosz László

Katona – Kecskemét

IV. 1945-től

Színházban

A „felszabadulás” utáni első években magyarozói és színházi előadásai a *Bánk bán*nak a múltban „homályba burkolt” forradalmiságát hangsúlyozták, nem gondolva arra, hogy ez a forradalmiság könnyen lángra gyújthatja a jelen viszonyokkal való egyre növekvő elégedetlenséget. Ennek a felismerése is készíthette Révai Józsefet arra, hogy levélben figyelmeztesse Molnár Miklóst: ne mutassa be Bánkot kezdeti kétségeit levetkező forradalmárként.¹

A *Bánk bán* 1955. április 4-i kecskeméti előadása félreérthetetlenül szólt a jelenhez. Mindenekelőtt azzal, hogy rendezői ötlettel kiterjesztette cselekményének egyszeri időhöz kötöttségét. A fiatal rendező, Nagy György merészen eltért Katona színi utasításától azzal, hogy a második felvonást nem Petur házában, hanem egy folyóparti tisztáson játszatta. Jogosan kifogásolták, hogy a királyi udvar főembereit szinte szegénylegénnyé fokozta le ezzel.² Ámde így ölelte magába a II. Endre korában játszódozó cselekmény a magyar szabadságmozgalmak egész sorát: lázadó jobbágyokét, jussaikat féltő kismemesekét, bujdosásra kényszerülő, mert a fennálló hatalommal szembekerült főurakét. A kiterjesztett múlt a jelenhez vezetett. Azzal viszont Katona szövegét állította helyre Nagy György, hogy eljártszatta a negyedik felvonás színházakban többnyire elhagyott utolsó jelenetét: a békétlenek Petur vezetésével betörték Gertrudis tróntermébe, világossá és hangsúlyossá tették ezzel, hogy Bánk tette több volt egyéni bosszúnál. Tiborc pedig nem megtört öregember, hanem életerős férfi volt ebben az előadásban: a nagyúr üzenetét, hogy „*él még Bánk*” nem sirva, hanem bizakodva fogadta és vitte hírül sorstársainak, az ötödik felvonás végén pedig nem annyira könyörgésként, mint inkább fenyegetve mondta a királynak: „*Beteg feleségem és éhező öt gyermekem kínos nyögések az Istennek irgalmáért felmenő végső fohászokodat ki fogják zavarni a mennyekből, ha megöled gyámoljokat.*” Biberach is különbözött a szokásostól azzal, hogy kezdettől érezhető volt a viselkedésén: semmire sem becsüli a herceget, akinek a szolgálatára kényszerült.

A Bánk szerepét alakító Bicskey Károly vallomást írt szerepfölfogásáról. Nem politikust, hanem embert kívánt megjeleníteni. „*Nagy hangon pillanatnyilag lehet hatásosan hazát szeretni, de feleséget, Tiborcot, az embereket nem, mert a szerelmet, szeretetet nem hordórol harsogja az ember.*” Félreérthetetlen mondanivalója volt 1955-ben a politikai szónoklatokkal szem-

1 Révai József 1953. aug. 1-jén Molnár Miklóshoz írt levelét közölte Agárdi Péter in *Kritika* 1973. 2. sz. 15

2 Nánási Miklós: *A Kecskeméti Katona József Színház Bánk bán-előadása*. Kiskunság 1955. 1. sz. 59–62.

beállított emberségnek. Annak az ígéretének is, hogy egyszer talán majd megformálhatja a politikus Bánkot is.³

Bicskey Károlyt és feleségét, a Melinda szerepét játszó Fogarassy Máriát állítólag az 1956-os forradalom melletti kiállásuk miatt távolították el a kecskeméti színházból. 1957 januárjában Szolnokon játszották újra kecskeméti szerepüket. Ez az előadás azoknak a sorába tartozott, amelyek Katona drámájával emlékeztek a forradalomra: 1956. december 15-én Győrben, 23-án Pécsen, 29-én Egerben, 1957. január 10-én Miskolcon, 18-án Szolnokon.⁴

Érdemes lenne szólni a *Bánk bán* következő kecskeméti előadásairól (1961, 1971, 1982, 1987, 2001) is, ez azonban túlságosan megterhelné ezt a vázlatos áttekintést. Elégedjünk meg annyival, hogy a rendezői ötletek inkább távolítottak Katonától, mint közelítették hozzá. Említést érdemel azonban az 1970. évi nemzeti színházi *Bánk bán* kecskeméti visszhangja. A fővárosi sajtó többnyire dicsérete Kállai Ferenc Peturját. A *Népszabadság* kritikusa szerint: „leeresztik a nacionalista gőzt Petur figurájáról.”⁵ A *Forrásban* megjelent vitatanulmány és színikritika szembefordul mind Petur megvádolásával, mind e vád színpadi megjelenítésével.

Hőzöngőnek is nevezték Kállai Peturját, mint 1956 után gyakran a forradalmárokat, innen való Sütő József tanulmányának a címe: *Hőzöngő-e Petur bán?* Alapos áttekintést ad mind Petur drámabeli szerepéről, mind koronkénti színházi megjelenítéseiről, s erre a következtetésre jut: „*Petur a végsőkig kitart elvei mellett, s ha Bánk nem előzi meg, ő ölte volna meg Gertrudist lázadó társaival. [...] Peturban [...] tehát nem is annyira a XIX. század eleji önző, csak kiváltságait védő magyar nemes alakját kell látnunk, mint inkább azét a későbbi réteget, amely majd »érdekegyeztetésben« látja az elnyomás elleni harc sikerét (Kölcsey, Kossuth), s ha kell, kész a forradalomra, sőt még arra is, hogy nemesi előjogairól lemondjon, »ha a haza boldogságán segít ezen szabadság eltörlése«.*⁶ Nagy Miklós színikritika keretében szintén elutasította Kállai „inkább hangoskodó és izgatott, mint magával ragadó” Peturját. Elismeri ugyan, hogy Katona Peturja fölfogható hajdani függetlenségi harcainak kemény kritikával való megítélésének, de „*mégiscsak kifejezi a nemzeti sérelmeket, nem érdemel torzképbe illő gesztusokat, hangcsuszamlást.*”⁷

1980-ban a kecskeméti színházban előadták Katona addig színre nem került (mint Olvasóhoz címzett előszava mutatja, talán nem is színre szánt) *Ziska* című drámáját. Az egyenként négy-négy felvonásból álló kettős drámát (*Ziska, vagyis a husziták első párt-ütése Csehországban; Ziska, a táboríták vezére*) színpadra állító: Beke Sándor főrendező és Osztoivits Levente dramaturg lerövidítették, összevonták, ugyanakkor új részletekkel egészítették ki, például Katona (két alakban) és a cenzor színre léptetésével. Az előadásnak nem volt sikere. „*Szomorú látvány, amikor két héttel egy dráma bemutatója után a színpadon többen vannak, mint a nézőtérén*” – olvassuk egy színikritikában.⁸

Tervezték a *Jeruzsálem pusztulása* bemutatását is, de erről letettek. Azt még 1952-ben diákok mutatták be Kecskeméten a nagyszínházban két egymást követő estén. Diákok vitték színre *A rózsát* is 1961-ben, ragaszkodva Katona szövegéhez, 2005-ben rendezői ötletekkel földúsítva.

3 Bicskey Károly: *Egy színész vallomása Bánk bán alakításáról*. Kiskunság 1955. 2. sz. 125–127.

4 Tapasztóné Perlaki Magdolna: *A Bánk bán magyarországi színpadokon 1945–1989 között*. In *A KJT Évkönyve 1991*. 117–196. Az említett előadásokról: 127–130., 165–170.

5 Molnár G. Péter: *Bánk bán – 1970*. Népszabadság 1970. márc. 14. 7.

6 Forrás 1970. 4. sz. 75–78. Az idézet: 78. Kétségtelen, hogy Peturnak ebben a „megemelésében” van túlzás. Fölhívta erre a figyelmet Pándi Pál: *Beszélgessünk Petur bánról*. Népszabadság 1970. aug. 20. 9.

7 Forrás 1970. 4. sz. 86–88. Az idézet: 88.

8 Szántó Judit: *Feltámasszunk? Ne támasszunk? Ziska kecskeméti bemutatójáról*. Színház 1980. 7. sz. 26–32. Az idézet: 32.

Kiadások

Az 1960-as évek közepéig kellett várni arra, hogy a Katona József Társaság által már 1942-ben javasolt, az Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságától akkor jobb időkre halasztott Katona kritikai kiadás igénye újra fölmerüljön. Eljött a jobb idő? Az Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának keretében létrejött Textológiai Bizottság már 1948 óta számos kritikai kiadást segített megjelentetni vagy útnak indítani. 1959-ben megjelent a korábbiaknál teljesebb és megbízhatóbb Katona-kiadás.⁹ Ez a maga nemében kitűnő kiadás azonban nem pótolhatta a kritikait, erre bírálatomban igyekeztem fölhívni a figyelmet.¹⁰ Az Akadémia Irodalomtörténeti Intézete és a kecskeméti tanács között már az 1960-as évek elején megegyezés jött létre a Katona kritikai kiadás megindítására. Bognár András, a kecskeméti megyei könyvtár munkatársa különösen szívesen viselte a kiadás ügyét.¹¹ Sor került az én hozzászólásom közlésére is. Sorra vettem a kiadással kapcsolatos szerintem legfontosabb problémákat: csak az irodalmi művek kapjanak-e benne helyet, törekedhetünk-e szövegűségekre a ránk maradt szövegek e tekintetben nagy különbségei között, mi kerüljön a jegyzetekbe? Már e cikk elején említettem a legfőbb nehézséget, a kapacitás hiányát, „*értve ezen elsősorban nem is az anyagiakat, hanem a megfelelő szakértelemmel és munkára fordítható idővel rendelkező tudományos kutatót.*”¹²

Hosszas tervezgetés után 1974-re összeállt a kritikai kiadás készítésére vállalkozó együttes: Bognár András, Sütő József 1968 óta Kecskeméten élő irodalomtörténész és nyelvész, korábban kiskunhalasi tanár, Oltványi Ambrus fővárosi irodalomtörténész, textológus, több kritikai kiadás munkatársa és én. Solt Andor, a már említett Katona-kiadás szerkesztője vállalta, hogy lektorként segíti a munkánkat. Négy kötetre terveztük a kiadást: a Katona fordításait és dramatizálásait tartalmazó I. kötet szerkesztését Bognár András, a II-at, a *Bánk bán* előtti eredeti drámák kötetét Oltványi Ambrus vállalta, én kaptam a III. kötetet, a *Bánk bán*t, Sütő József lett a verseket, tanulmányokat, történelmi műveket és egyéb írásokat tartalmazó IV. kötet.

A legkönnyebb feladatot talán én kaptam, a Bánk bánról ugyanis irodalomtörténészek, történészek, nyelvészek kiderítettek már minden kideríthetőt: csak össze kellett gyűjtenem és a kiadás szabályzata szerint el kellett rendeznem az anyagot. Munkámmal a 70-es évek végére elkészültem, 1983-ban meg is jelent a *Bánk bán* kritikai kiadása. Kötetjelzés nélkül, mert közben kiderült, hogy a másik három kötetre egyelőre nem lehet számítani. Oltványi Ambrus 1983 szeptemberében meghalt anélkül, hogy számos egyéb munkája mellett kötetének előkészítéséhez hozzáfoghatott volna. Jóval később vállalta ezt a kötetet Nagy Imre, a pécsi egyetem tanára, eleve azzal a kikötéssel, hogy egyéb munkái miatt a Katona-kötethez egyelőre nem kezdhet hozzá.¹³ Nemsokára távozott az életből Bognár András is. Ő megkezdte Katona fordításainak és átdolgozásainak tanulmányozását, az ezekről készített jegyzetei az Irodalomtudományi Intézetbe kerültek, ott megtalálhatja őket, ha akad vállalkozó az I. kötet megszerkesztésére. Sütő József idős kora és betegsége miatt hagyta abba a kritikai kiadással

9 *KJ összes művei*. Sajtó alá rendezte és jegyzet-szótárral ellátta Solt Andor. I–II. Szépirodalmi Kiadó, 1959.

10 Orosz László: *KJ összes művei*. ItK 1961. 233–237.

11 Bognár András: *KJ kritikai kiadása körül*. Kiskunúság 1968. 3. sz. 51–53. Kovács Győző azonos című írására (uo. 1969. 1. sz. 58–59) válaszolva: *Még egyszer KJ kritikai kiadása körül...* Forrás 1969. 5. sz. 83.

12 Orosz László: *Napirenden: KJ összes műveinek kritikai kiadása*. Tiszatáj 1968. 10. sz. 947–949.

13 Előkészületnek tekinthető: *Arachne szötte* (KJ Rózsájáról) című, 1991-ben Kecskeméten tartott előadása. Megjelent *Agistól Bánkig* című kötetében (Pécs, 2001. 237–249.)

való foglalkozást. A Katona verseihez és dramaturgiai tanulmányához készített jegyzeteit átadta nekem, Katonának egy személyes vonatkozású hivatali iratát meg is jelentette.¹⁴

A *Bánk bán*-kötetnek jó kritikái visszhangja volt. Később gondolkodtam el Kerényi Ferenc ismertetésének a címén: *Amit a Bánk bánról tudni érdemes...* Nem zsúfoltam-e túl sokat a jegyzetekbe, főként *A Bánk bán fogadtatása, utóélete* című fejezetbe? Amit ott húsz oldalba szorítottam, azt írtam meg 1999-ben megjelent, *A Bánk bán értelmezéseinek története* című könyvemben.

A kritikai kiadás fontos része a szövegváltozatok felsorolása. Természetesen csak a szerzőtől valóké. De nem tekinthetők-e egy dráma változatainak a színházakban játszott szövegei? Ilyeneket tanulmányoztam kritikai kiadásának megjelenése után a *Bánk bán* 1845 és 1929 között használt nemzeti színházi sűgőkönyveiből.¹⁵

Sütő József említett jegyzeteit felhasználva rendeztem sajtó alá Katona József verseit.¹⁶ Az ő közreműködésével, a fölmerülő problémákat vele megbeszélve szerettem volna elkészíteni a kritikai kiadás tervezett IV. kötetét, ő azonban 1995-ben, 90 éves korában meghalt. Vállaltam, hogy sajtó alá rendezem a kötet első felét, második felének, a történelmi műveknek a kiadására pedig történész fölkerését javasoltam. 2001-ben a Balassi Kiadónál megjelent a *Versek, tanulmányok, egyéb írások* című kötet. Mint számítani lehetett rá, az „egyéb írások” körét nem tudtam a kötet lektorának, Bíró Ferencnek a segítségével sem megnyugtatóan tisztázni. Kerültek a kötetbe alkalmi, személyes jellegű írások, köztük id. Katona Józsefnek fiához intézett levelei is. Kerültek személyi vonatkozást is tartalmazó ügyészi iratok, Katona 1820-tól vezetett bevételi naplójának a másolata, továbbá a többé-kevésbé hitelesen neki tulajdonított *Kiáltó-Szó A' Ketskeméti Szűzek és Leányokhoz* című verses mű. Az ügyészi iratok jegyzetének bevezető részébe került az ismertetése Joós Ferenc gépírással jegyzékének a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban található Katona-kéziratokról.¹⁷

Soós István budapesti történész velem együttműködve vállalta Katona történelmi művei kritikai kiadásának az elkészítését, később azonban azt kérte, hogy a neve csak lektorként szerepeljen a kötetben. Részesevé a munkából a lektorét jóval meghaladta. Nem rajta múlt, hogy a *Katona József történelmi művei* című kötet a Balassi Kiadónál 2005-ben sok hibával jelent meg.¹⁸

Nemcsak a kutató, hanem a Katona hivatali munkája, egyénisége, stílusa iránt érdeklődő olvasó számára is érdekes Joós Ferenc *Katona József hivatali irataiból* című publikációja.

14 *KJ pesti prókátor „megpirongattatása” Pest vármegye előtt.* ItK 1987–88. 1–2. sz. 96–99. és in Sütő József: *Századok lelke.* Kiskunhalas, 1995. 73–78.

15 *A Bánk bán nemzeti színházi előadásainak szövege (1845–1867) és ua. (1868–1929)* című tanulmányon a Cumania VI. (137–166.) és 8. kötetében (497–530.) jelent meg. (A Cumania VI. kötetében Katonáról közölt más tanulmányokról lásd a 19. jegyzetet!)

16 *KJ versei.* Szépirodalmi Kiadó, 1991. A kézirat hasonmása és a nyomtatott szöveg jegyzetekkel. A kiadásból a KJT száz példányt rendelt tagjai számára.

17 *Iratok KJ kézírásával a Bács-Kiskun Megyei Állami Levéltárban (1976).* 214 oldalas, 1-es sortávolságú gépírat a Katona József Múzeumban, másolata a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban. KJ ügyészi iratainak többsége bizonyosan a helyi levéltárban található, de több a Pest Megyei Levéltárban, illetve annak nagykőrösi osztályán is. A kritikai kiadásban közölt ügyészi iratok közül kettő (IV. 3. és 4.) ott található.

18 Kerényi Ferenc ismertetése (Forrás 2005. 12. sz. 95–97.) a kiadót teszi felelőssé a kötet hibáiért. Azt hiszem, a lektor sem meg én sem vonhatjuk ki magunkat a felelősség alól. Szerencsétlenül alakult, hogy Soós István éppen külföldön tartózkodott, amikor sor kerülhetett a kiszedett szöveg felülvizsgálatára, én pedig úgy gondoltam, ezt megtette vagy megteszi. Fölvetődhet itt az a kérdés is: mikor lesz, lesz-e egyáltalán lehetőség arra, hogy Katona befejezetlen, apja által sok hibával másolt és 1834-ben hibásan kiadott várostörténete legalább megközelítőleg szerzőjének a szándéka szerint jelenhessék meg?

Áttekintést ad ez a Katona korabeli kecskeméti viszonyokról, ügyészi munkájának ágazatairól, hivatali tevékenységének korábbi ismertetéseiről és sok példával iratainak nyelvi jellegzetességeiről. Csatlakoznak a tanulmányhoz Katonától írt instanciák, úriszéki fenyítő iratok, polgári perek iratai, egy közigazgatási, több ügyészi irat, bíróségi jegyzőkönyvi részletek és egy úriszéki ülés Katonától vezetett jegyzőkönyve.¹⁹

Emlékház

Katona szülőházán 1883-ban emléktáblát helyeztek el, 1906 után kijavították rajta a születési évet, arra azonban egyelőre nem került sor, hogy a házat, amely már 1850 (?) óta nem volt a család leszármazottainak tulajdonában, a költő relikviáit őrző és kiállító emlékhellyé alakítsák. Katona-kiállításokat másutt rendeztek, így például 1930-ban a múzeumban, ezeknek az anyagát azonban nem őrizték meg. Ezért amikor 1970-ben a múzeum megkapta állandó Katona-kiállítás számára az épületet, nemigen volt mit kiállítani. Egy 19. század elejéről való szövöszék, rajta megszöve a Pesten tanuló Katona Józseftől lerajzolt szövőminta érzékeltette a családi háttérrel, egy szintén abból a korból való íróasztal az ügyészi hivatalt. Egyetlen tárgy, egy óntányér volt bizonyíthatóan a Katona családé, egy ceruzacsonk föltehetően Katona Józsefé. Kéziratainak másolata, műveinek példányai és számos színpadkép tette színessé a kiállítást.²⁰

A házat azóta átalakították, a kiállítást átrendezték. 1991-ben kialakított formájában a magyar színháztörténetben helyezi el Katona életművét a tárlókban könyvekkel, a falakon fénymásolatokkal bemutatva. A Füzi László által írt kiállításvezető terjedelemben is, de főként színvonalban messze meghaladja az ilyen jellegű kiadványokat, méltán foglal helyet a Katona-irodalom figyelemre érdemes művei között is.²¹

Szótár és bibliográfia

Katona születésének 200. évfordulóját országos figyelemtől kísérve ünnepelték Kecskeméten. Az emlékülésen fölolvasták a köztársaság elnökének levelét Kecskemét ünneplő polgáraihoz és a miniszterelnökét a nemzetben gondolkodásról és a függetlenségről. Ezeket és az elhangzott előadások szövegét angol, német és francia nyelvű összefoglalókkal jelentette meg a *Színháztudományi Szemle*.²²

Az évforduló alkalmából a Katona-irodalom két alapvető fontosságú műve jelent meg Kecskeméten: Beke József *Bánk bán-szótára* és Lisztes László *Katona József-bibliográfiája*, mindkettő a Katona József Társaság kiadásában.

Megközelítették korábban *Bánk bán* nyelvét a nyelvújításhoz való viszonya felől is, a kecskeméti tájnyelv felől is, de csak általánosságoknál maradva. Beke József szótárában föllelhető a dráma szövegében előforduló 2882 szó 4716 jelentésváltozata. Ezeknek mint-

19 *KJ hivatali irataiból*. Cumina VI. 87–118. Ebben a kötetben jelent meg Sümegi György: *KJ múlt századi arcképei* (119–136.) és Szendrő Ferenc: *A Bánk bán munkásszínpadon* (347–400.) című tanulmánya is.

20 Az Emlékház Katona-kiállítását 1971-ben Miklós Róbert, a Petőfi Irodalmi Múzeum főmunkatársa rendezte, a kiállítást bemutató füzete 1974-ben jelent meg a KJ Múzeum kiadásában.

21 Az 1991-i kiállítás rendező könyvét Pintérné Major Éva, a Bányai Júlia Gimnázium tanára készítette. Füzi László könyve 1992-ben jelent meg.

22 *200 éve született Katona József*. (Az 1991. november 9-i kecskeméti emlékülés előadásai.) *Színháztudományi Szemle* 29. sz. 1992. 5–83.

egy 10 százaléka nincs benne *A magyar nyelv értelmező szótárában*, s számos abból hiányzó jelentésárnyalatra is fölhívja ez a szótár a figyelmet.

A *Bánk bán* nyelvével, stílusával több tanulmányban is foglalkozott Beke József, ezek közül a fontosabbak kötetbe gyűjtve is megtalálhatók.²³ Sajnálhatjuk, hogy a kitűnő nyelvész az utóbbi időben elpártolt Katonától, pedig tőle vártuk a *Bánk bán* első kidolgozása, sőt Katona többi műve szókincsének feldolgozását is.

Lisztes László Katona-bibliográfiája 1992-ben jelent meg, ez lehetővé tette, hogy regisztrálja az 1991-ben megjelent gazdag Katona-irodalmat, sőt a következő év két fontos kiadványát is. A bibliográfia bevezetésében részletes tájékoztatást kap használója a gyűjtőköréről, a szerkezetről, az utalásokról és az annotálás módjáról. Cím-, személynév- és tárgymutató teszi lehetővé az eligazodást a 2834 tétel között.

Bevezetése végén Lisztes fölhívta a figyelmet arra, hogy a bibliográfiát folytatni kell. Az elmúlt csaknem két évtized során nem került sor erre. De talán a számítógépes nyilvántartás mellett nem is időszerű már a bibliográfiák kinyomtatása.

Katona József Társaság

A fentebbiekben a kecskeméti Katona-kultusznak csak néhány mozzanatára tértünk ki, inkább a kultusz szó eredeti jelentésének megfelelően a művével való foglalkozásra, mint a személye és munkássága iránti tisztelet megnyilvánulásaira. Ez utóbbiakról: az ünnepekről, a művét népszerűsítő előadásokról a Társaság évkönyveiből tájékozódhatunk, legutóbb Heltai Nándornak a Társaság történetét áttekintő tanulmányából.²⁴ Hamarosan húsz éve lesz, hogy ez megjelent. Ami azóta történt, arról talán majd egy következő kerek évfordulóra kiadandó évkönyvből szerezhet tudomást a következő nemzedék.

Rövidítések

ItK – Irodalomtörténeti Közlemények

KJ – Katona József

KJT – Katona József Társaság

sz. – szám

ua. – ugyanaz

uo. – ugyanott

²³ Beke József: „Szépen öszveszedett szók.” *Tanulmányok az irodalmi nyelv köréből*. Kecskemét, 2004. Kecskeméti Lapok Kft. Benne: *A szereplők megnevezései a Bánk bánban*, *A Bánk bán-szótárról*, *Tájékoztató a Bánk bán-szótárhoz*, *Mutatvány a Bánk bán szótárból*, *Dramaturgiai eszközök a Bánk bán szövegében*.

²⁴ Heltai Nándor: *A Katona József Társaság száz éve (1891–1990)*. In *A KJT évkönyve*, Kecskemét, 1991, 9–116.

Rigó Róbert

A Kecskeméti Népbíróság néhány ügye

Európa több országában hoztak létre népbíróságokat a második világháborút követően. Magyarországon 1945 elején állították fel a népbíróságokat¹ annak érdekében, hogy felelősségre vonják a második világháború idején elkövetett háborús és népellenes bűnök elkövetőit. A törvény preambulumban olvashatjuk a népbíróságok létrehozásának indokát is: „az ideiglenes nemzeti kormány attól a szükségstől vezetette, hogy mindazok, akik a magyar népet ért történelmi katasztrófa okozói, illetve részesei voltak, mielőbb elnyerjék büntetésüket.”²

A felelősségre vonás terve már korábban megjelent. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programjában már 1944. december 3-án kijelentette, hogy „a hazaárulókat, a felelős bűnösöket le kell tartóztatni és átadni az erre a célra létesítendő népbíróságoknak. Vagyonukat el kell kobozni.”³ A Debrecenben megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány felállítását követően 1944. december 22-én nyilatkozatban vállalta, hogy bíróság elé állítja a háborús és népellenes bűnök elkövetőit. A nyilatkozatot a Szovjetunióval aláírt fegyverszüneti egyezményben is megerősítették 1945. január 20-án. Ennek a 14. pontjában rögzítették, hogy „Magyarország közre fog működni a háborús bűncselekményekkel vádolt személyek letartóztatásában, az érdekelt kormányoknak való kiszolgáltatásában és az ítélkezésben e személyek felett.”⁴ A népbíróságok felállításáról szóló rendeletet⁵ január 25-én hozták meg Debrecenben, amit 1945. február 5-én kihirdették, de ekkorra már több népbíróság is megkezdte működését Magyarországon. 1945 májusáig a Budapesti Népbíróságon kívül vidéken, a törvényszéki székhelyeken 24 népbíróságot állítottak fel. A Kecskeméti Népbíróság 1945. március 26-án tárgyalt először.⁶ A Kecskeméti Nemzeti Bizottság (KNB) ülésén már jóval korábban, január 16-án, a kormányrendelet kihirdetése előtt foglalkoztak a helyi népbírósággal. Kőnig Ferenc a KNB-be delegált Magyar Kommunisták Párt (MKP) tag ezen az ülésen kijelentette: „a már felállított népbíróság a munkáját azonnal kezdje meg a politikai vonatkozású s azonfelül mindazon ügyekben, amelyek a rögtönítélő bíróság elé tartoznak”.⁷ Kőnig javasolta,

1 A népbíróságokat az Ideiglenes Nemzeti Kormány 81/1945. M. E. számú rendelete a népbíráskodásról alapján állították fel, ezt módosították az 1440/1945. M. E. rendelettel, amelyeket később 1945. szeptember 16-án törvényerőre emeltek az 1945. évi VII. törvénnyel.

2 Az 1945. évi VII. törvény www.rev.hu/sulinet45/szerviz/dokument/nepbir.htm.

3 Romsics I. köt. 374. o.

4 Romsics I. köt. 380. o.

5 Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 81/1945. M. E. számú rendelete a népbíráskodásról.

6 Tánczos-Szabó (2005) 316. o.

7 Iványosi-Szabó 73. o.

hogy a sok ügy miatt a népbíróság tagjainak a számát emeljék fel ötről tizenegyre.⁸ A népbíróságokkal párhuzamosan a rendeletnek megfelelően népügyészségeket is létrehozottak. A népbíróságok bírói tanácsába a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontban részt vevő pártok delegálhatták a népbírakat. A Kecskeméti Népbíróságon két bírói tanácsot állítottak fel. A népbíróságok és a népügyészségek felállításával párhuzamosan a politikai rendőrség megszervezését is megkezdték. 1945. január 12-én az Ideiglenes Nemzeti Kormány ülésén Erdei Ferenc belügyminiszter ismertette az államrendőrség újjászervezésére vonatkozó rendelettervezetet, amelyben kiemelt szerepet kapott a „*demokratikus államrend védelme és megszilárdítása*”.⁹ Ezzel párhuzamosan már megkezdődött az új rendőrség kiépítése a szovjetek által megszállt területeken a helyi Nemzeti Bizottságok¹⁰ irányításával, amelyekben a vezető szerepet az MKP játszotta, így a rendőrség megszervezésében, irányításában is jelentős befolyást szereztek. A népügyészségek, a népbíróságok és a politikai rendőrség szorosan együttműködött a háborús és népellenes bűnösök felkutatásában és felelősségre vonásában. E szervek kecskeméti működéséről megállapíthatjuk, hogy elsődleges céljuk a régi elittel való leszámolás és az állampolgárok megfélemlítése volt, annak érdekében, hogy előkészítsék a „*terepet*” a kommunista egypártrendszer kiépítéséhez, a totalitáriánus rendszer bevezetéséhez.

A kecskeméti és a mai Bács-Kiskun megye területén korábban felállított népbíróságok működésével Tánzos-Szabó Ágota foglalkozott tanulmányaiban.¹¹ Az 1948-as Magyar Statisztikai Zsebkönyv szerint a kecskeméti népbíróság 805 ügyet tárgyalt, amelyből 753-at fejezett be. A 297 elmarasztaló ítéletéből 32 vált jogerőssé, a 243 fölmentő ítéletből 13 lett jogerős, egyéb módon 213 ügyet fejeztek be. A szabadságvesztésre ítélték közül 154 főt egy éven aluli, 108 főt egytől öt év börtönre, 27 főt öttől tíz évig terjedő börtönbüntetésre ítélték. Három főt öttől tizenöt évig terjedő kényszermunkára ítélték, továbbá két főt legalább három év, 22 főt legalább öt-tizenöt év, míg két főt életfogytiglani kényszermunkára ítélték, további 10 főt vagyoneklkobzásra. A halálra ítélte öt főből négyet kivégeztek.¹² Az áttekintett perek dokumentumai alapján megállapíthatjuk, hogy a helyi népbíróság szigorú ítéleteit másodfokon a Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) rendszerint mérsékelte, gyakran oly módon, hogy a már eddig letöltött büntetést szabta ki az elítéltre, vagy felmentette őket.¹³ A Kecskeméti Népbíróság 1948 októberében fejezte be működését.

A Kecskeméti Népbíróság iratai közül a háború előtti és alatti helyi elite vonatkozó perek dokumentációját tekintettem át, az egyes peranyagok jelentős mennyiségű információt tartalmaznak az új politikai vezetőkre és a politikai rendőrség működésére nézve. Az

8 A KNB 1945. február 15-i ülésén Neuwirth Miklós MKP tag „*sürgeti a népbíróság felállítását*”, a napokkal korábban megjelent kormányrendeletet még nem ismerték Kecskeméten. Iványosi-Szabó 107. o.

9 Soós 82. o.

10 A Kecskeméti Nemzeti Bizottságot (KNB) 1944. december 16-án alakította meg három párt, a Független Kisgazdapárt (FKGP), a Szociáldemokrata Párt (SZDP) és az MKP. Iványosi-Szabó 58–59. o.

11 Tánzos-Szabó (2005): *Népbíróságok működése a mai Bács-Kiskun megye területén 1945 és 1948 között*. In: Szabó Attila (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából XX*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét, 2005 és Tánzos-Szabó Ágota (2004): *A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárának népbírósági fondjai*. Levéltári Szemle, 2004/3.

12 Magyar Katolikus Lexikon, www.lexikon.katolikus.hu (címszó: kecskeméti népbíróság)

13 Ez a gyakorlat a többi népbíróság vonatkozásában is megfigyelhető, ezért terjedt el szélesebb körben a háború után, hogy a NOT rövidítés „*igazából*” azt jelenti, hogy „*Nem is Olyan Tragikus*”.

egyres perek iratanyaga¹⁴ sok érdekes adatot, információot szolgált Kecskemét társadalmi, politikai viszonyaira nézve a vizsgált időszakban.

Az áttekintett bőséges népbíróági ügyek közül terjedelmi okból négy per anyagát választottam ki, hogy e tanulmányomban bemutassam. Az első Hencz János ügye, aki a kecskeméti Nyilaskeresztes Párt vezetője volt rövid ideig, ezért felelősségre vonták. A periratokból azonban az is kiderül, hogy az MKP helyi vezetői, a népbírák és a politikai nyomozók egy része korábban a helyi Nyilaskeresztes Párt tagjai voltak, továbbá az is, hogy Henczék ingóságainak jó részét ellopták a politikai rendőrségen. Liszka Györgyöt, a volt polgármester fiát, aki még nem töltötte be a 18. életévét, is a népbíróság elé állították, mert akarata ellenére besorozták az SS-be. Az ügy iratai alapján betekinthetünk a háború végén a menekültek helyzetébe, és az is kiderül, hogy a politikai rendőrség a fiút a büntetése letöltését követően internálta és továbbra is fogva tartotta. Dr. Matolcsy Károly főorvos annak ellenére, hogy két későbbi miniszter megmentésében is szerepet játszott a nyilas időkben, a város betegeiért is igen sokat tett, mégis nehezen szabadult az alaptalan vádak alól. Varga Gergely ügye pedig igen szemléletesen bemutatja, hogy miként is működött az igazságszolgáltatás és a politikai rendőrség Kecskeméten a szovjet megszállást követően.

1. Hencz János ügye

Hencz Jánost¹⁵ 1945. augusztus 29-én hallgatták ki a politikai rendőrség nyomozói. Hencz 1939-ben lépett be a kecskeméti Nyilaskeresztes Pártba¹⁶, majd 1940 februárjától közel egy évig vezette azt. A kihallgatási jegyzőkönyv szerint Hencz is foglalkozott pártszervezéssel, hozzávetőlegesen 40 főt szervezett be, főként a kollégáit. 1939-ben a Beretvás kávéházban Hencz eltette Szálasit, amiért később 14 nap fogházra ítélték. 1941 elején a párton belül akció indult Hencz ellen, hogy kiszorítsák a vezetésből. Ezt az akciót dr. Sági József¹⁷, dr. Prém József és dr. Prém István vezették ellene. Az akció hamis vádak alapján sikerült 1941. április 4-én, majd ősszel kizárták a pártból is Henczet, aki ezt követően csak a MOVE-ban foglalkozott a politikával. 1944-ben dr. Farkas Ferenc alapította meg a Magyar Nemzeti Szocialista Pártot (MNSZP) Kecskeméten. Dr. Farkas többször is hívta a pártba Henczet, mint a munkásság képviselőjét, de ő nem lépett be. Hencz az MNSZP Rákóczi úti helyiségében többször megfordult, beszélgetett a tagokkal, dr. Farkassal baráti viszonyban volt, gyakran együtt ittak valamelyik kocsmában. 1944-ben a vádlott a gettósítás idején a Károlyi utcai gettónál teljesített szolgálatot mint karhatalmi

14 Az egyes népbíróági ügyek dossziéi sokféle iratot tartalmaznak, általában megtalálhatók ezekben a politikai rendőrségen felvett kihallgatási jegyzőkönyvek, az ügyészégi kihallgatási jegyzőkönyv, a vádirat, a népbíróági tárgyalás jegyzőkönyvei, az ítéletek, a NOT-ítéletek, a fellebbezések, a tanácskozási jegyzőkönyvek, az egyéb kérelmek és iratok.

15 Hencz János nevének írása nem egyértelmű, egyes iratokon Hencz, máshol Hencz. 1897. május 10-én született, kőművessegéd. Orgoványon lakott, majd Kecskemétre költözött. 1921-ben tagja volt a Héjjas Iván által szervezett nyugat-magyarországi felkelésnek, 1938-ban belépett a Magyar Országos Véderő Egyletbe (MOVE), annak Kecskeméten választmányi tagja volt.

16 Miután a Teleki-kormány 1939. február 24-én betiltotta a Nemzeti Szocialista Magyar Párt – Hungarista Mozgalmat, alig két héttel később 1939. március 15-én Szálas Ferenc vezetésével megalapították a Nyilaskeresztes Pártot. Paksa 72. o.

17 Dr. Sági József és dr. Prém István kecskeméti ügyvédek, mindketten évi 800 pengő kereseti adót fizettek 1941-ben, ami jelentősen elmaradt a helyi ügyvédek átlagos kereseti adójától (2041 pengő). Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (BKMÖL) XXV. 18. A Kecskeméti Népbíróság iratai 116/1946. Dr. Márkus Ferenc ügye.

rendőr. „Ebben az időben a gettóban már csak vagyontárgyak voltak, zsidók nem”. A vagyontárgyakat a pénzügyigazgatóság innét a raktárakba vitte. 1944 májusában, miután elvitték a városból a zsidókat, Hencz igényelte „Leitner László zsidó bor és gyümölcskereskedő Tolnai utca 1. sz. alatt lévő lakását és gyümölcs pakoló helyiségét”. Ezt Bende Imre és Miklós Károly is igényelte, de Hencz kapta meg. A házban négy üres helyiség volt és a pakolósín. Ezeken kívül a házban két helyiség volt még, amelyeket a pénzügyigazgatóság lepecsételt, mert ide rakták be a zsidó bútorokat. Henczék 1944. október 22-én felpakoltak az itt talált szekérre és elmenekültek a városból. Kocsijukat a Dunántúl felé haladó katonai alakulat kocsija után kötötték, velük mentek az Izsáki úti elágazásig, körülbelül 15 km-t. Ezután a fogház kocsija után kötötték a sajátjukat, és azzal mentek Dunaföldvár, Simontornya, Székesfehérvár, Veszprém útirányon át, Németországba, Ehrfurtig. Itt lágerbe kerültek, 1945. április közepén az amerikaiak szállták meg a táborot, augusztus 7-én indultak vissza, Csehországon keresztül Budapestre, ahol egy igazoltatás alkalmával őrizetbe vették.

Hencz Jánosné¹⁸ 1945. augusztus 26-án hallgatta ki a politikai rendőrség. Hencz Jánosné előadta, hogy Kiskőrösről Édes Jenő százados támogatta férjét, hogy szervezze meg a Nyilaskeresztes Pártot Kecskeméten. Tőle kapott belépési nyilatkozatokat és propagandaanyagokat is. Először nyolc taggal alakult meg a párt a városban. A piacra járt a férje és ott agitálta az embereket. Henczné nem volt tagja a pártnak, nem ért rá, mert gyümölcskereskedéssel foglalkozott. Azt vallotta, hogy miután férjét kizárták, belépett a Farkas által szervezett MNSZP-be. Leitnerék házába Mendényi János főhadnagy lakott, miután a lakásból elvitték a zsidókat, üresen állt, ekkor igényelték a városházán. Hencz segédrendőr volt ebben az időben.

1945. szeptember 17-én dr. Garbera Sándor néppügyész hallgatta ki Henczet, aki ismertette vele a rendőrségen felvett jegyzőkönyvet. Hencz aláírta, hogy „*az abban foglaltak megfelelnek a valóságnak. (...) A rendőrség előtt az igazat vallottam, velem szemben semmiféle kényszerítő eszközök nem alkalmaztak.*” Henczet még ezen a napon előzetes letartóztatásba helyezték.

Október 9-én a fogház felügyelője vett fel jegyzőkönyvet Hencz kérelme tárgyában. Ebben a fogvatartott kifejtette, hogy feleségét, Végh Ilonát 1945. augusztus 24-én vagy 25-én letartóztatta a kecskeméti politikai rendőrség. Ekkor lefoglalták és letétként a rendőrségre szállították a lakásukon lévő Németországból hazahozott közös tulajdonukat: „*Női és férfi ruhaneműk, női és férfi fehérneműk, ágyneműk, pokrócok, lábbelik, talpbőrök, ponyvák, varrógép, két ládában élelmiszerek, edények stb.*” Ezeket a letétbe vett tárgyakat kérte, hogy szállítsák át a fogházba, ahol ő előzetesben van, és itt kezeljék a tárgyait letétként.

November 13-án ismét jegyzőkönyvet vettek fel Hencz rendőrségi kihallgatásán. Ekkor Hencz egészen más dolgokról beszélt, mint korábban. A vádlott elmondta, hogy Básti Ágostont 1940 tavaszán ismerte meg. Ekkor Hencz megegyezett Bástival, hogy „*a vezetésem alatt álló nyilas pártba szabad lehetőséget adtam a kommunista érzelmeikről közismert egyéneknek arra, hogy a párt keretein belül szabadon szervezkedhessenek, mint kommunisták. Az 1940. év nyarán hetenként többször megbeszélést folytattam Hegedűs József úrral is, ki Básti Ágoston úrral egyetemben szorgalmasan küldözgették be a vezetésem alatt álló pártba a kommunista érzelmeikről közismert embereket.*” Hencz vallomása szerint a „*szervezkedést a hatóságok előtt a párt kereteivel maga fedezte.*” A kecskeméti rendőrkapitányság felfigyelt erre, ezért többször berendelték Henczet Keresztes Andor rendőrfőtanácsos elé, aki kijelentette, hogy a nyomozati anyagok szerint a pártnak kommunista tagjai is vannak, ha erről bizonyítéka lesz feloszlatja és betiltja a pártot. 1941-re nyilvánvaló lett a tagság előtt is, hogy a pártban kommunisták is

¹⁸ Hencz János felesége Végh Ilona 1904-ben született, gyümölcskereskedő, vagyontalan, a Tolnai u. 1. szám alatt laktak.

vannak, ezért felelősségre vonták Henczet, ekkor dr. Prém József, *„mint bűdös kommunistát lelövésssel fenyegetett.”* 1941. április elején Hencz-cel együtt kivált a tagok kétharmad része a pártból, mivel ők nem voltak nyilasok. A párt megmaradt tagjai büszkén hirdették, hogy *„sikerült a pártot a Hencz-féle kommunista bandától megtisztítani”*.

A Kecskeméti Népbíróság 1945. december 28-án tárgyalta Hencz János ügyét. A népbírák között több olyan személy is volt, akiket korábban felsorolt, hogy annak idején tagjai voltak a nyilas pártnak. A tárgyaláson Hencz kifejtette, hogy nem érzi magát bűnösnek. Hencz elmondása szerint nem volt alapító tagja a pártnak, bár belépett 1939 közepén. 1941 októberében kizárták, de már korábban, 1941 áprilisában kilépett a pártból *„Básti Ágostonnal a kommunista párt jelenlegi titkárával együtt, aki szintén tagja volt abban az időben a nyilaskeresztes pártnak, magunk köré gyűjtöttük a kommunista érzelmű baloldali egyéneket és azok működését fedeztük a pártban”*. Hencz kifejtette, hogy nem érti miért vonták őt felelősségre, hiszen ő csak fedezni akarta a hatóságok előtt a kommunistákat. Akiket annak idején beszervezett a pártba, mind baloldaliak és jelenleg is tagjai az MKP-nak.

A népbírósági ítélet szerint Hencz bűnös az 1440/1945. M. E. rendelet 12. §¹⁹ alapján népellenes bűntettben, ezért főbüntetésként négy év börtönre ítélték, mellékbüntetésként politikai jogainak gyakorlását 10 évre felfüggesztették. Az ítélet indoklása szerint a rendőrségen tett vallomásait vették alapul. Eszerint Hencz nem tudta bizonyítani, hogy baloldali lett volna, és csak látszatból lépett be a Nyilaskeresztes Pártba és ott kommunistákat szervezett volna be. A vádlott nem indokolta, hogy miért vallott másként a tárgyaláson, mint a nyomozás során. Tényként állapította meg a népbíróság, hogy *„fasiszta pártban tisztséget vállalt és abban tevékeny működést is fejtett ki.”* A vezetőbíró a bizonyítási eljárást befejezettnek nyilvánította. Az ügyész fellebbezett az ítélet ellen, ezért feljebb terjesztették az ügyet a NOT-ra.

Ezt követően Hencz több levelet írt a NOT-hoz, amelyekben ártatlanságát igyekezett bizonygatni, és közben kifejtette, hogy azok, akik korábban nyilasok voltak, most az új berendezkedés meghatározó szereplői lettek.

1946. január 2-án Hencz levelet írt a NOT-nak, ebben fellebbezett a december 28-i ítélet ellen. Leírta, hogy a tárgyaláson nem hallgattak meg tanúkat. Az ítélethirdetést követően nyolc napon belül fellebbezhetett volna, de nem kapott jegyzőkönyvet a tárgyalásról. Leírta, hogy valójában egyetlen tagot sem szervezett be a pártba, az a szervezők dolga volt, de a rendőrségen ezt be kellett vallania. Valójában a párt vezetője volt 1941. április 5-ig, ezt követően kizárták és megfosztották vezetői tisztségétől. Utána dr. Prém István ügyvéd vezette a Nyilaskeresztes Pártot a legutóbbi időig. Hencz leveléhez csatolta a pártból való kizárási okmányát is. Hencz leírta, hogy 1945. november 10-én Dózler rendőrtanácsosnak előadta, hogy amit augusztus 29-én vettek fel jegyzőkönyvet a rendőrségen, az nem felel meg a valóságnak. Dózler, a politikai nyomozóosztály vezetője *„utasította Balogh Lóránt és társa politikai nyomozó közegeket, hogy a valódi tényállásnak megfelelőleg vegyék fel a jegyzőkönyvet és azt a megadott adataim alapján nyomozzák le.”* Hencz leveléhez csatolta ezt a jegyzőkönyvet is, amit a *„kecskeméti népbíróság teljesen figyelmen kívül hagyott”* a tárgyalás során. Hencz János kérte, hogy az 1945. augusztus 29-én aláírt jegyzőkönyvet és a szeptember közepén az ügyész által felvett jegyzőkönyveket tekintsék semmisnek *„mert azokat a többi cella társaim láttára és azok jajj kiáltásának hallatára írtam alá azzal a tudattal, hogy azok sorsát így elkerülhetem”*. Hencz kérte a NOT-ot, hogy a tanúit hallgassák meg, és a november 13-án

19 Az 1945. évi VII. törvénycikk 12. §-a szerint *„népellenes bűntettben bűnös az is: (2) aki anélkül, hogy evégből vele szemben közvetlenül vagy közvetve kényszer alkalmaztatott volna, a németek által Magyarországon szervezett Volksbundba tagként belépett, vagy fasiszta, illetőleg demokráciaellenes pártban, szervezetben vagy alakulatban tisztséget vállalt, avagy tagként tevékeny működést fejtett ki”*.

felvett jegyzőkönyv alapján indult nyomozati anyagokat is kérjék be. Hencz tanúkat is felsorolt az elérhetőségükkel együtt, akik az igazát bizonyítani tudják, ők jórészt az MKP vezetői, és egy részük népbíró is volt: „*Hegedűs László népbíró, lakik az MKP székházában, B. Galla József népbíró, a népbíróságnál, Básti Ágoston MKP városi főtitkár, Balogh Lóránt politikai nyomozó, B. Galla Pál (Milovics falu I. u.) politikai nyomozó.*”

1946. március 8-án Hencz újabb levelet írt a kecskeméti fogházból a NOT-nak. Hencz kérte a NOT-ot, hogy határozzanak az ügyében. A baloldali embereket ő 1939–40-ben szervezte be a Nyilaskeresztes Pártba. A baloldali munkások a nyilaspárt felé orientálódtak 1940-ben, mert itt szabadon szervezkedhettek. A szervezkedést ő fedezte a hatóságok előtt, ezt igyekezett titokban tartani a vezetés és a hatóságok előtt is. Hencz kifejtette, hogy sokan, akik most magas pozícióban vannak, tovább voltak a nyilaspártban, mint ő, példaként felsorolta Básti Ágostont, az MKP főtitkárát, B. Galla Pál népbírót, B. Galla József népbírót, Halász Pál népbírót, Bódi Jánost, a Nemzeti Parasztpárt vezetőjét. Hencz szerint 1945. augusztus 29-én a rendőrségen a nyomozók akarata szerint történt a jegyzőkönyv felvétele. Leírta, hogy a kihallgatása miként zajlott: „*Ugye ez így történt, ellent mondani nem lehetett, ismételni kellett, hogy úgy történt. Aki a rendőrségen nem a nyomozó urak kívánsága szerint vallott, ott működésbe jött az »igazságot osztó gumibot.«* Halott édesanyja emlékét „*a vadállati bőrből bújtt nyomozó több mint két órán át a leggyalázatosabb módon gyalázta haló poraiba.*” Szó szerint emlékszik szavaira, amit le is írt: „*Bazd meg azt a büdös rothadt picsájú bárcás kurva anyádat. Emlékszel-e te dísznó, mikor sánkórosra baszták azt a rothadt picsájú büdös kurva anyádat a katonák. Emlékszel-e, hogy a legnagyobb kurva volt Kecskeméten, az a te rothadt picsájú bárcás kurva anyád!*” Hencz leírta azt is, hogy ez a trágár szidalmazás nagyon fájt neki és mindenbe bele kellett egyeznie. Erre az erőszakkal kicsikart jegyzőkönyvre építették fel később a népbírósági ítéletet. Hencz azzal is érvelt, hogy ha ez az augusztusban felvett jegyzőkönyv igaz lett volna, akkor miért vettek volna fel egy új jegyzőkönyvet novemberben is. Kifejtette, hogy nem érti, miért nem vették figyelembe a tárgyaláson az új jegyzőkönyvet.

Hencz levelében leírta azt is, hogy „*a demokráciának szerintem jellemes és becsületes embe-
rekre van szüksége. (...) Végtelenül csodálkozom azon, hogy itt Kecskeméten az államrendőrség tagjai közé beszívároghattak olyan egyének is, akik a rájuk bízott és a rendőrségi raktárba elhelyezett értékeket eltulajdonítsák.*” Hencz leírta, hogy a felesége nem volt nyilas, sőt zsidóbarátsága közismert volt. A legnehezebb időkben is több zsidó családot látott el élelemmel, mégis internálták és elvették mindenét.

Hencz észrevételi kérelmet írt a NOT-hoz 1946. március 12-én. Ebben kifogásolta, hogy B. Galla József népbíró négy éven keresztül a Nyilaskeresztes Párt tagja volt, majd mint népbíró a legszigorúbb büntetést kérte ellene. Hencz leírta, hogy 1944 tavaszán a kecskeméti Nyilaskeresztes Párt segítette a Gestapót a zsidók elhurcolásában, ekkor Galla mint vezető részt vett a nyilaspártban, így feltételezhető, hogy részt vett a deportálandók listájának összeállításában is. „*A kecskeméti népbíróságon a nyilas Galla József népbíró Úr és társai ellen tett feljelentésem, a lefolytatott nyomozás már igazolta. Tekintettel arra, hogy az általam feljelentett nyilas népbíró uraknak 4 éves nyilas tagságát, és nyilas tevékenységét iparkodott a kecskeméti Népbíróság homályba burkolni. Erre való tekintettel, a kecskeméti Népbíróság, minden tárgyalás megtartása nélkül, az iratokat az Országos Népbírósághoz terjesztette fel. A demokráciában szerzett érdemeik elismerése végett kérte a további eljárás megszüntetését. (...) A népbíróság több nyilas népbíróval rendelkezett”, amit a nyomozás is igazolt. A nyilaspártban való tevékenységük igazolására tíz tanút nevezett meg Hencz címmel együtt.*

Hencz újabb levelet írt a NOT-nak 1946. április 9-én, melyben fellebbezni kívánt a Kecskeméti Népbíróság végzése ellen és felülvizsgálatot kért ügyében. Ebben a levelében leírta, hogy 1945. december közepén kérelemmel fordult a Népbírósághoz, hogy a

kecskeméti rendőrségen fogva tartott felesége és a gyermeke ruháit és egyéb ingóságait a rendőrség raktárából szállítsák át az ügyészségre. A téli időre kérte a ruhákat a családja és a maga számára. A börtönben a lerongyolódott ruháit szeretne volna lecserélni.

Ezt a kérését a politikai rendőrség elutasította²⁰ „azon indoklással, hogy ők tőlem nem vettek el semmit, s így nincs mit visszaadni”. Tanúkkal tudja igazolni, hogy az összes ruháját bevitték a rendőrség raktárába, ahonnan azok eltűntek. Kimutatást is mellékelte az ingóságokról, amiket lefoglaltak nála. Hencz véleménye szerint Szabó József nyomozó bűnsegéd az ügyben mert „az értékeinket eltulajdonítók munkáját saját akarata-ra-e, vagy a felettese dr. Dános Endre, politikai osztály vezető-helyettesének utasítására-e, akarja-e ezen értékek hollétét homályba burkolni.” Hencz leírta: „Tény az, hogy feleségem és fiam őrizetbe vételével egyidejűleg a Németországból visszahozott összes értékeinket, a kecskeméti politikai rendőrség a rendőrségi raktárba szállította be.” Hencz szerint az értékek eltűnéséért felelős a politikai osztály helyettes vezetője, a raktárosok és a beszállítást végző nyomozók, mert az értékek nagy része eltűnt, ellopták. Hencz leírta: A „demokratikus államrendőrség kecskeméti politikai osztálya tudatában van mindazon értékeknek melyet tőlünk elvettek, és ez készítette dr. Dános urat arra, hogy idős Hencz Jánosné internáltassa, így adódott mód és lehetőség arra, hogy a Hencz család értékeit eltulajdonítsák. Hogyan lehetséges az, hogy a Henczék tulajdonát képező értékeket a rendőrségen »csáki szalmájaként« kezelték. (...) Dr. Dános Endre úr ki úgy látszik a Demokráciát úgy értelmezi, hogy egyesektől mindent el kell venni és hogy a kifosztottak ne kereshessék a tőlük jogtalanul elvett értékeket, hát egyszerűen dr. Dános úr hatalmi joga lehetőséget [ad – R. R.] arra, hogy a kifosztott feleket internálja. Dr. Dános úr azt hiszi, ha ő a feleségemet ütőkártyaként kezében internálva tartja, akkor talán nem merem az értékeinket rajtuk követelni. (...) Emiatt adódott elő, hogy ilyen és hasonló esetek folytán a demokratikus nemzetgyűlés előtt is rámutattak arra, hogy a kecskeméti rendőrségen több százezer arany pengőnek megfelelő értékek tűntek el.”

Hencz feltette azt a kérdést is, hogy az 1945. november 13-án felvett jegyzőkönyvben megnevezettek ellen miért nem indult meg a bűnvádi eljárás. „Dános úr nem mert velünk szemben fellépni? Ezek között a nevek között nem is egy négy éves nyilas mültra tekint vissza. Úgy látszik ezek az urak lehettek a múltban jó nyilas szervezők, 1940 ősztől az 1944. évi felszabadulásig, akkor pedig fordítottak egyet a köpönyegen és egyszerre jó demokratákká váltak. Talán a nyilas érdemeik elismerése fejében egyesek népbírói tagságot, mások pedig pártbeli főtisztviselés viseléssel bíztattak meg a demokráciában. Miért hunytak szemet efelett a nyomozók?” Hencz levelében azt is felvetette, hogy az ügyét a népbíróság nem tárgyalta 1946. január 11-én. Nem érti, hogyan hozhatott határozatot a népbíróság „az érdekelt felek meghallgatása nélkül.” A végzést kéri nyilvánítsák semmisnek és tartsanak rendes tárgyalást. Hencz azt is kifogásolta, hogy a népbírósági tárgyalásán az egyik népbíró B. Galla József volt, „aki 1940 ősztől végig nyilas tag volt és ő szervezte be a vasgyári munkásokat.”

Hencz 1946. november 12-én ismét írt a NOT-nak a szegedi fogházból, ide helyezték át ez év október 28-án. Ügyében semmisséget kért megállapítani az 1945. december 28-i ítélet kapcsán. A NOT 1947. szeptember 12-én tárgyalta Hencz ügyét. A NOT a Btk. 91. §-ának alkalmazásával két évre csökkentette Hencz börtönbüntetését, amelyből 1 év 11 hónap és 9 napot kitöltöttek vett a NOT, mert azóta előzetesben volt. Enyhítő körülményként vették

20 1946. január 4-én dr. Dános Endre százados, a politikai osztály vezetője írt a Kecskeméti Népbíróságnak. Ebben Dános kifejtette, hogy Hencz János kérését, hogy hozzák át az ingóságait a rendőrség raktárából a fogház raktárába, „nem áll módomban teljesíteni, tekintve, hogy a nevezett őrizetbe vétele alkalmával a rendőrség semminemű ingóságot le nem foglalt és Hencz János őrizetessel együtt be nem szállított. Felesége őrizetbe vételének alkalmával, aki ellen közigazgatási úton internálás lett folyamatba helyezve olyan ingóságok őrizetbe vétele történt, amelyeknek tulajdonjogi vonatkozása tisztázatlan (nagy része magyar és német kincstári eredetű) a többinél a jogszerű szerzési mód meg nem állapítható. Miatán Hencz Jánosnak és feleségének az ügye kettős jellegű, így az ingóságok átadása iránti kérelem elutasított.”

figyelembe, hogy 1941-ben kilépett a pártból. Több NOT-ítélet esetében is megfigyelhetjük, hogy úgy határozták meg az ítélet mértékét, hogy a már letöltött büntetést vették alapul, és felfelé kerekítve ahhoz igazították a fogvatartás mértékét.

1947. szeptember 16-án bocsátották szabadlábra Hencz Jánost Szegeden. Innét Veszprémbe távozott, a Rózsa u. 3. alá.²¹

2. A volt polgármester fia, Liszka György ügye

Dr. Liszka Béla²²családja Nyugatra menekült Kecskemét kiürítését követően, fia, Liszka György²³azonban 1945-ben visszatért Kecskemétre, a politikai rendőrség hamarosan letartóztatta, majd még ebben az évben népbíróóság elé állították a fiút, aki még nem töltötte be ekkor a 18. életévét. A következő évben hazatért felesége is, akit szintén népbíróóság elé állítottak.

Liszka György 1945. augusztus 12-én tért vissza Kecskemétre, és önként jelentkezett a rendőrség politikai osztályán, ahol 1945. augusztus 15-én hallgatták ki. Liszka a rendőrségi vallomásaiban mind az édesapjára, mind magára nézve terhelő vallomást tett, minden bizonnyal a rendőrség jól ismert vallatási módszerei miatt. Liszka elmondta, hogy *„otthon a családban erős jobboldali nevelést kaptam. Apám németbarát és erősen antiszemita volt. (...) Apám állandóan a zsidók országromboló, és káros tevékenységéről próbált meggyőzni. (...) Észrevettem apám igazságtalanságait.”* A jegyzőkönyvben foglaltak szerint apja és Zöldy Márton²⁴ csendőr százados megbeszéltek, *„hogy abból tudja meg Kecskemét népe, hogy itt a zsidóknak az utolsó perc, hogy viszik a zsidókat innen, ha ledűl a zsidó templom kupolája. Ezt a merényletet ördögi módon tervezték ki. Mégpedig úgy, hogy a téglagyárban senyvedő szerencsétlen zsidókat hozza be a városba és velük saját magukkal üttetik le a zsidó templom kupoláját. Azt akarták, hogy ez legyen az utolsó emléküik Kecskemétről. (...) Apám hozzájárult Zöldy e kegyetlen tervéhez és rendőrkor-dont vezényelt ki a munka síma lebonyolítása érdekében. A merénylet nem sikerült. Csupán azért, mert a kupola nagyon meg volt erősítve vas traverzekkel. Csákány nem fogta.”* Liszka György vallomása szerint maga is gyakran lezsidózta zsidó vallású diáktársait. *„Kegyetlen és durva vicceket csináltunk velük, többi hasonló felfogású társammal egyetemben. Mondottam nekik, hogy piszkos, bűdös zsidók, miattatok van a háború. Több esetben zsidó diáktársamat, csupán azért, mert zsidó volt, meg is vertük.”*

21 BKMÖL XXV. 18. A Kecskeméti Népbíróóság iratai 436/1945. Hencz János ügye.

22 Dr. Liszka Béla Kecskemét korábbi polgármestere volt. 1895-ben született Kecskeméten, apja a főreáliskola tanára volt. Liszka Kecskeméten tanult, jogi végzettséget szerzett, majd részt vett az első világháborúban. 1919-ben Szegeden belépett a Nemzeti Hadseregbe. 1921-től Kecskemét város aljegyzője, majd tanácsnoka volt. 1938-ban lett a város polgármestere. 1944-ben együttműködött a Gestapóval, már október 20-án esküt tett a Szálasi-kormányra. A háború végén Nyugatra távozott, Münchenben halt meg 1978-ban. Péterné 168. o.

23 Liszka György 1927. december 4-én született, ebben az időszakban gimnáziumi tanuló. Édesanyja Szabó Mária, a Mária körút 15. szám alatt lakott.

24 Dr. Zöldy Márton csendőr százados részt vett az 1942-es újvidéki razziában. Az 1943-as felelősségre vonás elől társaival Németországba menekült, a német megszállást követően tért vissza Magyarországra a németekkel. A háború után kiadták Jugoszláviának, ahol a népbíróóság halálra ítélte és kivégezte.

Liszka György a továbbiakban a meneküléséről beszélt a kihallgatási jegyzőkönyv szerint. „1944. október 9-én menekültem édesanyámmal és dr. Horváth Ödön²⁵ családjával Székesfehérvárra”, édesapja még Kecskeméten maradt, csak később ment utánuk. „Innen Balatonlellére, majd Keszthelyre mentünk. December 4-én tovább mentünk Vasvárra.” Liszka György az édesanyjával vonattal indult Grazba, ott akartak letelepedni, de csak Bécsújhelyig jutottak és ott maradtak 1945. január 6-ig. „1945. jan. 6-án a németek minden férfit 16 évtől felfelé befogtak hadimunkára.” Liszka Györgyöt is elszakították édesanyjától. Vonattal Josefstadtbba vitték, ott egy kaszárnnyában elszállásolták, és innét vitték őket naponta dolgozni.

Liszka György népbírói tárgyalása 1945. szeptember 15-én volt. A népügyész szerint a vádlott a 81/1945. M. E. rendelet 13. § 4. pontjába ütköző háborús bűncselekményt²⁶ követett el, mert mint magyar állampolgár belépett az SS kötelékébe, és ott egy ideig szolgálatot teljesített. A tárgyaláson Liszka a menekülésére vonatkozóan és az SS-ben játszott szerepéről itt is hasonlóan nyilatkozott, mint a rendőrségen. Egyes részeket részletesebben bemutatott. Kifejtette, hogy kényszer hatására lépett be az SS-be, mert aki nem lépett be, azt félholtra verték. Február 3-án egy magyar tiszt igyekezett meggyőzni őket, hogy lépjenek be az SS-be. Akik Josefstadtban nem akartak belépni az SS-be, és ezt nyíltan kimondták, azt a németek elvitték és alaposan elverték. „Mikor láttuk, hogy azok a fiúk verve és összetörten térnek vissza, valamennyien megijedtünk és jelentkeztünk belépésre.” Liszkát a gazdasági hivatalba osztották be, emellett tolmács is volt, mert jól beszélt németül. A foglyokkal erődítési munkákat végeztek. Liszka György egy cseh munkaszolgálatossal tervezte a szökést, aki civil ruhát adott volna neki, de nem volt ott a megbeszélthelyen. Így Liszka 1945. március 15-én egyedül szökött meg, és sebesült német katonának adta ki magát, mert jól beszélt németül. Mikor az SS igazoltatta, nem voltak papírjai, „itt elfogtak az SS katonák s mivel nem tudtam magam igazolni, bevitték egy őrszobára. Elkezdtek vallatni, megverték, s két fogam kiverték. Addig vallattak, míg rájöttek, hogy Josefstadtból vagyok szökevény s visszavitték.” Ezek után Liszkát egy büntetőszázadba osztották be. Később a magyar 44-es tábori tüzérek egyik tisztje megengedte, hogy velük menjen, így sikerült megszöknie az SS-ből. Április 28-án került Ramsitzba, itt hallotta, hogy a mai Alsó-Ausztriában található Krumauban kecskemétiiek vannak, ezért május 3-án átment oda és ott találkozott Kecskemét város tűzoltóságával, akik ide menekültek a felszereléssel együtt. Itt találkozott Papp István tűzoltóparancsnokkal és Kovács Gergellyel, a helyettesével is. Megbeszéltek, hogy együtt hazajönnék Kecskemétre. Itt Liszka az oda kitélepített Weiss Manfréd gyár különítményénél helyezkedett el mint gyári munkás. Itt dolgozott 1945. augusztus 3-ig, ekkor indult haza Kecskemétre a tűzoltókkal. Liszka elmondta azt is, hogy szüleitől teljesen elszakítva, egyedül volt, és kényszer hatására lépett be az SS-be, mert aki nem lépett be, azt félholtra verték. Többször is megszökött, tehát nem akart SS-katoná lenni.

Papp István tűzoltóparancsnokot tanúként hallgatták ki, aki elmondta, hogy Krumauban találkoztak Liszka Györggyel. „Szedett-vedett, rongyos ruhában volt, kiéhezve, gondozatlan

25 Dr. Horváth Ödön 1901. november 26-án született Lajosmizsén. Az első világháborúban tartalékos főhadnagyként harcolt, majd jogi végzettséget szerzett. 1925-től a *Kecskeméti Közlöny* politikai napilap tulajdonosa és főszerkesztője lett. A német megszállást követően, 1944. április 26-án Kecskemét főispánjává nevezték ki. A háború után visszatért Kecskemétre, a népbíróság elé állították, de a perirata elveszett. A NOT egy év börtönre ítélte, 1945. augusztusától előzetes letartóztatásban volt 1946. szeptember 16-ig, így azt elöltöltinek vették. 1956 decemberében hunyt el Kecskeméten. Péterné 126. o.

26 Az 1945. évi VII. törvénycikk 13. § 4. pontja alapján vádolták, mely kimondja, hogy „háborús bűnös az is: aki magyar állampolgár létere a német hadsereg, vagy biztonsági szolgálat (SS, Gestapo stb.) kötelékébe lépett”.

külseje volt.” Azt mondta nekik, hogy kénytelen volt belépni az SS-be. Együtt jöttek haza. A gyár konyháján dolgozott. Ugyanezt mondta Kovács Gergely és Góbor István tűzoltók is. Papp István és Kovács Gergely is a rendőrség fogdájában volt ekkor, tehát őket is letartóztatták, mert ide kézbesítették nekik az idézést.

Özv. Szabó Lászlónét, a vádlott anyai nagyanyját, aki a törvényes képviselője volt, szintén kihallgatták az ügyben. Elmondta, hogy unokája rendes, vallásos gyermek, az iskolában első tanuló volt. Tanulmányait szeretné folytatni, ezért jött haza. Az ítéletnek megvan a tanácskozási jegyzőkönyve is. Ebből kiderül, hogy a népbírák egyik része (Csipő Sándor FKGP, Szabó István PDP, Rácz Gergely SZDP) 6 hónap börtönre, míg másik része (Galla József NPP, Tompos Sándor MKP, Gondy Zoltán Szabad Szakszervezetek) egy év börtönre akarta ítélni Liszrát. Mivel szavazategyenlőség volt, ezért a vezető bíró döntött. Dr. Révész Zoltán vezető bíró szerint figyelemmel kell lenni a vádlott fiatal korára, büntetlen előéletére és arra, hogy kényszer hatására lépett be az SS-be, „mint fiatal 17 éves »gyerek« a szüleitől elszakítva, idegenben, minden pénz és élelem nélkül állt kidobva a »nagyvilágba« betevő falatja nem volt, mindezeket egybevetve, úgy látja, hogy az 1440/1945. M. E. rendelet 2. §-a utolsó előtti bekezdése alkalmazásának van helye és szerinte a hat hónapi börtön áll a vádlott alanyi bűnössége fokával és a cselekménye tárgyi súlyával arányban”. Így Liszka György hat hónapot kapott, mellékbüntetésként öt évre felfüggesztették politikai jogainak gyakorlását. A népbüvész súlyosbításért fellebbezett. A NOT 1946. május 13-án tárgyalta az ügyet és helybenhagyta a Kecskeméti Népbíróság ítéletét. Az indoklás szerint a vádlott még csak 16 éves volt, amikor bekényszerítették az SS-be. A gyermek kiszolgáltatót és magára hagyott volt.

Liszka György, mivel 1945. augusztus 17-től előzetes letartóztatásban volt, ekkorra már bőven letöltötte a hat hónapot, ekkor már közel kilenc hónapja volt börtönben. Korábban 1946. március 19-én a vádlott nagybátyja, Szabó László szabadlábra helyezés iránti kérelmet adott be a NOT-hoz. A kérelmet azzal indokolta, hogy Liszka György büntetését kitöltötte 1946. február 17-én és mégsem engedték el. A NOT végzést hozott 1946. április 15-én, amely azonnal szabadlábra helyezte Liszka Györgyöt, és az előzetes letartóztatását megszüntette. Ennek eredményeként 1946. április 19-én Liszka Györgyöt a szegedi börtönből átkísérték a Kecskeméti Népbüvészszékhöz. A peranyagban található még kézbesítési bizonyítványok, amelyek szerint Liszka György még egy hónappal később, 1946. május 20-án is a kalocsai internálótáborban volt, sőt 1946. július 27-én is ide, a kalocsai internálótáborba kézbesítettek neki levelet a Kecskeméti Népbíróságtól.²⁷ Tehát a kecskeméti rendőrség nem igazán vette komolyan azt, hogy a NOT milyen ítéletet vagy végzést hozott, ők ezt jelen esetben nem tartották be, és továbbra is internálótáborban tartották fogva Liszka Györgyöt.²⁸

27 Ez nem egyedi eset volt, hanem általános gyakorlat. Gyarmati György tanulmányában megállapította, hogy a politikai rendőrség feladata volt „a kommunistáknak nem tetsző – felmentő vagy »csak« kevésbé elmarasztaló – bírósági határozat esetén közigazgatási úton intézkedni az érintett fogva tartásáról”. Gyarmati (2002) 6. o. Kiszely Gábor is megjegyezte, hogy a „népbírói gyakorlatban megmutatkozó elégtelenségek felszámolása a politikai rendőrségre vár. Tekintve a mind gyakoribbá váló enyhe ítéleteket »a belügyminiszter utasítására bevezettük azt a gyakorlatot, hogy a vádemelés mellőzése, vagy felmentő ítélet esetén a gyanúsítottat visszakerültük és egyes esetekben internáltuk, illetőleg internálásukra a főkapitányságnak javaslatot tettünk« – vallja Tímár István.” Idézi Kiszely 28. o.

28 BKMÖL XXV. 18. A Kecskeméti Népbíróság iratai 384/1945. Liszka György ügye.

3. Dr. Matolcsy Károly ügye

Dr. Matolcsy Károlyt azzal vádolták, hogy a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete (MONE)²⁹ kecskeméti szervezetének az elnökeként a szervezetet demokráciaellenesen működtette. Matolcsy Károlynak azonban kiváló kapcsolatai voltak, ezzel a letartóztatást ugyan nem tudta elkerülni, de végül a Kecskeméti Néppügyészség ejtette a vádat és kérte az eljárás megszüntetését. Matolcsyt 1945. április 27-én tartóztatta le a politikai rendőrség. Matolcsyt a néppügyészségen május 22-én hallgatták ki, ahol elmondta, hogy *„én magam végig élveztem a mérsékelt és baloldali gondolkozású orvostársaim bizalmát, kik nem egyszer kifejezésre juttatták, hogy azáltal, hogy a MONE elnökségét én vállaltam el, sikerült megakadályozni, hogy a MONE itt is szélsőséges irányban működjék.”* Matolcsy kifejtette, hogy egy pártnak sem volt a tagja, soha nem politizált. A város kiürítésekor nem ment el, hanem a Kisnyírben lévő tanyáján folytatta a hivatását. A szülészeti osztály betegeit és dolgozóit is ide vitték ki, így a kórház felszerelését is megmentette.³⁰ Kérte, hogy bocsássák szabadon mert, egyrészt ártatlan, másrészt nincs a városban olyan orvos, aki nőgyógyászati hasi műtétet végezhetne. A népbíróági tárgyaláson dr. Matolcsy Károly 1945. június elsején nem jelent meg, betegsége hivatkozva, július 13-án pedig a bíróság napolta el a tárgyalást, mert a néppügyész bejelentette, hogy *„a jelen ügy összes iratai a vádlott pertörlési kérelmének elbírálása végett a budapesti népfőügyészségnek küldettek meg”*. A kérelmet az igazságügyi miniszternek

29 A Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületét 1919 áprilisában, a Tanácsköztársaság idején alapították meg titkosan, legálisan 1919. augusztus 17-én. Az egyesületet fajvédő céllal hozták létre annak érdekében, hogy az orvosok között a vezető szerep a magyar „fajbeliekhez” kerüljön, és a zsidó orvosokat kizsírítsák a vezető posztokról, majd az orvosi szakmából. A MONE hamarosan összeállította a keresztény orvosok névjegyzékét Csilléry András vezetésével, aki a forradalom bukását követően a népegészségügyi tárca vezetője lett. A MONE-nak jelentős szerepe volt a numerus clausus (1920. évi XXV.) törvény megszületésében is. A MONE a Turul Diákszövetségen belül megszervezte a Csaba Bajtársi Szövetséget, amely a keresztény orvostanhallgatók szervezete volt. A MONE tagjai között több jelentős orvos volt, rektorok, dékánok, egyetemi professzorok, többek között Rítóók Zsigmond, Bársony János, Székely Ágoston, Verebély Tibor. A MONE-ba belépő orvosokat faji szempontból átvilágították, majd adataikat listára rögzítették, amit felhasználtak az új orvosi állások betöltésénél. Az 1920-as években a társadalombiztosítás reformját követően az orvosok egyre nagyobb része állami tisztviselő lett, a MONE az államosított biztosítóintézeteket igyekezett ellenőrzése alá vonni (Csilléry András lett az OTI elnöke, aki 1938-ban az első zsidótörvény tervezetét benyújtotta a parlamentben) és ott a keresztény orvosokat álláshoz juttatni, akik ezért szívesen beléptek az egyesületbe. A harmincas években az OTI-nál alkalmazott orvosok kétharmada a MONE tagjai közül került ki. A zsidó orvosok egyre nagyobb aránya magánorvos, míg a keresztény orvosok kétharmada alkalmazott orvos lett. 1936-ban felállították az Országos Orvosi Kamarát (OOK), amelynek elnöke Verebély Tibor lett, és bevezették a kötelező kamarai tagságot, amely szervezet szintén a zsidó orvosok kizsírítására törekedett. 1941-ben a MONE az OOK-tól kapott iratok alapján állította össze a zsidó orvosok listáját, amit átadtak a Honvédelmi Minisztériumnak, annak érdekében, hogy a listán szereplő orvosokat hívják be munkaszolgálatra. A német megszállást követően az orvosi kamara elnöke kérvénnyel fordult a belügyminiszterhez, hogy a munkaszolgálatos orvosokat mihamarabb deportálják, ennek az akciónak a becslések szerint 2500 orvos esett áldozatul. Kovács (1995) és Pelle.

30 Dr. Dobák István tisztii főorvos összegző jelentést írt a polgármesternek 1945. szeptember 20-án. Ebben kifejtette, hogy az általános kiürítési parancs után a városi közkórház és a Thury-féle magán-szanatórium felszerelésének megmentését tartotta a legfontosabb feladatnak. A közkórház szülészeti osztályát dr. Matolcsy Károly segítségével Kisnyírbe vitték a Thury-féle szanatórium felszerelésével együtt. Az odamentett felszerelési tárgyak mind megmaradtak. *„A közkórház szülészeti osztálya a kisnyíri Matolcsy-villában folytatta működését, Dr. Matolcsy Károly vezetésével és cca. 20-25 volt a beteglétszám.”* BKMÖL IV. 1926. Kecskemét th. Város Közigazgatási Bizottságának Iratai 1944–1945. 267. doboz.

május 17-én adta be Matolcsy felesége. A kérelemhez dr. Molnár Erik³¹ és Vörös János³² miniszterek nyilatkozatát is csatolta, amelyben elismerték, hogy Matolcsy segítette őket a háború idején, és hogy Matolcsy nem tanúsított demokráciaellenes magatartást. Matolcsy felesége kérte a pertörlést, mert már eddig az internálás és a rendőri felügyelet alatt is sokat szenvedett a férje, pedig semmit sem követett el.

Ilyen magas szintű kapcsolatok ellenére augusztus 15-én a politikai rendőrség kihallgatta Matolcsyt, aki elmondta, hogy dr. Molnár Erik ügyvéd jó ismerőse volt Kecskeméten, akit a nyilasok 1944 októberében letartóztattak. Ezt Tóth Lászlótól, a későbbi polgármestertől tudta meg. A városháza előtt hallotta, hogy Bajor csendőr alezredes és dr. Sándor József tiszti főügyész Molnár Erikről tárgyalnak. Bajor egyik női hozzátartozóját operálta korábban Matolcsy, amiért ő hálás volt neki, egyébként szerinte liberális felfogású volt az alezredes. Bajor lánya egy zsidó gyáros felesége volt. A beszélgetésbe Matolcsy is bekapcsolódott és Sándorral együtt kérték, hogy Molnár Eriket bocsássák szabadon, mert ők jótállnak érte. *„A miniszter úr nyilatkozatban is elismeri, hogy a kiszabadításakor én is közre működtem”* – jegyezte meg Matolcsy.

Vörös János honvédelmi miniszter távoli rokona volt Matolcsynak. 1944. október 15. után Vörös Kecskemétre menekült a Gestapo elől feleségével. Először Köncsög-pusztán rejtőzködött. Vörös felesége hívta ki ide Matolcsyt, hogy a férje csak benne bízik meg, és *„rám bízta a sorsát.”* Innen október 20-a körül Dobák főorvos segítségével vitték a városi kórházba, ahol álnéven rejtegették őket. Október 25-én Vöröst és feleségét a Ferences barátoknak adta át, a továbbiakban ők bújtatták.³³ *„A felszabadulás után a barátok adták át a Honvédelmi miniszter urat és feleségét az orosz parancsnokságnak, Vörös miniszter úr a fenti tényít írásbeli nyilatkozatban ismerte el.”*

Dr. Matolcsy ügyében kihallgatták a város vezető orvosait is a politikai rendőrségen. Dr. Merétey Sándor kórházigazgató főorvos, egyetemi magántanár elmondta, hogy a MONE kecskeméti szervezete 1937-ben vagy 38-ban alakult meg, ekkor a vádlott lett az

31 Molnár Erik Kecskeméten élt a két világháború között, ügyvédként dolgozott a városban és a jogakadémián is tanított. Kecskemét szovjet megszállását követően hat hétig a város helyettes polgármestere volt, majd 1944. december 25-től az ideiglenes kormány népjóléti minisztere. 1947-től tájékoztatási miniszter, majd külügyminiszter. 1948–49-ben Magyarország moszkvai nagykövete, majd igazságügy-miniszter és ismét külügyminiszter. 1953-tól a Legfelsőbb Bíróság elnöke, majd igazságügy-miniszter. Tagja volt az MKP és az MDP Központi Bizottságának, 1944-től a haláláig országgyűlési képviselő. 1949-től egyetemi tanár volt az ELTE-n, nagy szerepe volt a marxista történettudományi kutatás és írás irányításában. 1949-es megalakulása óta igazgatója volt az MTA Történettudományi Intézetének. Forrás: <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/index.html> Utolsó letöltés: 2009. január 13.

32 Vörös János (1891–1968) főhadnagyként vett részt az első világháborúban. Helytállásáért magas kitüntetésekben részesült, ezért később felvételt nyert a Vitézi Rendbe. 1941-ben tábornok, 1944. március 19. után német nyomásra kinevezték a Magyar Királyi Honvéd Vezérkari Főnökség élére, majd május 10-én vezérezredessé léptették elő. Szeptembertől felismerte, hogy Magyarország létérdeke a háborúból való mielőbbi kilépés. 1944. október 15-i szerepe máig vitatott, mert *„határozatlan utasításaival, kétértelmű magatartásával hozzájárult a kiugrási kísérlet kudarchoz”*. A nyilasok elől bujkálva Kecskemétre menekült. Moszkvában 1944. november 7-től részt vett a fegyverszüneti, majd kormányalakítási tárgyalásokban. Tagja volt annak a küldöttségnek, amely 1945. január 20-án Moszkvában aláírta a magyar fegyverszüneti egyezményt. 1944. december 22-én honvédelmi miniszternek választották meg, 1945. november 15-ig állt a minisztérium élén, egyben a Honvéd Vezérkar főnöke volt 1946. március 2-ig. 1949. március 25-én letartóztatták, koholt vádak alapján 1950. június 9-én életfogytig tartó fegyházra ítélték. 1956. október 27-én szabadult, ezután visszavonultan élt Balatonfüreden. Ítéletét 1990. május 18-án semmissé nyilvánították. http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/biograf/voros_j.htm

33 A kecskeméti ferences szerzetesek P. Károlyi Bernát atya vezetésével nemcsak a helyi üldözötteket, hanem a budapesti menekülteket is bújtatták. Füzi 167. o.

elnöke, aki a felszabadulásig volt a szervezet elnöke. A MONE kecskeméti szervezetének működése nem volt demokráciaellenes, mindössze a kötelező közgyűléseket és néhány közegészségügyi előadást szervezett. A zsidókat nem üldözte a helyi MONE, a szervezet működésének nem volt jelentősége.

Dr. Cserey-Pechány Albin³⁴ kórházigazgató főorvos kijelentette, hogy a MONE utolsóként megalakult szervezete volt a kecskeméti, ekkor is csak felsőbb nyomásra hozták létre. A MONE helyben nem volt zsidóellenes szervezet, alig volt működése. A szervezet részben Matolcsynak köszönhetően nem volt demokráciaellenes, ezért a szélsőségesek támadták is.

Dr. Róth Miklós izraelita orvos vallomásában elmondta, hogy 1942-ig, míg itthon volt, nem érzékelte a MONE működését. Nem érezte e szervezet káros hatását, vagy mellőzését a zsidó orvosoknak. Őt Matolcsy segítette és támogatta, a „*zsidókkal szemben sem volt demokráciaellenes*”.

Dr. Nagy György igazságügyi orvos szakértő kifejtette, hogy Budapestről, a központi szervezettől többször sürgették, hogy Kecskeméten is alakítsák meg a helyi MONE-t. Mielőtt Matolcsyt megválasztották volna az egyesület elnökének, a kecskeméti zsidó orvosokkal közölte, hogy őt jelölték erre a tisztségre. Jelölését a zsidó orvosok is támogatták, mert személyében biztosítékot láttak arra, hogy a szervezet működésében a szélsőségek nem jutnak érvényre. A szervezet nem igazán működött, a zsidó orvosokat nem különböztették meg hátrányosan Kecskeméten. A budapesti kollégák rossz néven vették, hogy Kecskeméten 1919 óta nem alakult meg a helyi MONE.

Tóth László polgármester vallomásában elmondta, hogy nem ismerte a helyi MONE működését. Nem tud róla, hogy a zsidó orvosokat bármiben is korlátozták volna Kecskeméten. Nem tud Matolcsy demokráciaellenes tevékenységéről sem.

Matolcsyt az igazolóbizottság igazolta, és a Kecskeméti Orvosok Szabad Szakszervezete is kérte szabadlábba helyezését. A város meghatározó személyei is kérték Matolcsy szabadon bocsátását. Dr. Gereben János népügyész³⁵ aláírta a közjegyző előtt, hogy Matolcsy ártatlan, mellette Rigó Ferenc, Reiszmann Gyula és Reiszmann Andor is. Blau László deportált is aláírta, aki arról is nyilatkozott, hogy zsidó orvosokkal (dr. Balázs, dr. Moskovits, dr. Hirsch) jó barátságban volt Matolcsy.

A Kecskeméti Népügyészség 1945. október 11-én ejtette a vádat és kérte az eljárás megszüntetését. Az indoklásban leírták, hogy Matolcsy a MONE elnökeként segítette a zsidó orvosokat. Dr. Róth Miklós zsidó segédorvost is alkalmazta, segítette és támogatta. Segítette a szegény betegeket is, a harcok alatt is ellátta hivatását és védelmezte a betegeit. A saját élelmiszeréből etette a betegeket, és családja hazatéréséig nem fogadott el honoráriumot.³⁶ Matolcsy Károly azon kevesek közé tartozott, akinek a vádját ejtette a helyi népügyészség. Ezt elsősorban annak köszönhetette, hogy helyi és országos szinten is jelentős

34 Dr. Cserey-Pechány Albin Pozsonyban született 1892-ben, 1914-ben szerzett orvosi diplomát Budapesten. Az első világháborúban több kórházban dolgozott, majd Budapesten. 1922-ben került a kecskeméti kórházhoz, amelynek 1923–40-ig igazgató főorvosa volt. Tudományos írásai különféle szaklapokban jelentek meg. Péterné 59. o.

35 Dr. Gereben Jánost 1945. április 29-én nevezték ki népügyésszé. 1907. december 28-án született Lajosmizsén. 1925-ben érettségizett Kecskeméten, ezt követően a Kecskeméti Jogakadémiára járt, majd 1929-ben a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen jogi és államtudományi doktorátust szerzett. 1934-ben tette le az egyesített ügyvédi és bírói vizsgát. 1937-ben házasságot kötött Kozma Mártával. Amíg ki nem zárták az ügyvédi kamarából, ügyvédként dolgozott. 1940. szeptember elseje után kisebb-nagyobb megszakításokkal munkaszolgálatot teljesített. 1944. december 7-én a Németországba irányított századától megszökött és beállt a Vörös Hadsereghez.

36 BKMÖL XXV. 18. A Kecskeméti Népbíróság iratai 144/1945. Dr. Matolcsy Károly ügye.

kapcsolatokkal rendelkezett, elismert orvos volt a városban, mert ártatlansága miatt éppen úgy elítélhették volna őt is, mint sok más vádlottat.

4. Varga Gergely ügye

A Magyar Államrendőrség Kecskeméti Főkapitánysága Politikai Rendvédelmi Osztályának a tevékenységére vonatkozóan több ügy is sok információt tartalmaz, ebből a szempontból az egyik legérdekesebb ügy Varga Gergelyé, aki önmagára nézve egészen döbbenetes és irracionális vallomást tesz. Varga később levelet írt a NOT elnökének, amelyben pontosan rögzítette, hogy mi is történt vele a rendőrségen és hogyan hallgatták ki.

Varga Gergely³⁷ Klein Ignác jelentette fel a politikai rendőrségen. Kleint állítása szerint 1944-ben Varga feljelentése alapján vitte el a lakásából a Gestapo. Klein azt is állította, hogy *„miután engem elvittek Varga felkereste a feleségemet, akitől 200 pengőt zsarolt ki. A pénzt azzal az indokkal kérte, hogy engem ütnek, vernek és ezt ő, mint Gestapo megbízott el tudja intézni.”*

A politikai rendőrségen Moskovits Miklós 1945. május 11-én hallgatta ki Vargát. A jegyzőkönyvben a következő kijelentések szerepelnek: *„A Gestapo besúgójaként működtem. (...) Bár én zsidókról semmi rosszat nem tudtam, mégis rögtön azt a feleletet adtam, hogyne tudnék. Vannak többen is, akik kijelentették, hogy amikor a németek kimennek, minden magyar ember hátába beleégetik a horogkeresztet. (...) Először Klein Ignác Mária krt. 7. nevét mondtam be, a besúgásért rögtön megkaptam a 200 P-t a Gestapótól. (...) Később elmentem Klein Ignác feleségéhez, akit megszaroltam avval, hogy ha ad nekem 200 P-t, akkor nem engedem a férjét ütni, verni és főleg kivégeztetni. (...) Felesége kétségbeesetten rohant a szekrényhez és közben sírva hangoztatta, hogy nagyon szegények, csak ennyi kis megtakarított pénzük van, de a pénzt azért rögtön ideadta. Kleinné, tovább könyörgött nekem, hogy férjét, aki kenyérkereső volt, akit ő úgy szeret mentsem meg. En mindent megígértem, bár tudtam azt, hogy én a Gestapónál a besúgáson kívül nem tehetek semmit.”* A jegyzőkönyv szerint Varga két nappal később Halász Artúrt is megfenyegette, hogy ha nem ad neki 300 pengőt, elviteti a Gestapóval. Ezek után Spitzer Dezsőt is megszarolta 200 pengővel, majd meg akarta zsarolni Spitzer Vilmosnét is 1500 pengővel, de ő nem ijedt meg és nem adott pénzt. Végül egészen döbbenetesen zárul a jegyzőkönyv: *„Később rájöttem arra, hogy ez egy nagyon aljas csúnya foglalkozás. Nem akartam tovább besúgó lenni. (...) Vallomásomat minden kényszer nélkül az igazságnak megfelelően tettem meg. Bűnösnek érzem magam és ezért szenvedni akarok.”* Ezt követően Vargát május 16-án előzetes letartóztatásba helyezték.

A népbíróóság 1945. július 3-án tárgyalta Varga Gergely ügyét. A tárgyaláson csak egy tanú volt, a sértett Klein Ignác. A tárgyalás kezdetén Varga elmondta, hogy nem bűnös, nem jelentette fel Kleint. 1944 őszén a Gáspár András utcai lakásán megjelent egy magyar civil egyén és Kleint kereste. Klein könyvkereskedőnek ebben az épületben volt a cse-reboltja és megkérte őt, hogy ha bárki keresi, küldjék a Mária utcán lévő lakására. Az érdeklődőnek ő megadta a címet. Az egyén elment, majd nemsokára visszajött egy német tiszttel és *„pisztolyt fogtak rám így kényszerítették arra, hogy velük menjek és mutassam meg Klein Ignác lakását”*. Varga állítása szerint kényszer hatása alatt ment velük, és mutatta meg Klein lakását, többet nem tud az esetről, mert elengedték. Állítása szerint soha nem volt a Gestapo besúgója. Arra a kérdésre, hogy miért mondott mást a rendőrségi kihallgatás során, azt válaszolta, hogy *„való igaz, hogy az elémtárt nyomozati vallomást szóról-szóra így tettem meg a rendőrség előtt, amint azt előttem most felolvasták, de erre kényszerítve voltam, mert a kihallgatásom során háromszor megverték”*.

37 Varga Gergely 1902-ben született, háromgyermekes családapa, hentessegéd.

Klein tanúvallomásában kijelentette, hogy Varga a németeknek elmondta, hogy Kleintől korábban azt hallotta, hogy ha a németek kimennek az országból, a zsidók elvágják minden magyar nyakát. Vargára azt mondta, hogy egy részeges alak.

A népbíróság Varga Gergelyt hét év kényszermunkára ítélte. Mellékbüntetésként politikai jogainak gyakorlását tíz évre felfüggesztették. Varga Gergelyt a rendőrségi vallomása és Klein tanúvallomása alapján ítélték el.

1945 decemberében Varga írt a börtönből a NOT elnökének, ebben kifejtette, hogy őt kényszerítették arra, hogy Kleinhez kísérje a németeket, akit egyébként 48 órán belül szabadon engedtek. Varga megállapította, hogy *„tarthatatlan tehát a rendőrségen 3-szori kegyetlen verés és sallerozás által kicsikart vallomásom”*.

Varga Gergely 1946. január 22-én kérelemmel fordult a NOT elnökéhez, dr. Bojta Bélához a szegedi börtönből. A levélből hosszasan idézek, mert ennyire részletesen más dokumentumokban nem találtam a politikai rendőrség kihallgatási módszereire vonatkozó leírást. Ezen túl a dokumentum jól megvilágítja a népügyészség és a politikai rendőrség együttműködését, a népbíróság *„bizonyítási”* eljárását és az ítélezés módját is.

„Nem érzem magam bűnösnek és ezért bátorodom a való tényállást alantikban előadni. Nem csak mentségemre hozom fel a való tényállást, hanem azért is, hogy sok kecskeméti ártatlan ember miként lett megkínözva és elítélve, hogy erről Méltóságos Elnökúrnak is tudomása legyen.

1945. május 3.-án este 7 óraker lettem a kecskeméti rendőrség Zsákai Károly politikai nyomozója által letartóztatva. Letartóztatásom után a rendőrségre vittek, ahol a pincében egy helyiségben már vártak rám Gold Károly, Horbát György politikai nyomozók, Rosenfeld Ibolya női detektív és Bánó Mihály kecskeméti rendőrkapitány. Ott maradt Zsákai Károly politikai nyomozó is. Amint a helyiségbe léptem, nem kérdeztek semmit, csak nekem támadtak és gumi botokkal, bikacsökkel vertek, pofoztak ahol csak értek, amíg össze nem estem. Esméletlenül egy zárkába csuktak, ahol fogoly társaim vízzel fellocsoltak. Majd ugyanezen nap éjfélkor ismét értem jöttem és az előbb említett kínzó helyiségbe szállítottak, ahol gúzsba kötöttek és alaposan ismételtel meguverték. Csak most mondták először »Te bitang kutya, Te jelentetted fel és vitetted el a Gestapóval Klein Ignácot, azt a becsületes magyar embert?« Azonnal tiltakoztam ezen gyanúsítás ellen. Tagadásomra ismét nekem estek és vertek eszméletlenségig. A szobában erős pálinka és borszag terjengett és a jelenlévőkön meglátszott, hogy mindnyájan igen erős ittas állapotban vannak. Milyen módon kerültem előbbi cellámba nem tudom, de ott tértem ismét eszméletre előbbi cellámban. Sokáig lehettem eszméletlen állapotban, mert alig hogy magamhoz tértem hajnali négy óraker ismét értem jöttem. Ismét a vialatába kerültem, pár óra alatt immár harmadszor. Itt ismét gúzsba kötöttek egy deszkára meztelen állapotban. Elkezdtek verni a gyomromat, talpamat. Majd Zsákai Károly politikai nyomozó kettő darab sallert (autógumi hegesztőt) kötött a karomra és azt meggyújtotta. Közben égő cigaretta paraszát nyomkodták lábszáramra és oldalaimhoz. Ekkor rettenetesen kínzó fájdalmak hatása alatt kértem, hogy ne kínozzanak már, mindent aláírok amit csak akarnak. Ekkor Zsákai Károly azt mondtotta, hogy »Te gazember, miért nem vallottál mindjárt, akkor nem kínoztunk volna!« A kínzások közben Rosenfeld Ibolya női detektív szoknyáját felemelte, meztelen végbélnyílásával szájamra ült, orromhoz dörgölte, majd kényszerítettek, hogy szájamat kinyissam és ő belevizelt, miközben azt mondtotta »Te bűdös, most kóstold meg, hogy milyen a zsidó pina!«

Ezen embertelen kínzások után, lábaimon alig állva, karjaimban sajgó fájdalommal, emberi mivoltomban teljesen megszegyenítve és megalázva, elem tettem három darab teljesen üres ív papírt, rámparancsoltak, hogy azokat mind írjam alá. Már akkor gondoltam, hogy ezen üres általam aláírt lapokra fogják a jegyzőkönyvet ráírni, kényük kedvük szerint. Remélve, hogy az ügyészi kihallgatáson, vagy a bíróság előtt módomban lesz a tényállást megvilágítani és tisztázni, aláírtam a teljesen üres lapokat. Akkor még szinte örültem is, hogy az embertelen kínzásoknak azzal, hogy aláírom a biacó lapokat végeszakad. Az aláírás után visszavittek cellámba, ahol több összekínzott, fájdalmaitan bajjagató hozzám hasonló sorsüldözött volt. Itt orvosi kezelés nélkül, teljesen sötét zárkában május

7.-éig voltam. Május 7.-én átadtak a kecskeméti törvényszéki fogháznak. Június 30.-án előállítottak a kecskeméti népjogúdszéken, ahol kihallgattak. Itt is tagadtam az ellenem felhozott vádakat és a gyanúsítások valótlanóságát, de a kihallgatáson jelen volt rendőrségi nyomozók, akik megkínóztak torkomra fagyasztották a szót. Vallomásomról jegyzőkönyvet fel nem vettek, velem semmit nem is írtak alá. Valószínűnek tartom, hogy a már korábban üres állapotban aláíratott papírokat használták fel a készítendő jegyzőkönyvhöz.

Július 3.-án többedmagammal elvittek a fertőtlenítőbe, ahová bejött Tóth Antal kecskeméti fogházórral azzal, hogy én és Simon Bélát azonnal bírósági tárgyalásra kell előállítania.

Sem vádiratot, sem idézést nem kaptunk, védő ügyvédet sem vállalhattunk, védelmünket sem tudtuk előkészíteni, mert olyan váratlanul jött a népbírósági főtárgyalás kitűzése. Dr. Ungár kecskeméti ügyvéd volt hivatalból kirendelt védő, akit soha nem ismertem, akivel mind a mai napig egyetlen egy alkalommal még csak egy szót sem váltottam.

A tárgyalásra Klein Ignác vádló tanú sem lett megidézve, amiért a tárgyalást 2 órával elnapolták. Futárt küldtek el Klein Ignácért, hogy jöjjön azonnal el a tárgyalásra.

Klein Ignác a tárgyaláson nem vallott, hivatkozott arra, hogy hirtelen jött az egész, hogy a deportálásban elvesztett szenvedései, valamint feleségének elvesztése miatt olyan idegállapotban van, hogy nem emlékszik a történetekre tisztán. Kéri, hogy az általam a rendőrségen tett vallomásom vegyék a tárgyalás alapjául, mert valószínűleg minden úgy történt, ahogy azt a rendőrségen vallottam. Most világosodott meg előttem vitán felül, miért volt szükség arra, hogy velem üres papírlapokat írtak alá.

Amikor a kért jegyzőkönyvet a bíróság ismertette, amely jegyzőkönyvet én soha nem láttam és nem olvastam, Klein Ignác csak bólogatott. A kérdésre azt mondta, hogyha Varga Gergely ezt vallotta, akkor valószínű, így is volt. Arra kellett tehát három üres elemrakott ív papírt aláírnom, hogy olyan jegyzőkönyvet írhasanak rá, amelynek tartalma olyan legyen aminek alapján én elítélhető voltam.

A tárgyaláson kértem a tárgyalás elnapolását és nem bűnösségem megállapítása végett bejelentett tanúim kihallgatását. Ezen kérésemet a bíróság elutasította, azzal, hogy a rendőrségen tett beismerő vallomásom a tényállást teljes mértékben tisztázta és nincs további tanúk kihallgatására szükség.

A védelem lehetőségeitől megfosztva, hamisan, embertelen kínzások súlya alatt aláíratott üres lapokra felvett rendőrségi jegyzőkönyv alapján, vádirat, idézés nélkül ítéltem el oly súlyosan, hogy hét (7) évi kényszermunkával súlytottak.

A tárgyalás után három héttel kértem az ítélet és a főtárgyaláson felvett jegyzőkönyvnek írásbeli másolatát részemre kikézesíteni, amit szintén megtagadtak tőlem.

A tárgyalás során, amikor kértem tanúim kihallgatását dr. Lakos tanácselnök úr azt mondta, hogy »Örüljön, hogy így úszta meg az ügyet, bűnéért akasztás járt volna maradjon nyugodtan.«

Július 10-e körül 4 tagú vizsgálóbizottság szállott ki Kecskemétre a törvényszéki fogházba. Ezen bizottság előtt – tagjai névszerint nem ismerem – az itt előadottakat jegyzőkönyvbe mondtam és alá is írtam. Az embertelen kínzások sorozata ma már nem titok, mert a kiszállt bizottság is kétséget kizáróan megállapította, hogy az embertelen kínzások nem mese volt. Sőt még a sajtó is foglalkozott a kecskeméti emberfeletti kínzásokkal. A bizottság az összes letartóztatottakat kihallgatta, cca 80-100 embert, akik egyöntetűen vallottak.”

Ezt követően saját ügyének valós tényállását ismertette Varga. Ennek bizonyítására 18 tanút nevezett meg.

A NOT hamarosan, 1946. április 3-án tárgyalta Varga Gergely ügyét. Varga István tanú elmondta, hogy a vádlottat a németek tényleg kényszerítették, hogy menjen el és mutassa meg nekik Klien lakását. Varga más tanúval is bizonyította, hogy kényszer miatt ment a németekkel. A NOT a tárgyalás napján azonnal szabadlábra helyezte Vargát. A következő tárgyaláson, 1946. október 7-én a NOT felmentette Varga Gergelyt, megállapította, hogy

Varga csak akkor árulta el Klein lakhelyét, amikor az SS-tiszt fegyverrel kényszerítette erre. Kleint elvitték a németek, de hamarosan hazaengedték. Nem lehetett bizonyítani, hogy a vádlott súgta volna be Kleint, vagy rá vonatkozóan terhelő adatokat mondott volna.³⁸

Összegzés

A politikai rendőrség Kecskeméten 1945 áprilisában és májusában jelentős letartóztatási hullámot indított el. A népbírósi perek jelentős része májusban, júniusban kezdődött. Jól nyomon követhető, hogy a városban a polgári középosztály magasabb pozícióiban lévőkre „vadásztak” a politikai rendőrség tagjai. Minden bizonnyal a régi elit megfélemlítése volt a célja elsősorban az MKP-nak és a vele szoros együttműködésben tevékenykedő népgyűzségnek, népbíróságnak és politikai rendőrségnek. Tetteikkel és eljárásaikkal megteremtették a félelem légkörét, ami elengedhetetlen volt ahhoz, hogy a későbbiekben jelentős ellenállás nélkül magukhoz tudják ragadni a hatalmat. Ez az időszak a véleményformáló helyi elit megfélemlítésének az időszaka volt. Ezt a folyamatot a helyi MKP és szövetségei, a vele szorosan együttműködő politikai rendőrség és a népgyűzség tartotta kézben. Az MKP és a politikai rendőrség kecskeméti tagsága egyrészt a volt munkaszolgálatos helyi és ide érkező zsidókból, másrészt a város korábbi szegény baloldali személyeiből állt, akik közül többen a helyi Nyilaskeresztes Párt tevékenységében is részt vettek. Jól megfigyelhető, hogy az egyes ügyekben a személyes bosszú, vagy valamilyen korábbi sérelem is jelentős szerepet játszott.

Irodalom

- Az 1945. évi VII. törvénycikk www.rev.hu/sulinet45/szerviz/dokument/nepbir.htm
- Füzi László (szerk.): *Helytörténeti részletek a kecskeméti Ferences Rendház történetéből (1644–1950)*. Kecskeméti Lapok, Kecskemét, 2004.
- Gyarmati György: *Péter Gábor és az ÁVH birodalom*. Rubicon 2002/6–7. szám. Zord idők. A politikai rendőrség történetéből. 4–10. o.
- Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): *Dokumentumok Kecskemét történetéből I.* 1944. október 31. – 1945. május 8. Kecskemét Város Tanácsa V. B., Kecskemét, 1975
- Kiszely Gábor: *ÁVH. Egy terrorszervezet története*. Korona Kiadó, Budapest, 2000
- Magyar Katolikus Lexikon*, www.lexikon.katolikus.hu (címszó: kecskeméti népbíróság)
- Kovács M. Mária (1995): *A numerus clausus és az orvosi antiszemitizmus a húszas években*. Budapesti Negyed, 1995/2. www.bparchiv.hu/magyar/kiadvany/bpn/08/kovacs1.html
- Kovács M. Mária (2001): *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus*. Helikon Kiadó, Budapest, 2001
- Paksa Rudolf: *Szélsőjobbaldali pártok és mozgalmak a Horthy-korszakban*. Kommentár 2007/5. http://www.kommentar.info.hu/paksa_rudolf_szelsojobbaldai_partok.pdf
- Pelle János (2006): *Orvoskamara: önkéntes vagy kötelező tagság?* HVG, 2006. október 27. <http://hvg.hu/print/20061026orvos.aspx>

38 BKMÖL XXV. 18. A Kecskeméti Népbíróság iratai 131/1945. Varga Gergely ügye.

- Péterné Fehér Mária, Szabó Tamás, Székelyné Kőrösi Ilona: *Kecskeméti életrajzi lexikon*. Kecskeméti füzetek 4. Kecskeméti Lapok Kft. és a Kecskemét Monográfia Szerkesztősége, Kecskemét, 1992
- Romsics Ignác (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999. II. kötet*, Osiris Kiadó, Budapest, 2000
- Soós Mihály: *A háborús és népellenes bűntettek feltárásának forrásai*. In: Gyarmati György (szerk.): *Az átmenet évkönyve 2003. Trezor 3. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára*, Budapest, 2004
- Tánczos-Szabó Ágota: *A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárának népbírói fondjai*. Levéltári Szemle, 2004/3. szám, 15–20. o.
- Tánczos-Szabó Ágota: *Népbíróságok működése a mai Bács-Kiskun megye területén 1945 és 1948 között*. In: Szabó Attila (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából XX. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára*, Kecskemét, 2005

Biomorph

Beszélgetés Gerle Margit DLA

Ferenczy-díjas képző- és iparművésszel

Gerle Margit tevékenységét, munkásságát régóta figyelemmel kísérem. Ha rá gondolkok, akkor mindig a keresés, az anyag lehetőségeinek keresése jut elsőként az eszembe. Művészetének kiindulópontja az organikus forma, a természeti, növényi világ. Kezdetben az organikus formák létrehozása foglalkoztatta, később az általa megteremtett tárgyak átláthatósága. Így, az egyik formára a másik forma által adott válaszként jelent meg nála először a kőanyaggal szemben a papír – ami aztán teljesen új lehetőségeket és távlatokat adott a számára, nem utolsósorban hollandiai és Japánban tett tanulmányútjának köszönhetően, aztán pedig a papíragyag.

– Kerámiáidat sajátosan visszafogott színek, tiszta felületek jellemzik, a természeti formákból kiinduló elvont tárgyaid a kerámia számomra rideg anyagában merevedtek meg. Saját feszültség teremtődött így. Adódik ebből a kérdés, honnét a természeti formák iránti érdeklődés, s honnét a kerámia iránti érdeklődés?

– A Föld és Tűz jegyében születtem, tehát eleve elrendeltetett, hogy keramikus legyek. A természettel való kapcsolatomban a gyerekkoromba vezet vissza, onnét ered, hiszen egy nagy kert közepén lévő házban nőttem fel, napról napra, évről évre figyelhettem annak változását, mozgását, fejlődését, pusztulását. Felnőttként saját családommal ma is egy ilyen alaphelyzetű környezetben élek, amelyből életerőt, kreatív energiát gyűjthetek.

– Anyagok – formák – színek. Másképpen látja ezt a kiállítások látogatója és másképpen az, aki megteremti azokat. A művész nézőpontjából nézve hogyan határozza meg az egyik a másikat?

– Monokromitás, tiszta energia jellemzi munkáimat. Jobban kiemelhető így a szín karaktere, jelentéstartalma. Különböző kultúrákban különböző jelentése van a színeknek, mások az asszociációk is ezzel kapcsolatosan. Fontos számomra térerősségük is. A műtárgy mindig egy szellemi magatartás kifejezése, fegyelem és szabadság között egyensúlyozok. Értelmi és érzelmi energia-befektetés, ami sugároz, a néző befogadói szintjétől, nyitottságától függ, mely rétegig jut el.

– Tárgyaid korábban vagy kispasztikák voltak vagy térelemek, építészekkel, belsőépítészekkel dolgoztál együtt, házakat, szobákat díszítettél, de mindig kerámiával, én is keramikumművészként tartottalak számon. Magadat viszont ma már képző- és iparművészként határozod meg, amibe a keramikumművészi lét természetesen „belefér”, de a mai önértelmezésed kétségtelenül tágasabb a korábnál, nem beszélve arról, hogy új anyagok is megjelentek nálad.

– 1973-ban kaptam diplomát a Magyar Iparművészeti Főiskola kerámia szakán. Gyári tervezőként (designerként) kezdtem el dolgozni, majd hamarosan önálló munkába fogtam saját műtermemben. Azóta építészeti kerámiával és szobrászattal foglalkozom. Építészeti munkáim (számuk közel ötven) jellemzően térértelmezések, követik az architektúrát, műtárgyak azokra a pontokra, ahol az építész támogatni tudja – ilyen értelemben alkalmazott művészet volt az, amit csináltam. Autonóm szobraimat hosszú éveken át – többnyire mázatlan, anyagában színezett – kőcserépből és porcelánból készítettem.

A papír mint új médium mintegy tizenöt évvel ezelőtt jelent meg az eszköztáramban, majd a kőcserép és a papír kombinációja kezdett el érdekelni, a két matéria közös lehetőségei. Együttes alkalmazásuk egy műtárgyon belül, valamint a kettő összekeverése, amely egy új anyagot ad – a papíragyagot, papírporcelánt.

2000-ben a „Papír és Agyag” programommal a magyar művészek közül elsőként nyertem el az UNESCO Aschberg képzőművészeti ösztöndíját és dolgozhattam Hollandiában, az Európai Kerámiaművészeti Központban. Az intézet is jelentős anyagi és technológiai támogatást nyújtott. Kőcserép és rétegelt karton – az agyag és a papír változatos megjelenési formái közül választottam azt a kettőt, amelyet egy tárgyon belül alkalmazok.

A két anyag összekeverésével kapcsolatos kísérleteim elindításában nemzetközi példák segítettek, majd kidolgoztam saját módszeremet. Lent és örölt papírt egyaránt használok adalékanyagként; némikor elfedem a rostos felületet, máskor élek a papíragyag vizuális másságával. A kerámia alapanyagok súlyossága, a papír könnyű volta kényes egyensúlyjátékot tesz lehetővé.

2005-ben védtem meg *Papír, Agyag, Papíragyag* címmel írt disszertációmát és rendeztem meg e témában kiállításomat Budapesten, a MIE Ponton Galériájában.

2005-ben kaptam Ferenczy Noémi-díjat újító munkásságomért.

– *Új anyagok és új formák. Miképpen tudod jellemezni új tárgyaidat? Miképpen határozza meg az új anyag, az általad újabban használt papír magukat a tárgyakat?*

– 2005-ben Japánba kaptam ösztöndíjmeghívást egy önálló képzőművészeti kiállítás létrehozására a Kortárs Művészeti Központba, valamint előadások és munkabemutatók megtartására. Szobraimat a már jól ismert rétegelt kartonból készítettem, színezve felületüket. A rétegelt karton kemény anyag, vágható, színezhető, struktúrája rajzeszközzel a felszínre hívható. Az egyszerű technológiai ismereteket igénylő anyag hatalmas szabadságot ad, így a tartalmi részre összpontosíthatok.

– *Végső soron a forma és az anyag megválasztása, kiválasztódása is a létszemléletből és az ebből következő művészi világból következik. Hogy érzed, az, amit ma csinálsz, mennyiben folytatása a korábbi munkásságodnak, s miben haladja azt meg?*

– Az agyag tömörszerű formálási tradíciójától már régen eltávolodtam, szobraimon ritmikus perforációk jelentek meg, majd ezek egyre nagyobbak lettek. Ezután következett a papír és az agyag együttes jelenléte, és az anyagtalanítási folyamat a papír önállósodásához vitt el. Újfajta vizualitást nyertem, amely jellegzetes, egyéni útra vezetett. A formalkotás és a színek minimalizmusa puritán kifinomultságot eredményezett. A perforációk, a síkok átláthatósága téri gazdagságot adnak.

Folyamatos munka, építkezés jellemzi munkásságomat, fordulópontokkal. A 2000-es és a 2005-ös esztendő az, ami változást hozott; mindkettő az autonóm képzőművészet felé mutat – szobrászati feladatokkal foglalkozom. Ilyen értelemben bármi lehet az anyag,

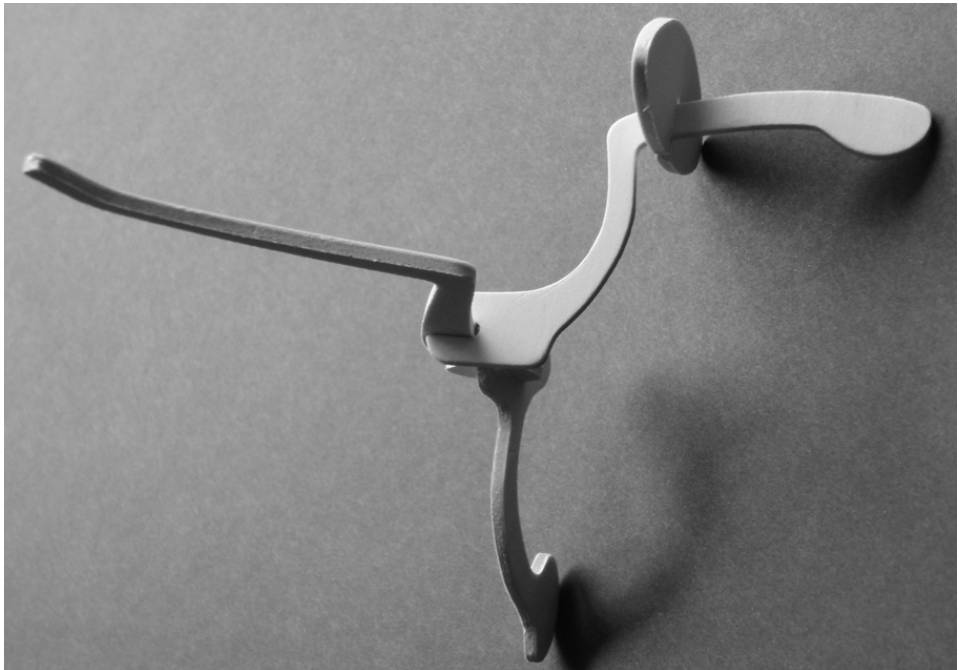
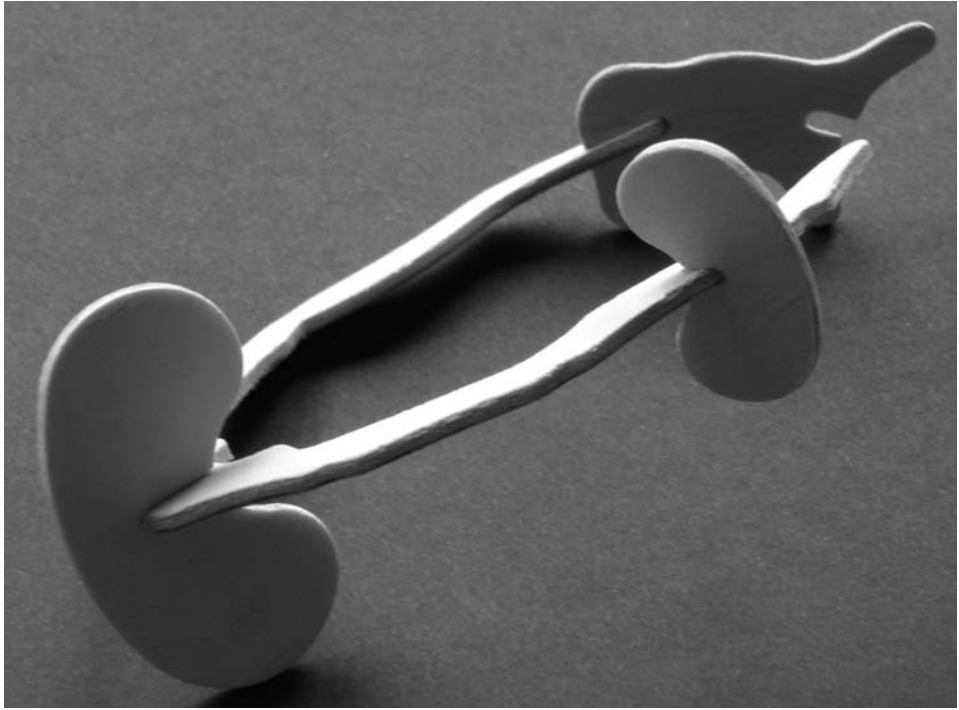
hiszen legújabb szikár, csontszerű szobraimat éppenséggel fából készítettem. Témám azonban változatlanul a természet, annak formai és strukturális kutatása.

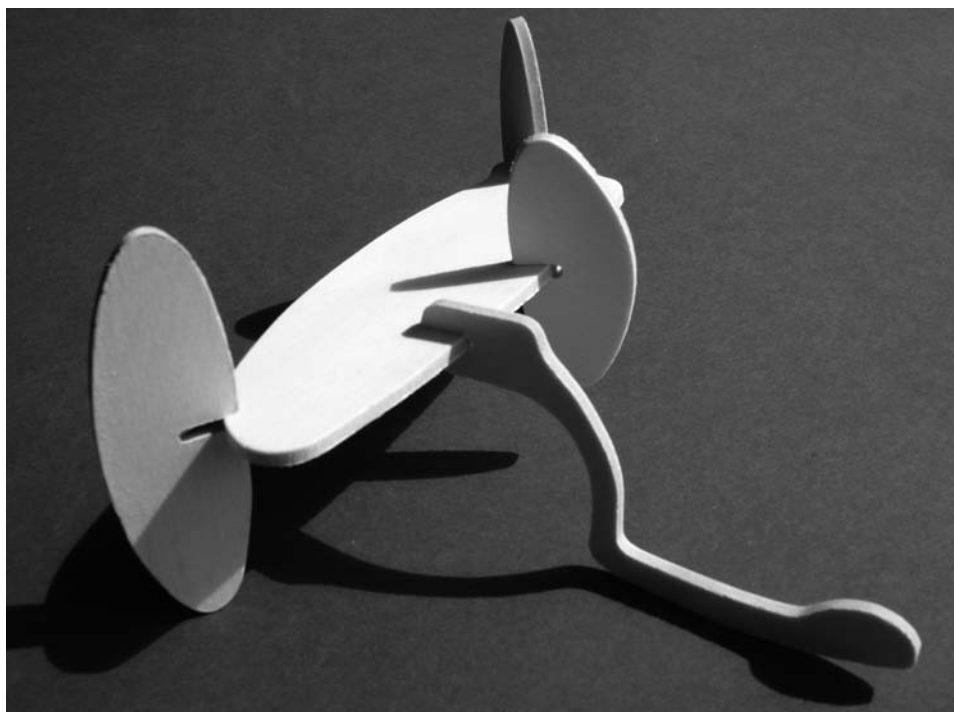
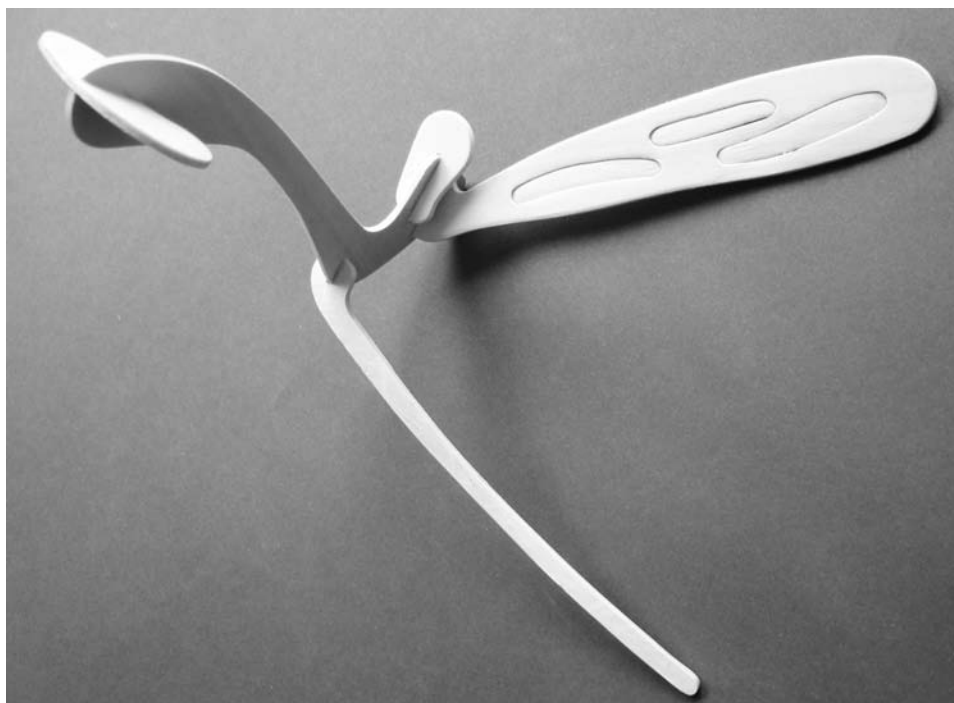
– *A Museion No. 1 kiállítótermében megrendezett kiállításodnak a Biomorph címet adtad. Számodra mi rögzül ebben a kifejezésben?*

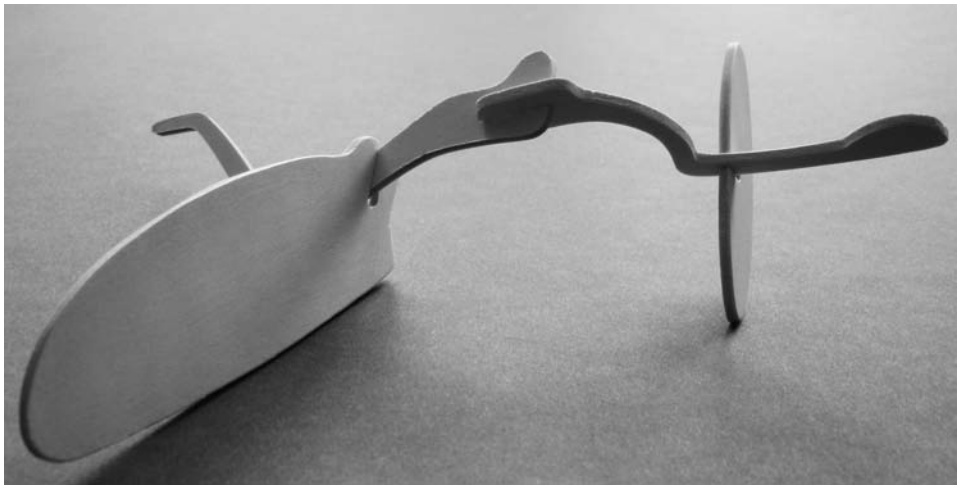
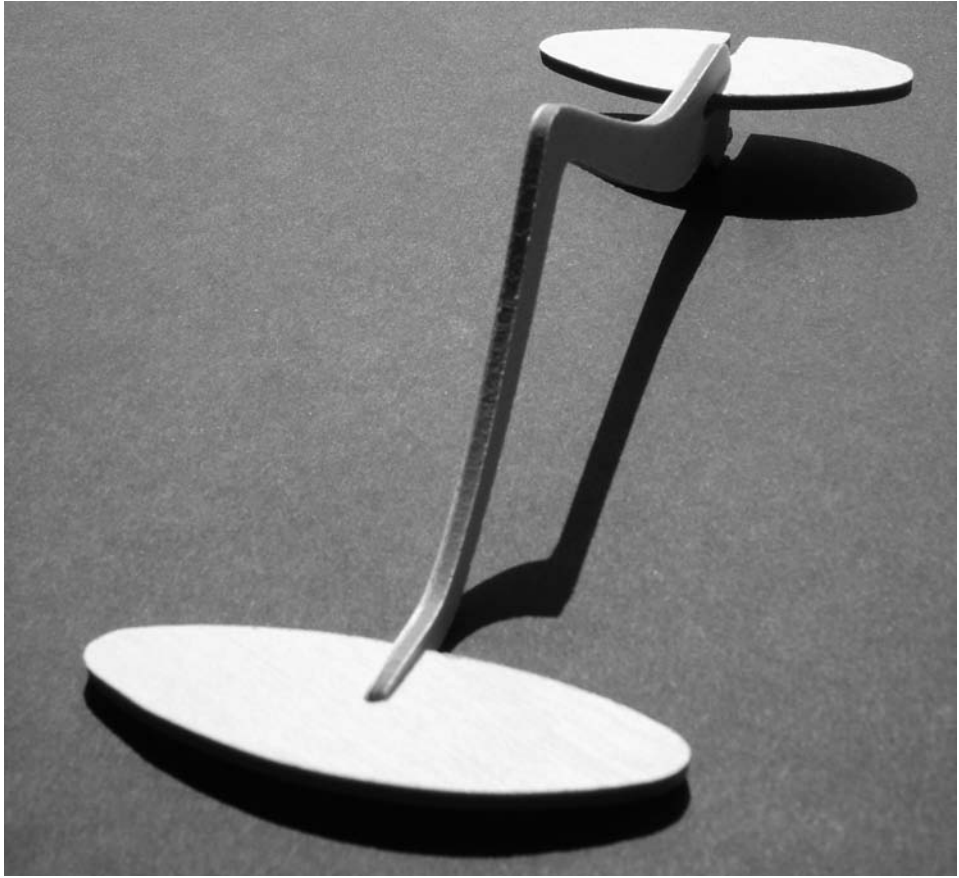
– *Biomorph – Természet-forma – Természet-alakzat.* Közel tíz éve elindított sorozatom címének adtam, de a *Védett növények, Védett állatok* sorozatom címei is jelzik, hogy régóta ezen az úton járok. A természet lenyűgöző szépsége és ereje foglalkoztat, annak absztrakt, szimbolikus visszaadása, megfogalmazása, megjelenítése. Meditációra ösztönző szobrokat készítek; ezek a művek belső egyensúlyt mutatnak, ugyanakkor szellemi stimulálók.

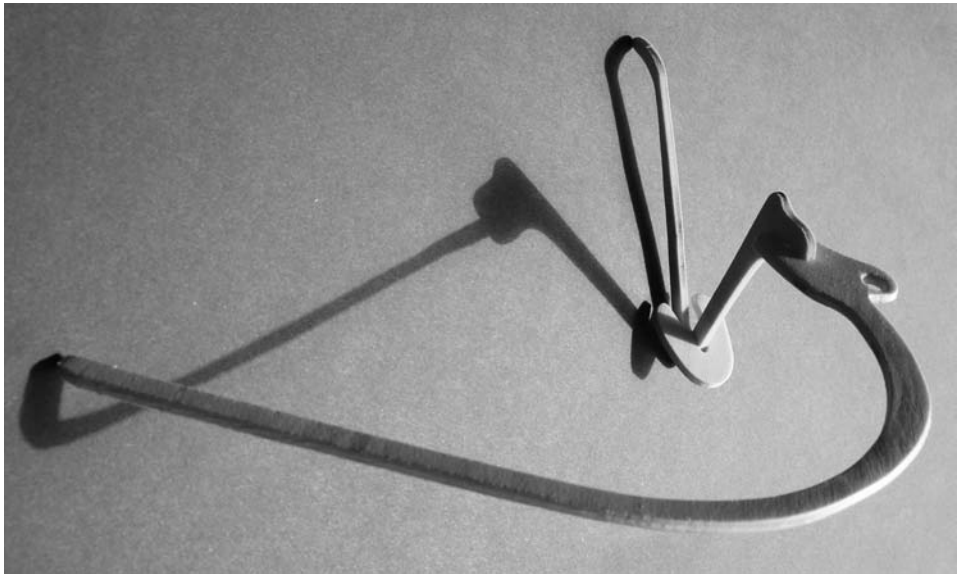
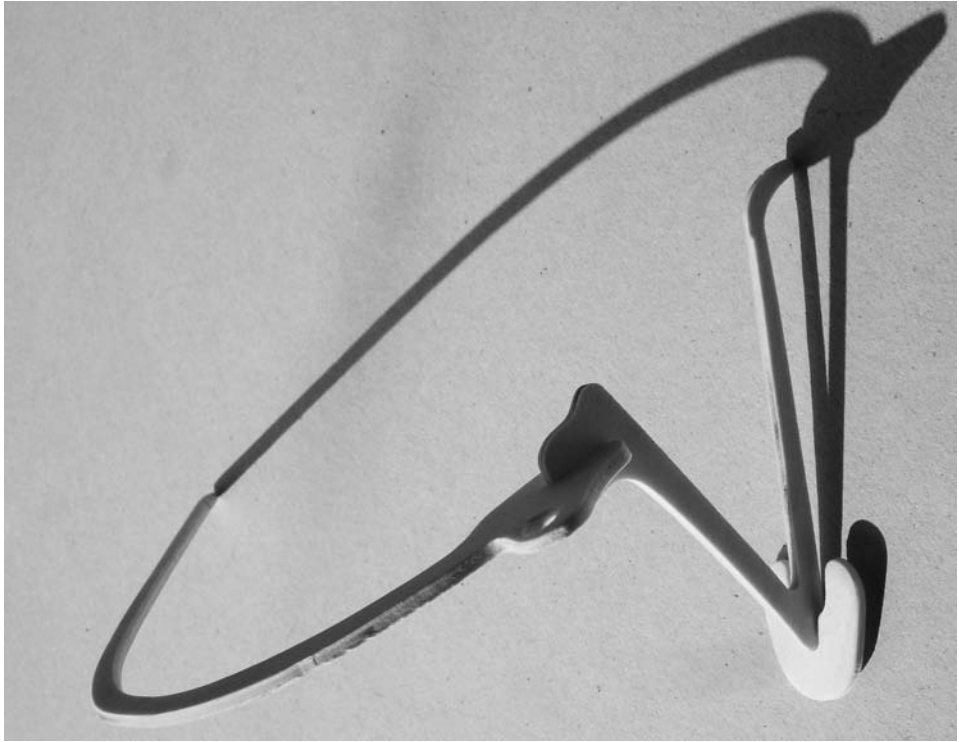
Japánban tett utazásom óta szenvedélyesen készítek fotókat – egyrészt az inspirációs anyagot, másrészt a kész műtárgyaimat fényképezem –, minél pontosabban értelmezve azokat. A tárgy és árnyéka jelen esetben különös egységet képez, erre csak ritkán figyelünk.

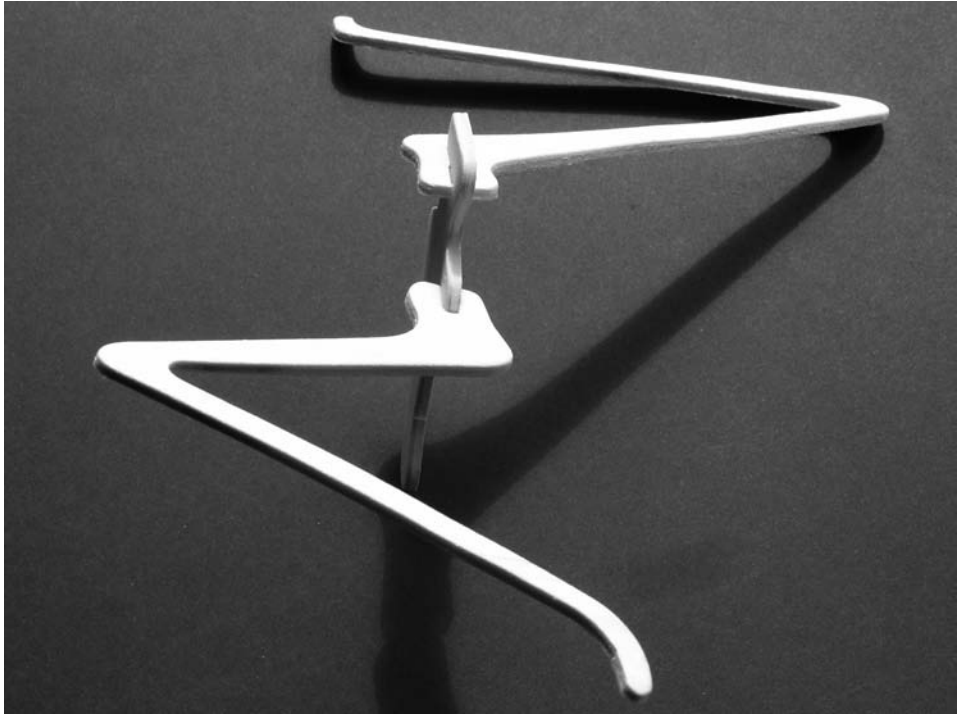
A beszélgetést készítette: Füzi László

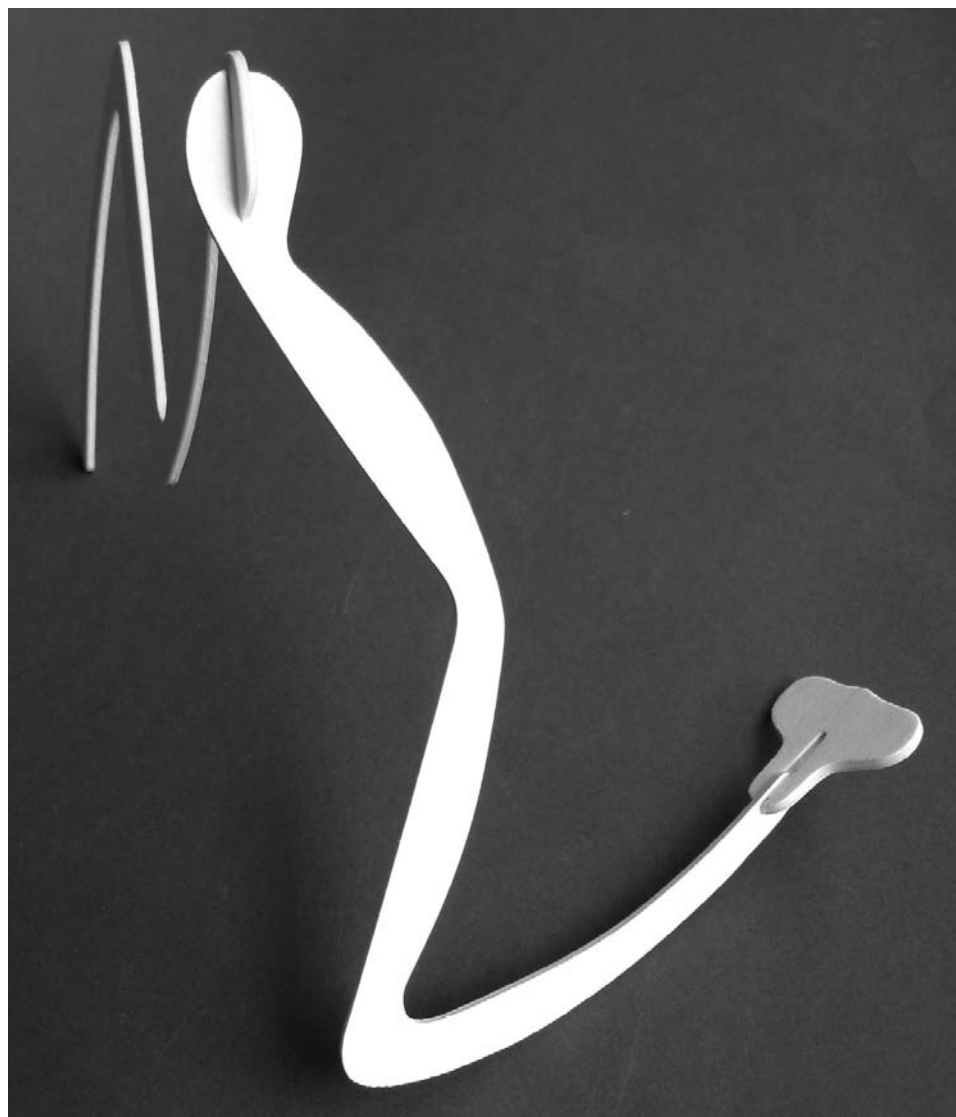

Oláh-Gál Róbert¹

Az „élet fűszere”

(Egy matematikus levele)

A XX. század egyik legnagyobb matematikusa, David Hilbert (1862–1943) így emlékezett vissza egyik osztálytársára: nagyon okos volt, nagyon jó koponya, de író lett belőle, mert a matematikához nem volt elég fantáziája.

Az alábbi levéllel azt szeretném igazolni, hogy fordítva is áll, a matematikusok is tudnak jó dolgokat írni. Tehát írónak is beválnának.

A levelet egy kiváló matematikus, Rados Gusztáv (1862–1942) írta egy másik kiváló matematikusnak, Réthy Mórnak (1846–1925). Réthy volt az első magyar matematikus, aki a Bolyai-geometriát a maga teljességében és mélységében megértette és bátran beszélt az azt el nem ismerők széles táborával. Réthy hozta be a modern matematikát Erdélybe, gondolok itt az analízisre, az absztrakt algebrára vagy a differenciálegyenletek elméletére.

Nagy erőfeszítéseket tett a Bolyai-geometria elismertetéséért és népszerűsítéséért. De nagy megvalósítása volt a Bolyaiak halhatatlan művének, a *Tentamen* kritikai kiadásának az előkészítése is. 1874–1886 között a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem, majd 1886–1919 között a budapesti Királyi József Műegyetem tanára volt. Világszínvonalon művelt úgy a matematikát, mint az elméleti fizikát, levelezett kora legnagyobbjaival: Hilberttel, Kirchoffal, Koenigsbergerrel, Tullio Levi-Civítával. Az MTA rendes tagja volt.

Rados Gusztáv a determináns-elméletben alkotott maradandót, kétszer is volt a Műegyetem rektora, ő is az MTA rendes tagja volt. Bátyja, Rados Ignác (1859–1944) fordította magyarra mindmáig a legalaposabb Bolyai-monográfiát, Paul Stäckel *A két Bolyai élete és műve* című kétkötetes, eredetileg német és latin nyelven írt művet.

Az alábbi levelet az MTA Könyvtár Kézirattára őrzi.

Arról van szó benne, hogy Réthy Mór tavasszal vagy nyár elején mindig valamilyen fürdővárosban kezelte a torkát. Állandóan elment a hangja és fájlalta a torkát. Egy ilyen alkalommal írhatta meg Rados Gusztáv barátjának, hogy Crikvenica horvát üdülőhelyen jól érezné magát, de hiányzik az „élet fűszere”. (Hogy ez mi lenne, azt majd a levélből megtudhatja a kedves olvasó.)

„Budapest 1893. május 26.

Kedves Barátom!

Kedves soraid elolvasása közben a legkevertebb érzelmek vettek rajtam erőt és pengették szívem hurjait. A nélkül, hogy a szípengető érzelem-keverék pontos kvantitatív analízisével fásasztani akarnálak, csak annyit árulok el kvalitatív összetételéből, hogy volt e keverékben jókora csomó atom

¹ A szerzőt Réthy Mór hagyatékának kutatásában az MTA Határon Túli Magyar Tudományos Ösztöndíjprogram is támogatja.

az örömből; de minthogy ez ideig vegyileg tiszta örömet még előállítani nem tudnak – a dolog természete szerint a már említett öröm-atomok közé egy-egy atom a sajnálkozásból is vegyült belé.

Igen örövendek annak, hogy hangod ismét visszatérőben van; most már csak azon légy, hogy jó bánással és – ha kell – udvarlással magadhoz lánczold nehogy ismét megszökjék.

Annak is örültem, hogy ily pompás jó kedöben vagy, elárulta ezt leveled minden sora; hogy ezt a jó kedvet a társaság teljes hiánya sem csorbította meg, az ismét jókora kövér öröm-atomot liferált a már fõntemlített (pag. 1) érzelem keverékhez.

E sok örömmel szemben azonban az őszinte sajnálkozás könnyeit facsarta ki szememből epistolád ama passusa, melyben arról panszkozodol, hogy ez a kimondhatatlan nevű helység, amelyet ott való tartzkodásoddal annyira megtisztelni méltoztattál, az élet fűszere dolgában nem épen a török paracicsom örömeivel kecsgett.

No de se baj; ha nem is rendezhetsz be magadban háremet, hát légy szerény, és maradj meg a mi nyugati szerelmi rendszereink mellett, a melynél az ember a polygamiat nem térben hanem az időben őzi. Hidd el barátom, a dolog velejében egyre megy.

Azt panaszolod, hogy a czokveniczai² bajadérok nem értenek meg téged, ha Petőfi³ vagy Heine nyelvén zengicséled a pihent erő okozta gyengéd érzelmeidet. Te szegény Naiva! Hát te még most sem tudod, hogy az örökké bájos nem, ha egyetlen irodalmi nyelven sem ért, hogy mégis van egy nyelv, melyet minden körülmény között mindig megért. Ez a volapük⁴ nem tagolt hangok, hanem tagolt kölcsönös mozgásokból tevődik össze és már a közönséges használata is az irodalmi nyelven írt legszebb költemények okozta gyönyöröket a sárga földig pipálja le.

Mit ér a legszebb Heine-dal egy piczi kis ilyen volapük-prózához képest!!!

Nos hát volapükül tudsz te is, vagy csak tán nem rekedt be a volapük-orgánusod is hogy abban is taurin⁵ és timsókeveréket kellene használat előtt befujni.

Ha pedig a volapük-kulcsod rendben van, akkor csak rajta, csak bátran kopogtass éjjel a czokveniczai nimphák ajtain, én egy pillanatig sem kétlem, hogy azok meg ne nyílnának, különösen ha e kopogtatás zöreje aranykoronák csengésével vegyül harmoniába. E dupla kísértéssel czokveniczai szív nem fog ellentállhatni.

Abban a reményben zárom be soraimat, hogy egy kis volapük-idill elkövetésével sikerülni fog neked a Réthy-név fennmaradását Czokveniczán is biztosítani, hogy pedig ebbeli fáradozásaidért mentől nagyobb siker jutalmazza azt őszinte szívvel kívánja szerető barátod: Rados G

König és Tötössy üdvözölnék⁶.

König Gyula (1849–1913) és Tötössy Béla (1854–1923) másik két kiváló matematikus, akik részt vettek Bolyai Farkas *Tentamen* című nagy művének kritikai kiadásában. König Gyula sok éven keresztül a Franklin Irodalmi és Nyomdai Rt. vezérigazgatója is volt.

Nem is hinnénk, hogy ezek az emberek világhírű tudósok voltak. És a nevük valóban fennmaradt, de nem egy kis crikvenicai idillért. Crikvenicán gondolom nem állítottak még Réthy-emléktáblát.

Véleményem szerint a fenti levél megérdemli az olvasók figyelmét!

2 Crikvenica, ebből igyekezett csókvenicát faragni Rados.

3 Petőfiynek írja Rados.

4 A volapük nyelv egy mesterségesen létrehozott nyelv, az eszperantó előtt. 1879-ben Johann Martin Schleyer (1831–1912) katolikus prelátus alkotta meg. Ma nagyon kevesen ismerik és beszélnek.

5 Egyfajta aminosav. Az anyatejben is megtalálható.

6 Az MTA Könyvtár kéziratirattári jelzete Ms 5323/212.

Tóth Ákos

Minden esti kérdéseink

(Új könyvek Babitsról)

- Rába György: *Az ünneptől a hétköznapi ünnepek felé* (Babits és a százéves Nyugat költői) Argumentum Kiadó, Budapest, 2008
Babits Kiskönyvtár (Szerk.: Sipos Lajos) 3.
- Kelevéz Ágnes: *„Kit új korokba küldtek régi révek”* (Babits útján az antikvitástól napjainkig) Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2008
- *Engem nem tudtak eloltani* (Tisztelet Babits Mihály születésének 125. évfordulóján) Szerk.: Fekete Sas Kiadó, Székely Sz. Magdolna
Illyés Gyula Megyei Könyvtár, Szekszárd, 2009

Hogy a tavalyi évben egyszerre ünnepeltük a *Nyugat* indulásának 100. és Babits Mihály születésének 125. évfordulóját, akár jellepesnek is tarthatjuk. Talán nincs még egy írónk, akinek neve, egész működése, művészi és irodalompolitikai választásai ily szorosan összefonódtak a lap történetével. Babits szinte a kezdet legkezdetétől jelen van a folyóiratban (az első évfolyam 22. számában mutatja meg először verseit), az évtizedek során a *Nyugat* egyik legtöbbször publikáló szerzőjévé, később szerkesztőjévé, majd főszerkesztőjévé válik, 1941. augusztusban bekövetkezett halála pedig ismeretes módon a lap – s vele XX. századi kultúránk sugallatos, felejthetetlen, s talán megismételhetetlen felívelő korszakának – végétét jelentette. Innen, ebből a nézőpontból szinte hihetetlen – más nézetekből persze nagyon is hihető és jól követhető –, hogy a *Nyugat* első generációjának nagyjai közül éppen Babits az, aki a század embert s művét megpróbáló viharából, (irodalom)történeti vitáiból a legtöbb sérüléssel, eredeti alakját elfedő ellenzéssel, torzító féligazsággal megrakva keveredik jelenkorunkba. Ha nem szentelünk figyelmet a tisztázás közös érdekű feladatának, akkor nemcsak művét, verseit, regényeit, esszéit küldjük tovább ebben a félig megértő készületlenségben, megméretlenül a közelebbi jövő irodalmának, de az elszalasztott idők, lehetőségek összeadódásával mind nehezebb lesz megválaszolni még legjogosabb, minden esti kérdéseinket is: Ki nekünk Babits Mihály? Mit jelent számunkra életműve és szimbólummá vált személyisége? A közösség vonó „mi” itt egyként jelenti az irodalmi élet szereplőit, a művét aktív módon folytató vagy felejtő írók céhét, az irodalomértés szakembereit, de a legtágabb olvasóközönség névtelen egyéneit is. Minden estivé pedig azért léptettem elő a mi Babits-kérdésünket, mert éppen hogy nem az egyetértés, a nyugtató konszenzus réve felé halad az utóbbi időben. Tévedés ne essék, Babits élete és műve evidenciává vált: a halála utáni sűrű hanyattatásokon, a történelmi félmúltnak nevével olykor a modernség érvényes kánonából is száműzni kívánó indulatán túljutva manapság nemcsak a 100 éves *Nyugat*, de a XX. század legnagyobbjai között említjük. Másrésztől elhallgathatatlan, hogy a ciklusai végére érkező, hagyományösszesítést és -válogatást vállaló, az új korok tájékozódási pontját kereső magyar irodalom számára problematikus és mindannyiszor kérdéses Babits mű-eszménye és általános irodalomfelfogása, illetve az ebből származtatható és aktivizálható múlt-indíték, motiváció. S míg a szép ígék szintjén, a csatlakozás beszédes gesztusaival egyre a folyamatosság és maradandóság biztatásával fordul az utókor az életmű felé, a hagyománytörténés valódi konzekvenciái, az újraértett múlt produktumai a Babitsétől részben vagy nagyon is eltérő hatásközpontok (pl. a Kosztolányi-líra mindenkor jól érzékelhető vagy a Kosztolányi-próza 1990-es években látványos rekanonizációval visszaszerzett alapélménye) felé orientálnak. Holott Babits művének ilyesfajta, mindegyre egy másik életmű, más költészetelképzelés ellenében megképzett egysége (először Ady, majd József Attila műve mellett kényszerült Babits erre a kontrasztírozó szerepre), a modernség hatás-alapú komplexumában mellékesnek tekinthető vagy beteljesítetlen alternatívaként leírt funkciója valójában nem veszi figyelembe azt a „munkamegosztást”, téveszthetetlen önérzéket és kritikát, mellyel Babits saját művét a teljesedő modernség világle-

írásának egy alakzataként, jellegzetes etikai és esztétikai felfogást hirdető változataként definiálja, de sosem teljes tért követelő törvényeként terjeszti szét.

Mindezen tanulságok közreadása, felkínálása a megfontolásnak a II. világháború utáni hosszú hallgatás évtizedeiben a *Nyugat* továbbélő, harmadik nemzedékére, a Babits jelenlétét távolról vagy közelebbről megtapasztaló (egykori) fiatalokra (mindenekelőtt Illyés Gyula, Keresztury Dezső, Kardos Pál, Rónay György alakjára, törekvéseire gondolunk) várt, ők voltak azok, akik a füleket a Babits-élmény meghallására, befogadására nyitogatták. Természetesen az évfordulók mindig jó alkalmat kínáltak, hogy a kortárs irodalomértés, az esztétikai elvárások hivatalos fő sodrából kiszorult/kiszorított alkotó hatalmas művére fény derüljön: amikor Nemes Nagy Ágnes *A hegyi költő* című könyvvázlatában, a születés 100 éves évfordulójához igazítva közzétette élethosszú Babits-olvasása válogatott lapjait, nem csupán a mindenkori szakirodalom fontos hivatkozását hozta létre, de az *Újhold* hasonorsú, s hasonló alapján lefokozott írójaként a személyes hitel rangfedezetével, ítélete közismert szigorúságával segítette fel Babitsot a felejtés még nagyobb mélyeiből. Hogy az 1970-es és '80-as éveket a Babits-kritika első aranykoraként, a megpezsdült érdeklődés időszakaként emlegetjük s látjuk ma már, arra – többek előkészítő munkáján épülve – két hallatlan fontos kötet megjelenése jogosít: Németh G. Béla *Babits, a szabadító* (1987) című elemzésgyűjteménye és Rába György monográfiája 1981-ből. S ha elmondható, hogy a korábbi évtizedek korrektebb, méltányosabb Babits-képén munkálkodó életrajzok és pályaaösszegzések, műismertetések és esszék gyakori hibája az volt, hogy az „Írófejedelem” vitatott rangját a kiválóság bizonygatásával, a pozitív elfogultság túlzó következtetéseivel vélték visszaszerezhetőnek, vagyis legjogosabb igényeik bejelentésekor voltaképpen maguk szigeteltek el Babitsot rekonstruált jelenkorán belül, választották le szervesen keletkező, figyelmes művét a hasonló kortársi teljesítményekről, akkor rögvest hozzátehetjük azt is, hogy e két fontos kötetnek sikerült a Babits-költészet lényeg szerinti másságára úgy rámutatni, hogy közben ne izolálódjék e líra megannyi eljárása, ne képződjön meg újra és újra a költői szerepelvárásá vált, utóbb a poétikai magatartás ráolvasszerű mantrájaként visszhangzó „különös hírmondó”-szerep, magányos prófétapóz távolító hatása. Amikor korszerű Babits-értésünk szisztematikus, a filológiai feltárás kezdőmunkáját és az értelemközvetítés, kommentár feladatát egyként felvállaló alapkönyvvet keressük, akkor mindenekelőtt, s szinte kötelezően Rába 1981-es monográfiájára kell mutatnunk, mely a költő 1903 és 1920 közötti első korszakának költészetét nehezen meghaladható invencióval és alapossággal vizsgálta át, dolgozta fel. Az új könyvvel azóta is ritkán jelentkező irodalomtörténész (utolsó tanulmánykötete az 1986-os *Csönd-herceg és a nikkell szamovárr* volt) a tavalyi emlékévként fontos eseményeként publikált munkáiban mintha számot vetne akkor elért eredményeivel, újra megmérné néhány végkövetkeztetését és új kérdésirányokból javasolná megközelíteni a Babits-művet és környezetét, a metamorfózisait, folyamatos változásokényszerűi közt szemlélt modern költészetet, Nyugat-elképzelését. Rába tanulmányozásai legfrissebb anyagát – az egymást követő, de ugyanegy nagy tárgyon munkálkodó kritikus- és történelmszgenerációk közti tisztelt és együttműködés nemesség példaként – abban a *Babits Kiskönyvtárban* jelentette meg, mely a Sipos Lajos nevével fémjellezhető, a '90-es évektől a Babits-kutatásnak szervezett intézményi formát adó, szövegkiadásokat és kritikai munkákat közlétező, karakteres és tevékeny műhelyének irodalomtörténeti sorozata.

A szerző korábban folyóiratokban, más tanulmánygyűjteményekben közölt és publikálatlan írásai-ból szerkesztett új könyve egyetlen gondolati vállalkozás menetét ölti: a kötetcímben rövidítve megjelölt, majd a kezdő tanulmányban kifejtett hipotézis köré építi tanulmányait, azt bizonyítja, tárgyalja és látja el az élő megfelelőesek bő anyagával. Rába feltevése szerint a magyar költészettörténet kezdődő és kifejtett modernségét reprezentáló *Nyugat* működésének évtizedei során nyomon követhető a változás, mely a beszédhelyzet kezdeti exkluzivitását, ünnepiségét fokozatosan leveti, s a hétköznapi jelzéseiben, a semleges idő hosszán pillantja meg, állítja elő a líra újfajta ünnepélyének momentumait. A „nagy generáció”, Ady, Babits, Kosztolányi és a Rábánál velük egyrangú költőegyenységként előlépő Tóth Árpád számos egyéni különbözősége, szándékos és indirekt eltérést felmutató, mégis néhány nagy tendencia mentén egyéni látható fejlődése szolgáltatja a lényeges alakulásnak poétikai tényanyagát, szemléletes verspéldáit. A könyv elején olvasható két nagyszerű írás – a 'belső forma' mibenlétére vonatkozó általánosabb meghatározás-kísérlet (*Valami a belső formáról – Egy kompozíciós elv költészetben, prózában*), majd a kinyert fogalom működését visszaigazoló esettanulmány, a csodálatos utazás topozát művek során át követő gyakorló alkalmazás (*Csodálatos utazás – Egy toposz alakváltozatai*) – úgy hangol rá a kötet jó felét kitevő Babits-tanulmányokra, hogy egyszerűen rámutat a témáknak és rákérdéseknak, a költői problémátételezésnek és nehézségeknek a művek összefüggésszerűségében, kapcsolódásában tetet öltő, személy feletti minőségeire is. Rába Babits-alakját mindig méltányosan és mértéktartóan, a költő hibáit/gyengéit tagadhatatlan erőnyeivel együtt emlegetve

festi meg előttünk, s ez még akkor is igaz, mikor a Babits-befogadás jelenkorú dilemmáival latensen feleselve, a XX. század megannyi lírai újjászületését vagy azok lehetőségét a „klasszikusnak” kikiáltott poéta fomaújító ötleteire vezeti vissza, s így – sugalmazón – őt nevezi ki a magyar és világirodalmi analógiák közti közvetítés, értő átsajátítás első alanyának (l. *A versírás mint aranycsinálás – Babits leckéi a költészetből*). A kötetben felfigyelhetünk arra a módszertani következményeket szülő választásra, mellyel Rába – bár nyilvánvalóan ismeri és érti azt – nem tágítja ki érdeklődését a teljes Babits-műre, inkább megmarad néhány vers vagy verscsoport vonzásában, s azok válaszként felfogott kijelentésére a különböző rákérdések felfrissült, lehetségesnek bemutatott nézőpontjaiból közelít. A vizsgálat így kiszemelt anyaga mindenképp szűkebb, kisebb, mint a korábbi nagymonográfiáé volt, s ez az eljárás sikere érdekében vállalt megkötés visszatéréseivel időnkénti megismétlést, újraismertetést jelent a (könyvet lineárisan) olvasó számára. Ugyanakkor Rába kontinuitás-kereső és -teremtő eljárása, egy-egy szöveggel kapcsolatosan a nézetváltozások kockázatát is megjelenítő nyitottsága az olvasásnak olyan természetes, jól ismert mintázatára emlékeztet, melyet egy monográfia kronológiai alapú, szigorúbb levezetésétől hiába várnánk. Rába írásainak helyzeteit (szerepel itt szakcikk, évfordulóra megjelent pályaképpösszegzés, személyes emlékezés, recenzió, töprengő kisesszé) a fantasztikusan birtokolt és kiérlelt értekezési nyelv egysége, állandó önazonossága formálja meg és teszi felismerhetővé; mondataiban pedig a gondolatban való előrehaladásnak, a találó szó megelégszésének olyan tulajdonságára ismerhetünk, mely tárgyával – a modernség formációival – nemcsak külső, tematikus, de a célok, ábrándok és a világnézet tekintetében is megosztó közösségben létezik; az eleven tradíció tételét egyszerre állítva és állítván elő.

A tavalyi Babits-év nagyszámú publikációi közül kiemelkedik egy másik könyv is, Kelevéz Ágnes újabb tanulmányait összegyűjtő munkája, mely az irodalmár előző kötetében (*A keletkező szöveg esztétikája*, 1998) kisebb szövegegységeken (az ún. Angyalos könyv kéziratanyagán) sikerrel „tesztelt” genetikus megközelítésnek (a francia ‘critique genetique’ törekvéseire tekintő tudományos honosításnak) módszerét most tökéletesítve, variálva, nyilván az elvárások szerint lazítva is, kiterjeszti és használhatóan mutatja a Babits-életmű újabb szakaszaiban és textológiai rétegeiben. Kelevéz mikrofilológiai megalapozottságú, a szövegvizsgálat legmodernebb eljárásaiban otthonos, a tárgyszerű bizonyíték, a filológiai megfelelés olvasati rangját visszaállító, ugyanakkor a művet kulturális kontextusa, elő- és utószövegei társaságában is megjelenítő tanulmányozásai voltaképpen a Rába által megteremtett értésalapon haladnak tovább. A könyv számos ponton nem csupán az úttörés eredményeként hivatkozik a Rába-féle monográfiára, tekinti alapvetésnek poétikai megállapításait, de mintha áttételes indítékai visszamutatnának a mű lezáratlan fejezeteire, fejtegetéseire, felvetéseire, azokra a kezdeményezésekre, melyeket Kelevéz a fejlődő levéltári és muzeológiai infrastruktúra és a módszerek előrehaladása segítségével, az újraértés reményében, a rejtett összefüggések feltárása érdekében a lezárt múlt aktáiból mindegyre kiemel és irodalmi peranyagként újra élővé varázsol, érdekfeszítő esetként felnyit. Mindezzel máris a könyv egyik legfőbb jellegzetességére hívnám fel a figyelmet: az írásokban előttünk alakuló Babits-portré, kicsit hasonlóan a címlapra kiválasztott, a nagyközönség számára eddig ismeretlen Scheiber Hugó-féle Babits-arcképhez, sok ponton emlékeztet ugyan az irodalmi közvélekedés „bajszos”, komoly írófigurájára (ennek legismertebb, már-már emblematisz mívészeti ábrázolása Rippl-Rónai József képének gondterhelten homlokát tartó, magába temetkező Babitsa), egészében mégis úgy mutatja fel teljesen ismeretlen emberi, művészi oldalát, hogy az érezhetően közelebb áll az élőmodell valóságához – vagyis rögzült nézeteink és reflexitégeink felülvizsgálatára kényszerít minket. Kelevéz véleménye szerint Babits esetében nem annyira az elveszett vagy megrongálódott kéziratok, a filológus dolgát hagyományosan nehezítő körülmények jelentik a fő gondot (bár Babits II. világháborúban megsemmisült könyvtára angol részlegének rekonstrukciós kísérletében egy effajta nehézséget is szemügyre vesz, l. „*O lyric love*” – *Babits könyvtára és az angol irodalom* című tanulmányt), hanem sokkal inkább a magát szemérmesen elrejtő szerzői szándék, a magánember, az irodalmi szereplő sérelmeinek, benyomásainak és reakcióinak mindegyre a szövegben szublimálódo, kivételesen gazdag tünetegyüttese. A könyv a költő legkorábbi, még publikálatlan zsengeitől egészen a későbbi nagy művek végképp tudatos, felügyelt anyagáig terjedő olvasásban, vagy a Babits működését meghatározó irodalompolitikai erőter vizsgálata során (l. *Bársonyszék vagy tüzes trón – Babits presztízs-változásai a Baumgarten Alapítvány kurátoraként*), az irodalmi örökség továbbélésének, az utóélet eseményeinek elemzésével („*Keletre, keletre*” – *Politika és műértelmezés egy Babits-évfordulón; „Mindenki túlbeszél feladatán” – A Babits Emlékkönyvöröl*) a filológus par excellence kötelességét teljesíti: a hátramaradt szövegek struktúrája, hallgatag felülete mögött megteremti a mű által belakni kívánt beszédter, diskurzus egyidejű felhangzásának új esélyét. A kötet legizgalmasabb tanulmányai a költői, írói „*önátformálás néha fájdalmas műveletének takargatott nyomaira*” (125.) derite-

nek fényt, vagyis Babits költészetalakulásának aktuális módozataiban és útmutatásaiban egyesülten prezentálják a poétai műhely egyszemélyes vállalásfelelősségét, öntörvényű haladását és a mindenkori (kulturális) igazodás szempontrendjét alakító belső és külső elvárásokat. A *Miért Szimbólumok? (Egy címadás értelmezési lehetőségei)* című írásban az értelmező-szerző például a cikluscím mára tán megkopott progresszivitását adja vissza, mikor a fiatal költő öntudatosan vállalt modernsége, példaválasztása (ki)hívószavaként és a negatív kritika rásütött, látványosan visszaigazolt bélyegeként egyszerre szituálja a szimbólum babitsi fogalmát. Kelevezé módszerének (szívesen mondanék technikát, hiszen a szövegfilológia eljárásai kezén nagy hajlékonysággal alakulnak mindig az adott szöveg értő felfogásának eszközeivé) életképességét mutatja, hogy néha a legkisebb szövegindíték, egy nagyobb egészről kiemelt pár soros rész (jó példa: a „*Hiszem az ezer istent*” – *A fiatal Babits rendhagyó Credója*), néha pedig művek egybekapcsolódó csoportja, önállóan, úgy tűnik, nem is egész értelmű halmaza (l. „*Lelkemben bakhánsláрма tombol*” – *A fiatal Babits dionüszoszi és apollóni verseiről*), megint máskor az életművet, bizonyos szakaszát jellemző átfogó probléma (pl. „*A név, mely áll e kis papíron*” – *A név jelentésének kérdése Babitsnál*) jelenti azt a lehatárolást, melyen belül az újraolvasó szándék munkába kezd, s ahonnan igen sokszor nagy eredményeit származtatja.

A személyiség és a hozzá tartozó mű fennmaradását, az emlék elsőrendű megképződését az emberi kultúra különböző feltételei között egyformán a név, a szubjektum bonyolult világban létét egy-alkra redukáló jel emlegetésétől, ismétlő megtartásától, a kultusz eszközeivel való „megszentelésétől” remélték mindenkor s remélik ma is. A születésnapok vagy halálévfordulók köré szerveződő magyar ünnepléskultúra, a jubileumokat legújabbban évhosszú eseményfolyammá szétterítő hivatalos ígyekezet mintha sokszor valóban csak emlegetné, beszédbe hozná a megünnepelt nevét, s kevésbé lenne képes tartalommal, a személyiséggel, a művel való találkozás primér élményéből táplálkozó véleménnyel is feltölteni a névjegy „tovaszálló szavát”. Az emlékek természetesen remek alkalmat kínálnak arra, hogy a tudományos megvitatás tárgyaként újra s tartósabban reflektorfénybe álljon egy-egy alkotó s egész életműve – ez azonban nem jelenti azt, hogy a róla esett sok szó, hasznos mondat és odafigyelés, konferenciák és felolvasások automatikusan irodalmi helyzete tisztázódását vonják maguk után. Babits esetében egyértelműen ennek lehetünk tanúi: a művét lassan száz éve övező megosztottság, irodalmi állóháború (koronként változó leosztásokkal és intenzitással) mint-ha ma is tartana, Babits megítélése végső – néhol valóban hihetetlen s az idő békítő vagy megoldó hatalmának ellentmondó – szélsőségek közt mozog. Ilyen esetekben az élő irodalom tanuskodása, kritikus odafigyelése, a mai olvasástapasztalat konzekvenciáinak ismertetése, szembesítése az elvárásokkal, ha nem is perdöntő, de biztosan kiegyensúlyozó hatással van/lehetne a viszony felmérésénél. A szekszárdi Illés Gyula Megyei Könyvtár *Engem nem tudtak eloltani* című kiadványa, mely a 125. éve született író előtti tisztelgés nevében mutatja be 24 kortárs magyar alkotó Babitscsal kapcsolatos művét, nyilván ennek az (olvasói) igénynek a nevében szerveződött. A kötetben szereplő írók egymástól karakterükben, irodalom-felfogásukban, életkorukban és láthatóan az emlékezés gesztusához való hozzáállásukban is meglehetősen különböznek. A gyűjtemény által vállalt összkép-alkotás olyan sokszínűséget, vegyességet hozott létre, ahol a műfajilag egyeztethetetlen, terjedelmükben, megszólalásuk személyességében szétartó koncepciók csak egyetlen, valóban legkisebb közös nevezőhöz rendelhetők egyként hozzá: a 'Babits Mihály' tulajdonnévhez. Am akad olyan írás is, ahol még ez a megegyezéses minimum is háttérbe szorul: Kukorelly Endre másutt (*A teremtmények arca, A huszadik század legszebb magyar versei* című antológia) is megjelent verlistája (*10 [Vagy majdnem] kedvenXc versem*) legalább annyira olvasható József Attila-, Dsida- vagy Tandori-hommage-ként, mint ideillő Babits-dolgozatként. Székárosi Endre *Életfiai* című írása, mely egy „eszmelkedéstörténeti emlékirat” részleteként szerepel a könyvben, s hangsúlyosan, a kötetzáratra illesztették, a műfaji meghatározás formálisnak tetsző, a memoárjellegű gyermekkoridézésben később jelentőséghez nem igazán jutó mozzanatán túl ugyancsak mellőzi a Babits művéhez, személyéhez való közvetlenebb kapcsolódást.

A könyvszerkezetre jellemző határozatlanság érzetét fokozza az is, hogy az egyes művek után kereső olvasó szembesülhet vele: jórészt másodközlésekkel találkozik, nem eredeti, a tavalyi ünnepély alkalmára született szövegekkel. Önmagában mindez nem lenne baj, bár az évforduló nagyszerű lehetőséget kínált volna a kiadónak egy kiterjedtebb és rendszeresebb, a kortárs magyar irodalom fontos alkotóit egybegyűjtő emlékkönyv kiadva. Mint minden hasonló elgondolású tisztelgő könyv, a visszaérkezett válaszokra utalt kiadvány, igencsak egyenetlen színvonalú lett a szekszárdi könyvtár emlékezése is. Éppúgy található benne remekművű, Babits emlékéhez s művei legjobb színvonalához méltó emlékszonett, mint a lokálpatrióta lelkesedés diktálta gyengébb verszet. A gondosabb meg szerkesztés, a meghívott vagy válogatott szövegekkel szembeni határozottabb alaki, formális, műfaji kritériumok hiányára vall azonban, hogy egyformán foglal magába e könyv az írás státusig sem jutó,

lejegyzett anekdotát, élő beszédet (Kányádi Sándor: *A matróz öröksége?*), Babits-ihlette rajzalbum-előszót (Parti Nagy Lajos: *Zenit és nadír*), Babits-versválogatáshoz készült ismeretterjesztő, kedvesen agitatív utóhangot (Lackfi János: *Kabátdobás, kalaphajítás*) és még sokféle, a megjelenés eredeti helyét és idejét tekintve különböző – a kötetben mindegyre elhallgatott, fel nem tüntetett – kontextussal rendelkező, alkalmiságú művet. Az olyan jelentős, és immár több évtizedes pályát maguk mögött tudó alkotóknál, mint Juhász Ferenc vagy Lator László, mindenképpen jelezni kellett volna a kötetben szereplő szövegek keletkezésének dátumát (Juhásznál: 2008; Latornál: 1983), hiszen a Babits művészetéhez való viszonyuk egy-egy sajátos, időben kimerevített pontját jelöli meg az idézett verspróza és vers, melyet korántsem tanácsos a gazdag életművek teljes, a XX. századi Babits-polémiával együtt haladó időszakára ráolvasni. A sok szempontból érthetetlen és meg sem indokolt válogatás leginkább talán mégis hiányaiért vádolható. Az utolsó néhány év magyar irodalma (főleg költészete) igen-igen gyakran reflektál Babits-élményére, olykor jelentős művekben örökíti meg a *Nyugat* Babits révén is folytathatónak, folytatódónak mutatózó hagyományát. Az erdélyi Farkas Árpád *Babitsolása* kinek nem idézi emlékezetébe Kovács András Ferenc 2001-ben megjelent, azóta kötetbe is felvett (*Téli prézli*, 2001), hasonló című nagy versét? És hogyan hiányozhat bármilyen, a kortárs magyar irodalmat lefedni kívánó szöveggyűjteményből az a Tandori Dezső, aki a tavalyi évben (de pályája során) több alkalommal is közölt emlékezetes versdarabokat a Babits előtti hódolat jegyében, s akit egyébként az Ottlik-féle, Babitsra visszamutató „Másik Magyarország” legnagyobb jelenkori dalnokának nevez a kötetben Kornis Mihály (I. *Babits hiányában* című írását)?

A sor sajnálatosan hosszan folytatható lenne, de meg kell említenünk, hogy magas elvárásainkat nem csupán ennek a mostani kötetnek a nyilvánvaló fogyatéka okozzák (azok inkább csak kiemelik), hanem az a tény, hogy minden Babitsra emlékező irodalmi antológiának, gyűjtőkötetnek meg kell birkóznia a nagy előpéldával, amit az 1941-es, Illyésnek a halállír aktualitásához, katarziséhoz példás gyorsasággal és színvonallal kapcsolódó *Babits Emlékkönyve* képvisel. Kelevéz Ágnes egyenesen a magyar irodalmi emlékezőskultúra etalonjaként nevezi meg a kötetet, olyan ritka szellemi és technikai teljesítményként, mely a megszólítás és a beszédhelyzet tisztázásának köszönhetőn a személyes jellegű és az összeadó, a megrendülten közösségi búcsú dokumentumaként és manifesztumaként egyszerre olvasható. A végakaratot és örökséget valóra váltó jövő idős az abban vállalt felelősség mellett egyként tett hitet számos alkotó és egy egész kultúra. „Volt két hét augusztusban – örökíti meg az eseményeket Szabó Zoltán –, mikor szinte minden valamire való magyar író Babits Mihály tiszteletére dolgozott. Szinte ijesztő volt ez a lázas készenlét, ez a csendes, elszánt bravúr.” (Kelevéz, 251.) Nemde valami ehhez hasonlító, ehhez a nagy gondolatmunkához és ráhangolódáshoz mérhető igazi együttműködésre várunk, még ha lehetetlenül is, ha Babits-problémáink sodródó, megoldatlan, máig ellentéteket szülő sorára tekintünk? De miért is lenne lehetetlen mindez? Hisz minden újabb ünnepnap előhozza ismert/ismeretlen gondjainkat, de „hétköznapi ünnepeinken”, a minden esti kérdés képzel – nyugodalmasan hosszú és sohasem késő – óráiban is megkísérrelhetjük a válaszadást. Míg tényleg nem lesz késő.

Szathmári István

Radnóti-szótár

Radnóti Miklós költői nyelvének szókészlete, szerkesztette

Beke József

Beke József, az igazi tudós tanár a Bánk bán-szótár és a Zrínyi-szótár után újabb hasonló művel örvendeztetett meg bennünket: ezúttal Radnóti Miklós költői nyelvének a szókészletét dolgozta fel szótár formájában. A vaskos kötet szerkesztőjét nemcsak a filológusi hajlam jellemzi (módszeresen utánajárni minden nyelvi-stilisztikai jelenségnek, problémának), hanem az is, hogy szeretné szótárrá szerkeszteni szinte valamennyi költőnk szókincsét: máris Arany János művén dolgozik az eddigiekhez hasonló lelkesedéssel...

Készséggel vállalkoztam erre az ismertetésre. Az említettekén kívül elsősorban azért, mert kiemelkedőnek tartom Radnóti nyelvét, stílusát. Ő ugyanis – bár másként, mint Babits – szintén tudós költő volt. Kítűnő iskolát kapott – éppen a szó- és kifejezőkészletet illetően – Szegeden, Mészöly professzortól. De hogy a stilisztikában ugyancsak igen járatos volt – valószínűleg Zolnai Béla hatására is –, azt 1934-ben megvédett, *Kafka Margit művészi fejlődése* című doktori disszertációja igazolja. Ismerte a funkcionális stilisztikát megalapozó Charles Bally francia stilisztikáját, és igyekezett saját stílusát ennek megfelelően, az ún. adekvátság szerint alakítani, vagyis úgy, hogy gondolatait, érzéseit árnyalatilag is pontosan kifejezze. Radnóti költészetéhez való viszonyulásomat egy hetvenes évekbeli tanári élményem indította el. Egy végzős tanárjelölt magyar zárótanításán vettem ugyanis részt az ELTE gyakorlógimnáziumának egyik osztályában. Radnótinak *Levél a hitveshez* című versét tárgyalták. Méghozzá olyan körülmekint, logikus óravezetéssel, olyan gondolkodásra valló, okos, szépen megfogalmazott feleletekkel, hogy máig nem felejtettem el még a részleteket sem. Mindezt csak megalapozta, majd megerősítette a stilisztikával, a költői stílusokkal, a stílusárnyalatokkal való beható foglalkozásom. Ilyenformán nem csoda, hogy például a *Nem tudhatom...* című versnek – és a többinek – mindig van új mondanivalója számomra, akárhányszor olvasom újra őket...

Mit tartalmaz a Radnóti-szótár? A szerkesztő igaz emberségéről, családszeretetéről tanúskodik mindjárt, hogy a szótárt felesége és segítőtársa emlékének ajánlja. A Tájékoztatóban Radnóti lírájának rövid, de találó jellemzése után a szótár céljáról szól. Majd utal arra, hogy a szótárban Radnóti költészetének ún. törzsanyagát dolgozta fel, vagyis „mindazt, amit maga a költő megjelentetett kötetekben, másrészt azt, ami halála után, 1946-ban *napvilágot látott* *Tajtékos ég című kötetben található.*” (8) Radnóti többi költői művének szóanyaga – mintegy függelékként – csak szójegyzék formájában és statisztikai keretben szerepel a kötetben (567–688). A szótár egyébként a törzsanyag magyar közszavait tárgyalja, a tulajdonnevekről és az idegen szövegrészekről a Jegyzetekben (689–696) esik szó. Megemlékezik aztán a szerkesztő a szócikkek felépítéséről. Közben kitér Radnóti sajátos helyesírására (mindig egybeírja például a *rámfigyel*, *rájukhajol* szerkezeti típust stb.), az alcímszók felvételére, az értelmezés módjára, valamint a stilisztikai minősítés elhagyásának okára, illetve a stilisztikai szempont bizonyos érvényesítésére, végül pedig az értelmezés utáni idézetek és lelőhelyek mennyiségére. Ezután közli a rövidítések és a felhasználni irodalom jegyzékét.

Mi a célja a költői-írói szótáraknak? Mivel a vers rendszerint implicit jellegű, ezért explicitté kell tenni. Közérthetőbb megfogalmazásban: meg kell érteni, sőt átérezni a legteljesebb mértékben. Ezt segít(het) is elő az efféle szótár. Beke József így fogalmazta meg a szótár célját: „*Ez a szótár a maga eszközeivel hozzá szeretne járulni ahhoz, hogy a költő műveinek gondosan kimunkált nyelvezete, kifejezőmódjának minden eleme, finom célzása [...] eljuthasson mai és kései olvasóihoz.*” (7) Az efféle szótárak második célja a korabeli költői stílusnak és az irodalmi nyelvnek az alaposabb megismerése. A szerkesztő szavaival: „[E szótárnak] *Megjelenésével a szakemberek és a versszeretők – a Benkő László szerkesztette Juhász Gyula-szótár után – immár*

a második olyan írói szótárt vehetik kezükbe, amely a XX. század első felének költői nyelvééről nyújt adatszerű tájékoztatást.” (8) E szótárak harmadik céljaként említhetjük azt, hogy hozzásegítenek az egyéni stílusnak – jelen esetben a Radnóti Miklós egyéni stílusának – a kielemezéséhez. A szerkesztő ez utóbbról külön nem szól, de csillaggal jelzi, ha egy-egy szó vagy egy-egy jelentésváltozat nem szerepel *A magyar nyelv értelmező szótárában*, és ezek – mutatis mutandis – a költő egyéni stílusának az elemei. Úgyszintén az „átv” és „ritk” jelzésű kifejezések (11–12).

És most lássuk a gyakorlatot: az említett három cél beteljesül-e például a *Levél a hitveshez* című vers lexikai elemeinek a bemutatásában? Megtaláljuk benne a következő, valamilyen oknál fogva nem általánosan elterjedt, illetve bizonyos sajátos stílusértékkel rendelkező szónak, kifejezésnek a jelentését, ottani jelentésárnyalatainak a magyarázatát: *hitves* (a 2003-as kiadású *Értelmező kéziszótár* választékosnak és irodalminak jelzi); a háborúba *újult* Szerbiából; *Hangod befonja álmom*; *zsong*; *páfrány*; *zsoltár*; *bujdokol*; *táj*; *szememre belülről lebbensz*; *kamaszkorom kútjába visszahullva*; *éber lét*; *Túl három vad határon*; *őszül*; *elfeled* (az *Értelmező kéziszótár* irodalminak jelzi); *szemed kékjét*; *a lélek hosszát*; *bíbor parázson*; *szívós józanság*. Természetesen igazi költészetről van szó, így a teljes megértéshez, átéléshez a stílusértékek pontosabb megjelölésére és a gyakori alakzatok feltüntetetésére is szükség lenne (lásd megszemélyesítés, metafora, hasonlat, ellentét, paradoxon, alliteráció, figura etimologica stb.). Természetesen ezek hiányában is sokat segít az „átv” jelzés (= átvitt értelemben) kitétele a megfelelő esetekben. Egyébként a verset illetően a szótárral kapcsolatban három kisebb hiányérzetem volt. Nem kapunk magyarázatot az utolsó sorbeli „2×2”-re, pedig az mind az olvasáskor, mind a vers elmondásakor szóként, szószerkezetként jelentkezik (mint ún. extralingvális stilisztikai eszköznek fontos szerepe van: a szörnyű, ésszel is megváltozhatatlan valóságra utal). Aztán a *hitves* szóval kapcsolatban kevés a ‘feleség, női házastárs’ jelentésmegjelölés. Abban ugyanis benne van a hit, a hűség is. A *zsoltár* esetében szintén utaltam volna arra, hogy az miért „biztos” és „súlyos”.

Ami a két világháború közötti évek költői stílusát, valamint a korabeli irodalmi nyelvet illeti, több szempontot kapunk a szótárból e vers kapcsán is (lásd a fentebb említetteket). Én azonban szoltam volna a *csöpp* és a *fönt* ő-zéséről. A két szó benne van ugyan akkori és mai irodalmi nyelvünkben, de hogy a költő ezt az alakváltozatot választotta, abba minden bizonnyal belejátszott a szegedi nyelvjárás ő-zó volta.

Radnóti egyéni stílusát e valóban „nagy” vers szó- és kifejezőkészségének a bemutatása szintén segíti megvilágítani. Mindjárt a jelentésmeghatározásokkal, amelyeknek gyakran van stilisztikai utalásuk is. Aztán – mint már jeleztem – főleg a csillaggal megjelölt jelentésváltozatok mutatnak a jelzett irányba, minthogy ezek a jelentések *A magyar nyelv értelmező szótárában* nem szerepelnek (ilyenek például a következők: *befon*, *súlyos*, *árnyék*, *lebben*, *vetít*, *álom*, *éber*, *őszül*; a szövegkörnyezetet is idézve: *Hangod befonja álmom*, a *befon* jelentése: ‘átszó, elborít, ural valamit’; *éber lét*: ‘álommal vagy képzelettel szemben valóságos, valódi’). Az egyéni stílusra utalnak továbbá az átvitt értelmű jelzések (pl. *megjárja a lélek hosszát*: ‘végtelen nagy lelki szenvedést el végig’). Számlolnunk kell aztán a két ferde párhuzamos dőlő vonallal megjelölt kifejezésekkel, a szerkesztő ugyanis ezt írja róluk: „*Radnóti verseiben gyakran érezhető az a szándék, hogy egyes szavak egyidejűleg első jelentésükben is és áttételes jelentésükben is értelmezhetőek és értelmezendők legyenek. Különösen igaz ez azokra a kifejezésekre, amelyek természeti dolgokat (fű, fa, virág, lomb stb.) és jelenségeket (szél, napfény, vihar, zápor stb.) jelölnek. A szótár az ilyen kettősséget is igyekszik érzékeltetni, s ezt, illetve a minél több idézet közlését szolgálja az említett jel.*” (12) Az egyéni stílus felé mutat aztán egy-egy főnév után a jelzőinek, igék után pedig az igekötős formáknak stb. a felsorolása (pl. a *világ* után álló jelzők: *béna*, *hallgató*, *összetört*, *rettentő*, *vadnál vadabb*). És akkor még nem szoltam az „átv” jelzés takarta szóképekről, hasonlatokról és az alakzatokról.

Végezetül megjegyzem, hogy Radnóti esetében meg lehetett volna próbálkozni a „teljes” stílusminősítéssel. Igaz ugyan, hogy a Petőfi-szótár Tájékoztatójában a következőt olvashatjuk: „*Bár az írói szótárak nem feltétlenül stíluszótárak, bennük rendkívüli szerep jut a stilisztikai minősítéseknek. Bizonyos stílusrétegekre való utalással mégis csínján bántunk, mert nem mindig tudtuk egyértelműen megállapítani, hogy nagy költőnk egyéni nyelvében saját korára vonatkoztatva mi az, ami régies, elavuló, népies, tájnyelvi, bizalmas, választékos, udvarias, hivatalos stílusárnyalatú. Mindig rámutattunk azonban a gúnysos, évődő, kedveskedő, durva, szépítő, rosszálló, tréfás, dagályos, túlzó szóhasználatra és a szójáték-ra.*” (12) De Radnóti esetében már közelebb, a XX. század első felében vagyunk, tehát érzékelhetőbbek a jelzett stílusértékek, és ne feledjük, hogy a stílus tudománya, a stilisztika is sokat fejlődött az utóbbi három évtizedben, jöllehet éppen a stílusminősítő rendszer nem alakult ki megnyugtató módon.

Kiknek ajánlhatjuk ezt a nagy gondtal megszerkesztett, hasznos költői szótárt? Elsősorban a diákságnak, de minden, költészetet kedvelő olvasónak is.

(Argumentum Kiadó, Budapest, 2009)

Konczer Kinga

A századforduló árvácskája

Az árva Mariska napjai

Kezembe veszem a könyvet – a borítón fénykép, egy arc, tiszta és állhatatos tekintet; a hátlapon Borgos Anna sorai és egy újabb fotóval: Árva Mariska-Juliska már asszonyként – forgatom, kinyitom – a fülszöveg Harmos Ilonától és Bródy Sándortól –, egyre izgalmasabb.

Még nem olvastam egy sort sem, mégis rengeteg kérdés merült fel bennem. Rögtön a cím három(féle) képzettársítást hív elő: a főhős egy árva, árvácska, a századforduló kis prostituáltja (hiszen a történet a századfordulón játszódik, a századfordulón, a békebeli szép napokban, amelyre – s amelynek „lányaira” – nagy írónk oly szép nosztalgiával tekintenek vissza). A névvel együtt olvasva természetesen a nagy erdélyi vallomások, önéletrajz szerzője, „Árva” Bethlen Kata is megelevenedik (az egyetlen igaz hit, az igaz Isten akaratába – a befogadó számára olykor már érthetetlen módon belenyugvó – asszony). S végül a mesék, népballadák világa jelenik meg előttünk: az árvaság motívuma gazdag hagyományokkal rendelkezik a magyar irodalomban. Vajon melyik segíti majd jobban a mű értelmezését?

Borgos Anna Bródy Sándor (elő)szavaival ajánlja e könyvet, Bródy Sándor szerzőségének lehetőségét sugallva. Ez esetben az *Árva Mariska* beilleszthető a férfi írók női álarc mögül írt szövegeinek sorába – Bródy azonban minden írását odaadná „ez egyért, ha ez az egy az enyém lett volna” – derül ki a fülszöveg levéldízetéből. S „ez a nő – akármilyen különös legyen is –, aki nem kurva”, „kiszínesedik még” (Bródy), s „képzett, jóízű szobrásznő” lesz (Harmos Ilona), bár – természetesen – kiütközik paraszti származása, mondja még Ilona, de tőle ezt várjuk, elvárjuk. Asszony legyen a talpán, akinek élete, lelke, viselkedése csak dicséretre méltó (az egy Tóth Árpádnén kívül).

A Nyugat Kiadó 1911-ben jelentette meg a könyvet, melyet 2008-ban a Noran Kiadó újra kiadott, gazdag anyaggal bővítve: a regény új előszavát Bódis Kriszta írta, a Bródy-bevezető és a regény után egy ismeretlen szerző és Borgos Anna ír Kovács Júlia-Mariska életének s az *Árva Mariskának* (megválaszolatlan) kérdéseiről; találunk gróf Hatvany Lajoshoz és Kovács Júliához, illetve gyermekeikhez kapcsolódó fényképeket; leveleket, levélrészleteket: kortársak – Bródy, Hatvany, Kaffka, Ignotus, Szép Ernő, Miklós László – szavai adnak képet Kovács Júliáról és az Árva Mariskáról, annak fogadtatásáról-keletkezéséről; s végül három korabeli kritikát olvashatunk.

S itt van maga a történet – Mariska története: „...Hogy prostituáltak egy leány, akin egy egész város megy végig, szűzies, tiszta és nemes marad: erről szól a könyv [...]” (Bródy előszava). Tízévesen veszti el édesanyját – az anya elvesztése a gyermek iránti vágy, az állandó gondoskodni akarás igényét szüli –, mostohája „mostoha”... Akár egy mesében – várjuk, hogy útnak induljon, szerencsét próbálni; hogy jöjjön a kalandok, legyőzendő akadályok sora, s a beavatás, a felnőtté-anyává válás, érés s a megérdemelt jutalom. Heccegünk van: Béla, a tehetős úrfi – kapcsolatukat azonban senki sem nézi jó szemmel, később ki is derül, nem csupán azért, mert a gazdag férfinak nem szabad szegény lányt szeretnie.

Mariska hiába próbál menekülni sorsa elől, akár a halálba (erdőbe, iszapba, anyja sírjára borulva) – még nem jött el az idő, maradnia kell. Így hát útnak ered, először Karcagra megy, nénjéhez, ahol sokáig jól is érzi magát – tánciskolába jár, „barátnője” is akad Dóra személyében. Ám Dóra féltékeny rá – Bélát szeretné –, s megpróbál megszabadulni vetélytársnőjétől: vízbe akarja fojtani, majd meg akarja mérgezni Mariskát. Pedig a lány nem érti, hogy hogy lehet szeretni... S később az sem segíti a megértést, hogy Béla „megszereti” – megkötözi, betömi a száját, s neki „asszonyos kint” kell átélnie.

Amikor nagynénje, Liszkai néni felajánlja neki, hogy kitaníttatja varrónőnek, kap az alkalmon – végre pénzt tud keresni, s nem hallgatja tovább, hogy ingyenélő –, s Pestre utazik. A nagynéni

azonban ugyanúgy veri, mint mostohája tette; elveszi a pénzt, amit Bélától kapott; cselédnek használja... Innen Béla menekíti meg: elveszi egy „jó asszonyhoz”, azaz egy kerítónőhöz, Burgernéhez „cselédnek”, ad neki pénzt, gyakorta látogatja is – egy ideig. Közben verések, ütések, rúgások – próbálkozások, hogy tisztas munkát találjon, „hazatérés” (s titkolása az igazságnak – mindenki őt irigylő képzelt boldogságáért).

Aztán megint mennie kell... – ő pedig a budiba vagy a pincébe menekül a férfiak elől, akik szeretnék „szeretni” – s imába és írásba fojtja könnyeit; akár a lépcsőházban is elalszik. Kilépnem nem mer: fél a rendőröktől, akik elviszik, ha kimegy az utcára – mert ezt mondták neki. Béla pedig már régen eltűnt: elmebetegnek nyilvánították, talán azért, hogy nehogy kapcsolatba lépjen Mariskával újra (hiszen kapcsolatuk vérfertőzés). Vagy kiengedték már a szanatóriumból, de nem leli a lányt a bűnös nagyvárosban.

Az állatokkal, az eszetekkel, a szegényekkel érzi jól magát – akkor boldog, ha adhat, ha szolgálhat, ha gondoskodhat. Együgyű teremtés – „bolond”, aki ugyanakkor „szent”, nevével játszva szólítja „Szűz Máriának” (akinek fő attribútuma az anyaság – Mariska szüzessége pedig ártatlansága); gyermek még, aki nem lehetett gyermek, s akitől azt várják, Nő legyen – a Nőstény értelemben, a csábító, a megrontó „Éva”. Gyűlöli az embereket, nem akar szeretni, legalábbis abban az értelemben nem, ahogy ez a világ szeret – egy olyan világban szeretne élni, ahol csak víz van, virágok és állatok. Amikor zárt világába belépteti, beengedi Danit, gyűlöli, szánja, szegyenkezik, mégis várja (pedig a szerelmes az, aki mindig vár – mondja Barthes). Dani valószínűleg Hatvany Lajos gróf – s a névadás sem véletlen: a Dániel név jelentése „bírám az Isten” vagy „Isten ítél”. A XIV. századi rasz samrai leletekben szerepel egy Dániel nevű istenség, aki a bölcsesség isteneként az özvegyek és árva igazságát védi. Őt választja tehát, ha már muszáj valakit szeretni; hozzá menekül – ám a „szeretet” szót vele kapcsolatban csak Burgernének mondja (s így csupán párbeszédet idéz naplójában). Dániel próféta képét rajongva csókolja – aki Isten országának eljövételét is hirdeti Isten világokat romboló cselekedetei mellett –, de amikor Danit csókolja, gyűlöletet érez. Világa transzcendens, túlmisztifikált világ; egy világ, amelybe menekült, hogy gyermek maradhasson, de Danival való találkozásának idején talán már eljött (volna) a nővé válás ideje...

A történet véget ér a folyamatos ismétlés, a véget nem érő fohászkodás szavaival, s három ponttal – azaz a történet nem ér véget, sugallja-sugallná az örök szenvedést, a megszabadulás lehetetlenségét, ha nem íródna tovább az úgynevezett valóságban, az életben, ha nem tudnánk, ki is Mariska „valójában”. A szöveg paratextusai fejezik be a szöveget – azaz nyitják meg azt. „Dani” rá fog találni Mariskára, hiába ment el Burgernétől szolgálni Erzsikével, a roppant tapasztalt tizévesssel.

Modern mese, melyben a hős anakronisztikus, életét a „kéjjé finomuló mártíromság” (Lesznai Anna szavaival) szolgálatába állítja, ám „krisztusi szenvedései” állandóan ismétlődnek. Anyi ütésről, rúgásról, verésről, vérről és fájdalomról olvasunk, hogy egy idő után ezek a leírások hatástalanok maradnak, az olvasó közömbös Mariska szenvedései olvastán. A krisztusi szenvedés a modern korban közönyt vált ki? Lehetséges, hogy ez volna a mű üzenete? Bódis Kriszta írja a könyv előszavában, hogy egyetemes szenvedéstörténetet olvasunk. Gondolhatunk arra is, hogy a krisztusi szeretet a modern világban értetlenségbe ütközik – hiszen Mariska mindenkit egyformán szeret – igen, mindenkit, aki segítségre szorul, akár ember, akár állat, akár növény. Alázatos, igen. De sok. Túl sok benne az alázat, az (ön)feláldozás – az olvasónak hiteltelenül sok. Anyja halálával kezdett el világa bezárulni, aztán jött Dóra árulása, Béla „szeretete”... S marad Isten, egy levél az édesanyától és a napló – az írás mint gyónás, mint arcadasi kísérlet (arcrongálás). Ha a mű üzenete a modern világ szeret(het)etlensége, akkor a szöveg nagyon tudatosan épül fel: eléri, hogy közönyösekké legyünk, s aztán szégyelljük magunkat miatta. Mert a modern világban tragédia sincs, nem lehetséges – hétköznapok vannak, kicsinyesség van, de tragédia nincs. S mégis: éreznünk kell a hiányát.

Budapesten a századfordulón 54 nyilvánosházat és 1360 bárcával rendelkező lányt, „árvácskát” tartottak nyilván. Többségük parasztlány volt, akik szolgálni mentek fel Budapestre, a nyomor elől menekültek, s végül szolgálat helyett a testüket kellett árulniuk. Hogy hogyan végezték, jól tudjuk: az utcán, egyedül, a „szalomból” kikopva – a „szemétdombon” (ahogy Mariskának jósolják a lányok). Valószínű, hogy Szép Ernő Natáliája sem végzi máshogyan, hiába az álom a tisztas életről. Mariska naplója tehát rendhagyó napló – a századforduló mindennapjait rendhagyó pozícióból örökíti meg: a lány, aki őrzi tisztaságát, s kiválasztja azt az egyet, akinek odaadja magát önszántából, mert az szelídnek tűnik – önszántából, vagy mert Daniért/Dani miatt szenvedhet, vagy mert reméli a szabadulást... (Így prostituáltatik egy lány...)

A nő a nyelvet érintkezésre használja. Az érintkezés, amelyre Mariska képtelen a világban, a naplóval játszódik le: a szavak tiszták, szemben a világ mocskával – bár a napló végén már találkozunk

néhol egy-egy ringyó, szajha szóval. Bemocskolódtak szavai, bemocskolódtott ő is („büdös a szája” a „hosszú zsidótól”); vagy így éri el, hogy végre hasson, megdöbentsen: ha a napló elején leírja, kimondja, nevéen nevezi mindazt, amit lát és hall, nem üti meg az olvasót egy-egy „csúnya” szó – tudatosan mutatja be a nyelv prostituálódását?

Mariska tehát másként nem keresheti kenyerét, csak cselédként vagy kéjnőként. A kettő általában ugyanaz. Próbál cukrászlány, felszolgáló, mindenese lenni, de folyamatosan zaklatják – s Mariska helyzetében a „tisztas” szerelem sem más, mint prostituálódás. Próbálja megérteni, megteremteni magát, de nem tudja önmagát megfogalmazni, önmagát mint nőt, ezért elfedi a testét a szövegben is (s ez az elfedés válik szövegtest-poétikává), s mindent kerül, ami a testtel, a testiséggel kapcsolatos: nem nevezi meg a dolgokat, vagy eufemizál, vagy körülír, vagy kipontoz, kihagy; s úgy érezzük, a verés testének már természetes – a bántás a szeretet szó szinonimájaként az egész (szöveg)világot átható jelenség. A testről próbál elfeledkezni, a lélekhez menekül, álmovilágot épít fel (álmait részletesen leírja, álmodik galambokról, bárányokról, édesanyjáról, gyermekekkel játszik, virágot szed – mind-mind szimbólumokkal teli álmok) – s volt már róla szó, hogy ez gyermeklétéből ered. Az sem véletlen, hogy többször is kisbabának nevezik – Burgerné, az urak, a lányok (már szaloncukorral akarják megvásárolni „szeretetét”). Valaki vagy „baba”, vagy Nő (hogy milyen értelemben, arról már volt szó), eltűnt a gyermekkor, a gyermekség. (Erzsike alakja ezt nyomatékosítja: segíteni akar Mariskának, hogy a lány „boldoguljon”, s amikor Mariska elmegy vele, egy kutya megharapja, őt, az állatok szelídítőjét!/. Erzsike mindössze tízéves, de már tudja, mi a szeretet: egy férfival szerelemből van, kettővel a pénzéért.) A gyermekség, a gyermeklét, a „gyermekember” a krisztusi szeretet jelképe, akárcsak Mariska álmának jelképei: egy olyan világot idéznek meg, amely már nincs. Ezért érthetetlen Mariska. Akkor is az volt, most is az.

Aktuális és nehéz olvasmány az *Árva Mariska*. Hiánypótló volt 1911-ben, s az ma is. Akkor, a perditakultusz közepén végre olvashattak egy női szerzőtől a témáról. Láng Zsolt az *Élet és Irodalomban* kiemeli a regény kapcsán a *Nyugat*nak a „női irodalom” kanonizálására való törekvéseit, Bódis Kriszta is beszél erről a regény előszavában, és Bródy Sándor is – némi szkepszissel – foglalkozik a női írókkal, a „női irodalom” kérdéseivel. (Véleménye szerint a valóban nőies szöveg szerzője patológusra vár – akárcsak a *Katolikus Szemle* kritikusa szerint az *Árva Mariska* szerzője.) Ugyanakkor, miután kételyeinek hangot adott, arról beszél, hogy bárcsak jönne egy asszony, aki feltárja „az asszonyt a maga teljességében!” Az előszóban tehát először örültek nyilvánítja az asszonyt, aki asszonyként ír, majd várja az asszonyt, aki asszonyként ír, s végül dicsőíti a magyar parasztlányt, mert benne rejlik a legtöbb költészet – benne, azaz Kovács Juliska-Mariskában. Ha a nő meg akar szólalni, örülnek nyilvánítatik, mondja Luce Irigaray nyomán Shoshana Felman. És szentnek, tegyük hozzá. Gonda József azt javasolja, ne keressünk a szövegben irodalmi értéket, mégis kiemeli, hogy a mű beillik a modern irodalmi alkotások közé, mert „befejezetlen, nem kész, nyers, forró, de friss és új” – tehát már a kortársak sem tudják hová helyezni a művet: irodalom vagy sem? (Nem beszélve a *Katolikus Szemle*-beli kritikusról, aki szerint a regény pusztán egy kísérlet: mennyi piszkot bír el a magyar irodalom.) Hogy mi irodalmi mű, annak megítélése koronként és egyénenként változik – ám az, hogy e könyv a kezünkben van, azt sugallja, hogy ma is élő, hatással bíró szövegről van szó.

Az a kérdés, hogy ki írta az *Árva Mariskát*, ki mennyit írt belőle, nyitva áll. 1904-ben már járt Ignotusnál, 1910-ben Szép Ernőnél (aki simított rajta, s az előszó megírása eredetileg az ő feladata lett volna), majd Bródynál (aki a leginkább „szerzőgyanús” a bibliusság s a nőiség kérdése miatt), s természetesen Hatvany is bele-belejavíthatott. Az utólagos rekonstrukciót támasztják alá a következőzések a dátumok terén: 1900 augusztusának és szeptemberének napjai összezavarodnak, előtte az elbeszélő júliust ír június helyett – nagyon pontos és hiteles szeretne lenni. (Hiszünk-e neki? Ez más kérdés.) Amíg azonban nem bizonyosodik be, hogy a hiánypótló művet egy Kármán vagy egy Weöres írta, higgyünk benne, hogy Mariska szenvedéstörténete az „esetlegesség, a csiszolatlanosság, a töredezettség, a monotonia, a pontatlanság, a hiány nyelvén” íródott (Bódis Kriszta előszava) – a gyermek(lány) nyelvén.

(2008, Noran)

Bereznai Zsuzsanna

Faluréisz, faluréisz-tudat, faluréisz-autonómia

Bárth János: Az eleven székely tizes. A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tizesek működése a XVII–XX. században

Bárth János lejt a hegyről... Igaz, másfél évtizedes hegyvidéki néprajzi barangolás után.

A Görgényi-havasok déli nyúlványain elindulva a székelyvársági hegyi tanyákat fedezte fel. Majd a Görgényi-havasok alján, a Sóvidék déli részén a korondi hegyi tanyákat járta be. A Tatros völgyét övező Gyimesi-havasok hegyi tanyái voltak néprajzi felfedezőútjának következő állomásai. Újból és újból, szakadatlan lelkesedéssel és energiával mindegyre új terveket szőtt – s oda is feljutott, ahová őelőtte nemhogy néprajzkutató, de még geodéta sem igen merészkedett fel: a Csiki-havasok vidékén az Úz völgyének magyar hegyi tanyáival ismerkedett meg.

Míg végül az elmúlt néhány esztendőben az erdélyi tájak kecskeméti etnográfus vándora leereszkedett a fenyőkkel borított hegyi magaslatokból Alcsíkba, az Olt folyó által vezérelt szépséges havasi völgybe, Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva magyar népe közé...

„Mi, kik rendszerint felfelé szoktunk igyekezni, ez alkalommal eltérünk szokott s követett irányunktól, Al-Csík felé intőzven lépteinket. Szeredán alól a csíki tért határozó hegyek összehajlanak, mi által egy vadregényes, gyönyörű sziklával szegélyezett szoros keletkezik, melyen át az Olt erőszakosan vésett magának utat...”
– írja róla Orbán Balázs a *Székelyföld leírása* (1868) című honismertető művében.

Bárth János néprajzkutató erdélyi magyarsággal foglalkozó munkái számos önálló és különböző témákat magában foglaló kötetben láttak eddig napvilágot.

Ezekben a könyvekben és tanulmányokban számos kevésbé ismert történeti-néprajzi fogalom erdélyi vonatkozásait tárta fel, vagy éppen a szó szoros értelmében úttörő munkát végzett olyan erdélyi tájakon, ahol úgyszólván még sohasem járt etnográfus. Még az sem jelentett számára gondot, ha arról a tájról, amit éppen bejárni készült, addig még részletes turisztikai térkép sem készült. Ez esetben ő maga és munkatársai végezték el a szükséges felméréseket és szerkesztették meg a térképeket. Az Úz folyó völgyében felgyűjtötte és térképen lokalizálta a több mint háromszáz pataknevet.

A legújabb könyvét kezemben tartva most úgy érzem, hogy erdélyi témájú munkái közül – mind a néprajzi terepmunkát és levéltári kutatásokat, mind a tudományos feldolgozást tekintve – talán ez a legnagyobb szabású munka. Ez a tanulmánykötet a magyar társadalomnéprajz által ugyan számon tartott, de a maga valóságában és összefüggéseiben mégis ismeretlen témakör feldolgozására vállalkozik.

Már a több mint hétoldalas tartalommutató, a számos, különleges szerkesztésű térkép és szemléltető ábra is arra utal, hogy ez a társadalomnéprajzi fogalom, a székelyföldi tizes milyen szerteágazó összefüggéseket és bonyolult – de a könyv lapjain megvilágosult – részletkérdéseket rejt magában.

Bárth János, az erdélyi tájak vándora mindig is az „Erdély-járó” magyar néprajzkutatók közé tartozott. A legelső útjai az 1970-es évek elején a nagy közismertségnek és -kedveltségnek örvendő, népi fazekasságáról nevezetessé vált Korondra s a búcsújáró-hagyományáról ismert Csíksomlyóra vezettek, vagy éppen Székelyudvarhelyen ismerkedett a népi étellel. Az 1970-es évektől kezdődő időszakban, 1990-ig Bárth János csak „bolyongott” Erdélyben, majd a szervezett, tervszerű kutatómunka csak a rendszerváltás után bontakozhatott ki.

De mégis akadt egyetlen kivétel: 1981-ben egy teljes hetet töltött el néprajzi gyűjtőmunkával Felsőrákoson – melynek eredménye az lett, hogy 1985-ben a III. békéscsabai nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencián az ő előadása volt az egyetlen székely téma. Felsőrákos a Székelyföld

nyugati szélén fekszik, az Erdővidék települése, melynek lakói unitárius székelyek. A gyűjtőmunka során a hagyományos paraszti gazdálkodás és a faluközösség öngazgatásának rendje került a középpontba. A *Parasztközösség öngazgatása egy erdélyi faluban* (1986) című tanulmányában elemzi a felsőrákosi közbirtokosság működésének sajátosságait, tevékenységi területeit: az erdőbirtoklás, az erdőhasználat, a legelő és a legeltetés rendjének szabályozását, felügyeletét, a határfelügyeletet, a nyomáskényszer felügyeletét, valamint a közmunkák szervezését – mindez a falu népének életében nagyfokú szervezettséget biztosított a hagyományos paraszti gazdálkodás időszakában.

Tudományos fantáziájának újabb és újabb kérdésfelvetései, tervei az 1990-es évek elején már kutatási programmá szélesedtek. E kutatómunka első jelentős állomása annak a néprajzi gyűjtőtábornak a megszervezése volt, melynek gondolata egy hivatalos tanulmányút kapcsán fogalmazódott meg benne. Ehhez kapcsolódva 1991–1998 között Bács-Kiskun megyei néprajzkutatók és néhány helybeli kutató végzett néprajzi terepmunkát Székelyvárságon, melynek népe a környékbeli havasok szórványtelepeiből szerveződött önálló tanyaközösséggé – e munka eredményei a *Havasalja havasa* (1998) című tanulmánykötetben jelentek meg. Majd néhány év múlva, 2001-ben újabb, ezúttal magyar–román kutatócsoportot szervezett, akik az Alba megyei Magyarlapád községhez tartozó falvak – Lapád, Bece, Bagó, Asszonynépe, Fugad, Kisakna, Vadverem – népéletét vizsgálták a 2002–2003 közötti időszakban. Ennek a munkának az eredménye a *Lapádi vendégség. Néprajzi tanulmányok Magyarlapádról és környékéről* című kötet (2007).

A *Havasalja havasa* (1998) című tanulmánykötetben Székelyvárság egy-egy néprajzi sajátosságát mutatják be a kutatómunka résztvevői. Ebben a könyvben szerepel Bárh János *A varsági hegyi tanyák múltja és településrendje* című tanulmánya, mely nem egyszerűen a kutatás végeredménye, hanem egy másfél évtizedes történeti-néprajzi kutatás nyitánya lett. A *székelyvársági tanyavilág történetének vázlatja* (1998) címen is megjelent egy rövid összefoglalás. A szerző a magyar Alföldön végzett tanyakutatásai után a székelyföldi szórványtelepüléseket, a hegyi tanyákat fedezte fel a magyarságtudomány számára. A *Havasalja havasa* című kötetben olvasható munkája jelentősen átdolgozott és egy társadalomnéprajzi fejezettel kiegészített változata már önálló könyv alakjában jelent meg. *A Varság, a székely tanyaközség* (2001) című tanulmánykötetben először Varság anyaközségének, Oroszhegynek a történetét ismerhetjük meg, majd a szerző azt a történelmi folyamatot szemlélteti, hogy az oroszhegyi havasok népének önszerveződése, társadalmasulása hogyan vezetett Varság tanyaközség kialakulásához. Bemutatja a hegyi szórványtelepülés tanyahálózatának sajátosságait, a szórt telephelyek néprajzi arculatát.

Néhány esztendő elmúltával a *Jézus dicséretessé! A székelyvársági hegyi tanyák népének vallási hagyományai* (2006) című önálló kötet jelzi a székelyvársági kutatások egyik legutóbbi, fontos állomását. A varsági katolikus magyar nép mindennapjainak és ünnepeinek vallási mozzanatait, a vallási kultushelyeket és a vallásos népköltészetet ismerhetjük meg könnyen áttekinthető, módszertani szempontból korszerű rendszerbe foglalva. A magyar vallási néprajzi szakirodalomban eddig még nem jelent meg ehhez hasonló nagyságrendű, egyetlen település vallási népéletét a maga sokszínűségében, tematikus teljességében feldolgozó munka.

„A havasszálen egy magas plateaun fekszik Oroszhegy, oly magasságban, mint kevés faluja Európának. Madártávolban látszik innen egész Erdély, s gyakran a nap dics-sugárjai tündökölnék e falun, midőn lenn az egész vidék ködlep alatt dereng... e falunak éléskamrája azon roppant kiterjedésű havas, mely itt kezdődve, több négyszög mértföld kiterjedésben Gyergyó és Sófalváiig rúg. Az e havas közötti irtásokat Szállásnak nevezik, itt van mindenkinek a havasi lakása, pajtája, itt él e falu népe nyaranta, itt legelteti nyáját, itt csinálja a téli széna készletét, mert e nép főleg marhatenyésztéssel foglalkozik...” – így ír róla Orbán Balázs a XIX. század második felében.

Bárh János a *Bálint Anna házassága. Havasalji székely életkép a XVIII. század végén* (1999) című írását életműve három legfontosabb tanulmánya közé sorolja – azért, mert ebből megtudható, hogy történeti források alapján hogyan lehet népéletet írni. A helyszín Oroszhegy, melynek népe a későbbi Székelyvárságot alkotja. Egy leányt, Bálint Annát férjhez kényszerítenek, de elhagyja férjét. Az egyházi per anyaga, a tanúvallomások nyomán feltárul a korabeli társadalom képe. A szerző egy házassági per elemzésével kísérletet tesz arra, hogy a XVIII. század végi székely falusi hétköznapokat felvillantassa. A vallomásokból Oroszhegy és Szentkirály képében az olvasó elé tárul a havasalji falu a templommal, az *életnek* nevezett telekkel, a telken álló házakkal, csűrökkel, az épített falun kívül elterülő szántóföldekkel, kaszálókkal, a Görgényi-hegység déli nyúlványát jelentő havasi erdőkkel. A vallomásokban többször is említik e táj legfontosabb paraszti munkáit, a szénakaszálást és a szénagyűjtést, mely az állatok téli élelmezését szolgálta. A per során megszólaló emberek visszaemlékezé-

seiből számos korabeli társadalmi jelenség lényege körvonalazódik. Például a történelmi köztudat a feudális kori parasztság körében kötött házasságok kapcsán legfőként a vagyoni szempontokat tartja elsődlegesnek, a korabeli paraszti népet érzelmileg közömbös embercsoportként ábrázolva. „Ezzel szemben Bálint Anna válóperének vallomásai a szerelem dicséretét zengik, és a szerelem jelentőségét elképesztő magasságokba emelik” – írja a szerző. Ez a tanulmány Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulója alkalmából jelent meg Kolozsvárott, aki elsősorban társadalomnéprajzi kutatásai s legismertebb műve, *A rendtartó székely falu* révén ismert a történeti-néprajzi szakirodalomban.

A Székelyvárságra vezető úton – „a székely anyavárosban” –, Székelyudvarhelyen, a római katolikus plébánia irattárában időzve sikerült felfedeznie néhány olyan XIX. század eleji forrásanyagot, amely a *jézuskereső határkerülés* húsvéti szokásáról tudósít. Ez a középkori liturgikus hagyományban gyökerező *jézuskeresés* a Székelyföldön különösen kedvelt húsvéti határkerülés elemeivel való keveredését mutatja. A *Történeti adatok a székelyudvarhelyi húsvéti határkerülés körmenetről* (1997) szóló tanulmány a *Néprajzi Látóhatár* című folyóiratban olvasható.

„Somlyó elnevezés alatt az összeépült és egy egyházközséget alkotó Csobot- és Várdotfalva értetődik, melyhez Tapolca és Csotormány leánymegyék tartoznak. Hogy Somlyó már a XVI. század elején önálló egyházközség volt, azt a pápai dézmák regestrumából látjuk” – írja Orbán Balázs 1869-ben.

A székelyvársági hegyi tanyák római katolikus magyar népe mindig szívesen látogatta a csíksomlyói búcsút, gyógyulást remélve a Mária-szoborhoz zarándokolva. Batthyány Ignác erdélyi püspök (1780–1798) mint felvilágosult egyházfő fenntartásokkal szemlélte az Oroszhegy határában fekvő búcsújáró hely csodás gyógyulásait. Tanúkihallgatásokat rendelt el a csíksomlyai csodás gyógyulások földérésére. Az egyházi levéltárban megtalálható forrásanyag szolgált alapjául *A vigasztaló Napbaöltözött Asszony. Csodás gyógyulások egyházi vizsgálata Csíksomlyón 1784-ben* című kötetnek (2000).

„Említém már valahol, hogy Udvarhelyszéknek északkeleti szögletében, a Küiküllő eredeténél roppant kiterjedésű, Gyergyóig s Görgényig rugó havasok terülnek el, éléskamrájaként e széknek. Látók az e havasszélynek déli oldalán fekvő Zetelakát, Zeta várának szent romjaitval...” – írja, majd ugyancsak látogatásra biztatja olvasóját Orbán Balázs.

Bárth János Küiküllőmezőt is felkereste, a Görgényi-havasok és a Hargita között húzódó széles völgyben, ahol a zetelakiak szállásai és tanyái voltak: legeltetéssel, favágással, „szénacsinálással” hasznosítva havasait. Zetelaka is az udvarhelyszéki Havasalja települései közé tartozik, Oroszhegy mellett fekszik. A zetelakiak ugyanúgy használták a küiküllőmezei tanyákat a XX. század első felében, mint ahogy az oroszhegyiek Varságot. Ezen a településen Bárth János előtt csak egyetlen néprajzkutató járt: Földes László – a Hunyad megyei Szászváros szülőtte –, aki Küiküllőmezőn a lótenyésztést kutatta a XX. század közepén. Bárth János egy tanyasi családnál végzett néprajzi kutatómunkát – ennek nyomán született meg tanulmánya: *Egy küiküllőmezei szállás élete* (2005) címmel. Az állandóan lakott, tanyának nevezhető szórványtelepek kutatása elválaszthatatlannak bizonyult a *szállás* szóval jelölt, időszakosan használt havasi paraszti gazdasági telephelyek kutatásától. Ugyanis sok esetben a tanyahálózat létrejöttét a havasi szállástartás több évszázados gazdasági gyakorlata előzte meg. Tehát a havasi területeken az elmúlt évszázadok alatt több nemzedék kitartó erdőirtó munkája árán magánbirtoklású irtáskaszalók keletkeztek, amelyeken egy kis házból és csúrból álló gazdasági telephelyek, szállások jöttek létre. Itt a nyári szénakaszálás és szénagyűjtés idején zajlott a legnagyobb munka, télen pedig az állatok teletetésére szolgáltak. Tehát a szállásnak nevezett tartozéktelepülés a falusi székely család gazdálkodását és életterét megosztotta tette. Ezeknek a havasi szállásoknak a többsége a XX. század első felében már állandó jelleggel lakott tanyákká alakult. A kutató által vizsgált Sebők család szállása azonban, családi okoknál fogva, „gazdaságszervezési reliktum” gyanánt az átlagosnál hosszabb ideig megőrizte tartozéktelepülés-jellegét – így válhatott alkalmassá a hajdani szállástartás leíró jellegű bemutatására.

A Görgényi-havasok alján, a Sóvidéken folytathatjuk a néprajzi írások számbavételét, Korond népe körében. Bárth Jánost a messze földön ismert korondi fazekasok településének múltja is foglalkoztatta. 1971-ben járt először Korondon, majd az 1990-es évek elején már tervszerű kutatásokat végzett: a településtörténet, a népesedéstörténet és a családnevek világa keltette fel érdeklődését, foglalkozott a helyi közbirtokosság önszerveződésével, a családi temetővel, illetve a közösségi temetőkön kívüli temetkezéssel. *A korondi hegyi tanyák* című tanulmánya (1997) tulajdonképpen a szomszédos

Székelyvarságon végzett tanyakutatásaiból nőtt ki. *A korondi közbirtokosság három évtizede (1904–1933)* című munkája a Libelli Transsilvanici sorozat első köteteként (2006) jelent meg.

XIX. századi utazásunkat Orbán Balázzsal Gyimesben folytatjuk: „Az itt lakó csángók száma megközelíti a 4000-et. Ezek két egyházközséget alkotó 3 faluban laknak. Felső-, Közép- és Alsó-Gyimesben vagy mint a nép hívja (s ez a valódi elnevezés) Gijmes Felső Lok, Gijmes Közép Lok és Gijmesbükk... s látszanak az utat fedezett régi földlángszelvények nyomai, kissé alább felültenek Gijmes Felső Loknak háza, melyek nemcsak a Tatros fővölgyében, hanem a jobbparti Ugra, Boros és a balpartilag beszakadó Görbe és Sötét patakok havasok közé benyúló völgyeiben is, mindenfelé festői rendtelenségben szétszórta csoportosulnak...”

Bárh János a Gyimesi-havasok népeletét is sokoldalúan kutatta. Erről tanúskodnak „gyimesi korszakának” tanulmányai.

A *Gyimesfelsőlóki emléklapok* című könyvében (2003) a Gyimesi-havasok völgyeiben letelepedett csángó magyar néphez kalauzolja el az olvasót. A csángók – moldvai, hétfalusi, dévai, gyimesi csángók – a székelyektől különvált magyar népcsoportok összefoglaló megnevezése. A gyimesi csángók Csíkból a Tatros folyó völgyébe települt népesség. A könyvet olvasva megismerhetjük Gyimesfelsőlók, e havasi község XIX. századi társadalmi szervezetét, templomépítési és önállósodási küzdelmét a XIX–XX. század fordulóján, s a XX. századi egyházi életre is kitékintést kapunk.

Irtás és település című tanulmánya (2005) a gyimesi erdőirtó egyezségek és a Tatros-völgyi településterület növekedését elemzi. A magyar településnéprajz és agrártörténet számára a gyimesi szórványtelepülés és szállástartás számos korábban tisztázatlan kérdéskört vet fel, melyek szintén foglalkoztatják.

A *Gyimesfelsőlók egyházi önállósodása 1853-ban* című írásában (2006) arról olvashatunk, hogy a XIX. század közepén az egyre növekvő középlóki és felsőlóki népesség körében került föl az önálló gyimeslói egyházközség megszervezésének és helyben lakó pap letelepítésének, valamint a gyimeslói önálló plébánia megalapításának igénye. A XIX. század közepe előtt ugyanis csak egy egyházközsége volt az egész Gyimesnek, melyet az iratokban *Gyimes*, *Csíkgyimes* formában említenek. Az egyházi önállósulás legfontosabb állomásának az a gyűlés tekinthető, amikor 1853. április 25-én a lóki gazdák képviselői ünnepélyesen nyilatkoztak az új plébánia létrehozásáról, fenntartásáról, s az írásba foglalt nyilatkozatot eljuttatták Gyulafehérvárra, a Püspöki Hivatalba. A tanulmány függelékében a helytörténeti jelentőségű nyilatkozat szövegét közli a szerző.

Ugyancsak a gyimesi tanulmányokhoz tartozik *A csíkszentmiklósi havashasználat és a Tatros-völgy korai népessége* (2006) című munkája. A csíkszentmiklósi egyházközség, régies erdélyi nevén a csíkszentmiklósi megye a XVIII. században három falu – Csíkszentmiklós, Csíkszépvíz és Csíkborszova – római katolikus népét fogta össze egy egyházközségbe. Csíkszentmiklós megyéje nagy havasi birtokokkal rendelkezett, melyek nagyjából arra a területre estek, melyet az újkorban Gyimesnek neveznek. Azokban a levéltári iratokban, melyekben e megye havasairól esik szó, nemcsak Csíkszentmiklós, Szépvíz és Borszova havashasználatát villantják fel, hanem a gyimesi tájalakításról, a Tatros-völgyi erdőirtásokról, a gyimesi szórványtelepülés kialakulásáról és a Gyimes patak-völgyeinek korai népességéről is hírt adnak.

Bárh János életművében ugyancsak fontos helyet foglalnak el a csíki kutatások.

Orbán Balázs *A székelyföld leírása* (1869) című honismertető könyvsorozatának második kötetében részletesen olvashatunk a Csíkszékéről is:

„Ezen kies, üde szépségekben gazdag vidék, a Hargita ösképződésű trchyt vonala, és a fiatalabb származású határszéli havasok lánccolata közt helyezkedett el. A minden oldalról nagyszerű havasok által bekeretelt tartományt úgy tekinthetjük, mint a hon áldásának forrását, mint a haz termékenységének fő tényezőjét, mert bölcsője az honunk négy király folyamának, melyek innen e fennvidékről lerohanva, a termékeny völgyeket, tereket alkotják, s azokat naponta áldásos cseppjeikkel öntözik, termékenyítik... Ezen vidék tájrajzilag nem csak megragadóan szép, hanem egyszersmind sajátos is. Mellőzve itten a széleken eredő s hamar más irányban elfolyó két Küküllőt, figyelmünket az erdélyi részek két leghatalmasabb folyamára, a Marosra és az Oltra fordítjuk... Futtassuk végig pillantatainkat a tért szegélyező nagy részt fenyves redők koszoruzta havasok során. Az északi szögletben szép havasi völgyecske, az úgynevezett Lok mélyül be, melynek torkolatjában Sz.-György és Bánkfalva csoportosulnak kápolnáktól koronázott hegyek aljában...”

Bárh János nagyszabású tanulmánykötete, az *Úz-völgyi magyarok* (2004) megjelenését ugyancsak többéves kutatómunka előzte meg. 1998-ban a csíkszentgyörgyi Nyíró Lajos hívta fel a figyelmét a környékhez tartozó Úz-völgyi tanyákra, ahol a tanyalakóknak még villanyuk sem volt. Nem véletlenül,

hiszen e táj településeinek többsége még modern korunk közlekedési eszközeivel is igen nehezen járható, csak bizonyos határig lehet autóval megközelíteni, de gyalogosan az ember végül is célhoz érhet.

Az Űz-völgyi településnéprajzi kutatások során nyilvánvalóvá vált számára, hogy a kétféle tanya-fejldési út közül itt a magyar alföldi farmtanyák hegyi párhuzamára talált, míg a korábbi, fő kutatópontján, Székelyvárságon az alföldi tartozéktanyák sorsának hegyi párhuzama tárult elé. A könyvet lapozva megismerkedhetünk ezzel a moldvai határ közelében, a Keleti-Kárpátok hegykoszorújának vonulatában, a Csíki-havasok területéhez tartozó, ritkán lakott, erdős táj népével, ahol az emberek legfőbb tájékozódási pontjai azok a patakok, melyek az Űz-patakba ömlenek.

Az Űz-völgy Csíkszentgyörgy község külterülete. Bárth János a külterületi kutatások után a völgyben folytatta tovább a munkát, azaz a hegyről lejtött a faluba.

Bárth János a XX–XXI. század fordulóján a csíkszentgyörgyi *megye*, azaz az egyházközség történetét a helyi plébánián kutatta. S időközben egy csíkszentgyörgyi származású gyulafehérvári pap-tanárral, Fehér Lajossal folytatott baráti beszélgetés során kiderült, hogy Csíkszentgyörgyön több kápolna is kötődik valamelyik tizeshez. Nyilvánvalóvá vált, hogy a helyi *megye* szakrális helyeinek vizsgálata elválaszthatatlan a tizesek alapos kutatásától. 2004 nyarán jelentős fordulat következett be, amikor egy háromtizesi gazdánál olyan régi írásokat talált, amelyek a régi Háromtizes népi életéről szólnak. Hamarosan világossá vált, hogy egy olyan forrástípust sikerült megtalálnia, amelyet addig még nem használtak az erdélyi történetírásban: a tizesjegyzőkönyveket, azaz a tizesnek nevezett, öngazgatási hagyománnyal rendelkező településrészek hajdani írásbeliségére sikerült rátalálnia. Ezután már csak a többi tizesjegyzőkönyv felkutatása volt hátra, s 2007 júliusáig 7770 oldalnyi tizesdokumentumot sikerült összegyűjtenie csűrök, kamrák, padlások rejtekeiben, melyek fénymásolataiból összeállított egy archívumot.

Hamarosan néhány rövid terjedelmű írás is elkészült a tizesjegyzőkönyvek felhasználásával.

Az *Egyéni birtoklás és közbirtoklás az alcsiki tizesekben* (2007) című tanulmány forrásanyagát már Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva tizeseinek nemrég megtalált jegyzőkönyvei alkották. A csíki tizesek a XVII–XVIII–XIX–XX. században konstitúciókat, helyi „alkotmányokat” hoztak létre, s a faluközösséghez hasonló írásbeliséggel rendelkeztek.

A három *tizesre* (Háromtizes, Jenőfalva és Körösményfalva) tagolódó Csíkszentgyörgy a Csíki-havasokban eredő és az Oltba ömlő Fiság-patak mellé épült, s a falu határát patakok százai tagolják – így ott a mindennapi életben fontos szerepe volt a hidaknak és pallóknak. A falubeli és határbeli hidak fenntartása céljából jöttek létre a hídközösségek. Ennek a témának a feldolgozását olvashatjuk a tizesek jegyzőkönyveinek és a népi emlékezetnek a felhasználásával a *Hídközösségek Csíkszentgyörgyön* (2007) című tanulmányban.

Csíkszentgyörgyön és a vele összeépült Csíkbánkfalván az egyéni kerítések sorozatából létrejött falukerítés a patakok és az utak vonala szakította meg, s ahol az utak metszették a falukerítés vonalát, ott a „*vetéshatárukat*” védő emberek kapukat állítottak fel. A *Kapuközösségek Csíkszentgyörgyön* (2007) című tanulmány történeti példákat idéz arról, hogy a tizesek vetéskapuit bizonyos személyek anyagi javakért gondozták, s néhány adat azt sejteti, hogy kapuközösségek is létrejöttek.

Bárth János már az Űz-völgyi kutatások alatt átkutatta a nagy múltú csíkszentgyörgyi plébánia kéziratait. A *Csíkszentgyörgyi kepe 1809-ben* (2001) című forrásközlés az erdélyi kepe kérdéskörének történeti, néprajzi, nyelvészeti kutatásához kapcsolódik. A kepe a római katolikus plébánosok jövedelmei között szerepel a feudalizmus időszakában. Erdélyben, különösen a Székelyföldön a házaspárokra kivetett párbért nevezték kepeének. A csíkszentgyörgyi plébánia két faluközösség, Szentgyörgy és Bánkfalva közös plébániája volt, melynek anyagából a szerző közread egy olyan dokumentumot, amely elsősorban a kepezolgáltatás módjáról és a kepe értékéről tájékoztat.

Bárth János erdélyi néprajzi írásai között néhány olyan művet is találunk, mely egy-egy témakör elméleti összegzését fogalmazza meg.

Ehhez kapcsolódik *Az erdélyi néprajzi kutatás 20. századi írott forrásairól* (2001) szülő munkája, mely a Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyvében olvasható.

Ugyancsak fontos elméleti fogalmat tisztáz *Az erdélyi egyházközség: a „megye”* (2003) című tanulmányában. A XVI–XIX. században a Székelyföld katolikus magyar falvaiban a hívek autonóm, öngazgatású egyházi szervezettel rendelkeztek, mely a XX. századi egyházközség előképének számított, és amelyet a „*határvonall*” és a „*vármegye*” jelentéssel már megterhelt *megye* szóval jelölték. Emellett megye néven működtek a reformátusok hasonló funkciójú egyházi szerveződései is. A szerző valószínűnek tartja azt, hogy a megyének nevezett egyházközségi szervezet a Székelyföldön a különböző felekezetek reformáció előtti időkre visszanyúló közös hozadéka.

Bárh János legújabb könyve, *Az eleven székely tízes* (2007) településtörténeti és társadalomnéprajzi alapfogalmak magyarázatát, szemléltetését tartalmazza jól áttekinthető rendszerbe foglalva, a rendelkezésre álló legteljesebb összehasonlító anyaggal egybevetve – ezért e tanulmánykötet a téma történeti-néprajzi alapvetésének tekinthető.

A szerző a tanulmány bevezető soraiban ezt a kevéssé közismert történelmi fogalmat határozza meg. Mít neveznek a székelyek tízesnek az újkorban?

„Az újkori székely tízes öngazgatási hagyománnyal és változó mértékű önállósággal rendelkező településrész. Települési, társadalmi és önkormányzati egység. Lakossága lokális társadalmi, szomszédsági csoportot alkot, melynek tízes-tudata összegegyeztetődik több hasonló csoport falu-tudatával, város-tudatával.”

A székely falvak és városok a XVII–XVIII–XIX. században tízesekre tagolódtak, melyeknek lehetnek különféle birtokai, állatai, eszközei, épületei, alkalmazottai, valamint pénzzel is rendelkezhetnek. A XX. század elején ezeket a hajdani tízeseket többnyire már csak a földrajzi nevekben lehetett megtalálni. Kivételt képez ezzel szemben a csiki táj népe, ahol a tízesek tízesközbirtokossággá alakultak át. S a könyvben szereplő „*eleven székely tízes*” egyedül Csikszentgyörgyön és Csikbánkfalván érte meg a XXI. századot.

A szerző a *tízes* szó helyesírásának magyarázatát is fontosnak tartja. A magyar helyesírási szabályzat ugyanis csak *tízes* szót ismer. Az itteni esetben azonban nem a tízes számot jelölő szóról van szó, hanem az egész Kárpát-medence magyarlakta tájain ismeretes, 'falurész, városrész' jelentésű *tized* szó tájnyelvi változatáról, mely rövid *i-t* kíván, s az írásos forrásokban is mindig így szerepel.

A kötet szerzője egyedülálló összehasonlító vizsgálatot végez akkor, amikor a Kárpát-medence népei körében párhuzamba állítja a tízesnek nevezett székely településrész társait: az egri, a soproni és a bécsi *fertályokat*; a debreceni, a karcagi, a kecskeméti és a halasi *tizedeket*; valamint a mezőberényi *gát* (Tót gát, Nímet gát, Magyar gát) és a biharnagybajomi *porong* is a tízes szinonimája; a mezőségi Szék három önálló településrészét pedig *utcaként* emlegették az ott lakók. Az erdélyi szászok önállósággal rendelkező településrészeit *Nachbarschaft*, azaz „szomszédság” néven emlegették, s az erdélyi románok *vecinătate* névvel megjelölt „szomszédságai” szintén tízeszerű területi-társadalmi egységek voltak.

A székely tízesek történetéről szóló fejezetben megismerkedhetünk e történelmi fogalom XVI–XVII. századi írott forrásanyagával: a helyi törvénykezés, a falutörvények között, a polgári peres ügyek anyagában a különféle földek birtoklása kapcsán. A XVIII–XIX. századból fennmaradt történeti szövegek és különböző említésszerű adatok már jelentős számban tudósítanak tízesekről: itt főleg történeti földrajzinév-gyűjtések és falujegyzőkönyvek állnak a kutatók rendelkezésére. A tízesek történelmi múltjának megítélésére vonatkozó korábbi kutatói nézetek összevetése sem alkalmas arra, hogy egyértelműen tisztáznai lehessen: a tízesnek nevezett településrészek a honfoglalás kori hadserevet maradványai-e, vagy pedig a különböző történelmi korszakok belső fejlődésű településrészei. A XIX. századi honismertető irodalomban és a történeti munkákban Benkő Károly, Orbán Balázs, Bartalis Ágost, Vámszer Géza és mások is kísérletet tettek a székely tízesek számbavételére és működésük ismertetésére, de fáradozásuk nyomán nem tisztázódott, sőt inkább bonyolódott a kép: közléseik tartalmában rengeteg ellentmondás rejlik.

Bárh János új könyvében azt a célt tűzte ki maga elé, hogy a csikszentgyörgyi és a csikbánkfalvi tízesek életének bemutatásával maga is hozzájáruljon a tízesekről alkotható szakirodalmi kép árnyalásához. Kutatómunkáját a már említett s a rendkívüli szerencse és következetes kutatómunka révén megtalált forrásokra alapozta, azaz a vizsgált tízesek *saját irataira*. Az írott forrásanyagot természetesen időnként néprajzi gyűjtőmunka segítségével felkutatott ismeretekkel értelmezi, magyarázza. Tehát a szerző „nem a tízesek források nélküli, kődbevészó régmúltjával, hanem a XVII–XX. századi működésük rendjével, sajátosságaival” foglalkozik.

A kötetnek – tudománytörténeti jelentőségén túl – kétségkívül a legnagyobb érdeme az, hogy az olvasó az adatfeltárás és a feldolgozás folyamatát, módját mint módszertani példát a maga teljességében és részleteiben is nyomon követheti. A kutatás egész munkafolyamata élénk tárul, láthatjuk, milyen elméleti és gyakorlati problémák vetődtek fel időközben, s azokat hogyan oldotta meg a kutató. Tehát egy különleges, múltban és jelenben játszódó „nyomozás”-nak lehetünk tanúi: felfedezhetjük, hogy az egyes forrástípusok milyen titkokat rejtenek magukban, láthatjuk, hogy ezekből a több száz éves iratokból hogyan bontható ki a korabeli társadalom, egy közösség élete. Természetesen a tizedes dokumentumokon kívül más adatfeltárások is segítették a kutatómunkát: a különféle levéltári és cízelő kutatása, a néprajzi gyűjtőmunka, azaz interjúalanyokkal folytatott irányított beszélgetések.

S itt most elérkeztünk egy nagyon lényeges ponthoz: a feltárt adatok térbeli ábrázolásához, a térképek szerkesztéséhez. Ha Bárh Jánost a sors keze történetesen nem a néprajztudomány felé irányítja, minden bizonnyal kartográfus vált volna belőle. Természetesen egyetemi hallgatóként nagy hatással

volt rá professzora, Barabás Jenő tanár úr, akinek többek között a néprajztudományban alkalmazott kartográfiai módszer hazai elméleti alapvetése is köszönhető. Tehát már a kutatások kezdetén nyilvánvalóvá vált Bárbth János számára az, hogy ha bizonyos jelenségek térbeli rendjét ábrázolni akarja, akkor részletes és pontos kül- és belterületi térképekre van szüksége. A belterületi térképeken ábrázolnia kell a nemzeti rend szerint települt családok házcsoportjait, a családnévvel jelzett házfűzőket, a tizeket, valamint a község életterének fontos pontjait: a kápolnákat, a temetőket, a kereszteteket, a hidakat, a kutakat, a malmokat és egyebeket. A külterület is szervesen kapcsolódik a község életéhez, például a közbirtokossági erdők, legelők révén, s fontos szerepe van a patakoknak, az utaknak, az esztenáknak, azaz a havasi juhakolból és a tejfeldolgozást szolgáló épületekből, valamint a pásztor-kunyhókból álló épületegyüttesnek is.

Tehát a kutatómunka izgalmát jelentősen fokozta az, hogy a vizsgált két településről nem álltak rendelkezésre megfelelő térképek. Egy 1975 táján készült, román nyelvű, többször átfirkált és mégis hiányos térképből kellett kikövetkeztetni patakok folyását, a telkek határait, az épületeket és a házszámokat. Majd Janzsó Marianna grafikus többhetes munkával megszerkesztett egy alaptérképet, melyről azonban még sok adat hiányzott – ezért a hiányokat is pótolni kellett, az adatok ellenőrzése után a helyesbítéseket át kellett vezetni. Így tehát másfél éves munka során elkészült Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva egybefüggő házszám alaptérképe. Ez a kartográfiai munka volt az alapja annak, hogy e két település tizeseit el lehessen helyezni térben és időben: a „*tényleges*” tizeket és a „*szóvirág-tizeket*” egyaránt. Ugyanis a forrásokban gyakran feltűnnek olyan helynévjellegű vagy helyi társadalmi csoportra utaló nevek, melyek tizesneveknek tűnnek, mivel a *tizes*, *tize* szócska szerepel bennük. Ezek azonban általában „*szóvirág-tizek*”: nincs meg bennük az a funkcionális tartalom, mely a tizek sajátja. Ezek a kérdőjelek rendre tisztázódnak a tanulmányban.

A tanulmánykötetben a szerző bemutatja a tizek helyét Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva társadalmi szerkezetében, a tizek magát mint helyi közösségi szerveződést, a tizek megjelenési formáit, vezetőit, a tizek belső kapcsolatrendszerét, az egymáshoz való viszonyukat, együttműködésüket, az állami hatóságokhoz és az egyházzal való viszonyulásukat.

A tizek belső életének rajza szemléletes, jól áttekinthető rendszerben tárul az olvasó elé. A község életét, működését a maga teljességében és rendjében feltáró fejezetekből ismerhetjük meg: a mindennapi életet, a munkákat, valamint a község szakrális életének rendjét.

A különböző kisebb és nagyobb kérdéskörök alapos elemzése során számos olyan társadalmi jelenség magyarázata is sorra kerül, melyek szaktudományos különlegességnek tekinthetők, de mindenképpen érdekes bepillantást nyújtanak a múltba, a tizek közösségek tagjainak mentalitását, sajátos gondolkodásmódját szemléltetve.

A *rendtartó tizek* fejezetben a közösségi élet rendjét veszi számba a szerző. A tizek fennmaradásának fontos feltételei a különféle közmunkák, melyek alapvető funkciókat látnak el – ilyen feladatok például a kaszálók kerítéseinek javítása, a hídjavítások, a legeltetés számára tilalmas területek határának sáncolása, a templom és az iskola építéséhez és fenntartásához kapcsolódó munkák, a temető kerítésének javítása s a téli jégvágás és hóhányás, a borvízforrások, azaz a természetes ásványvizek felügyelete, az *aszalás*, azaz a fák kiszáritása oly módon, hogy a fa tövét fejszével körbevágják, a gyors kiszáradás érdekében.

A rendbontókat a község büntetésben részesítette. Az ilyen alkalmakkor szokásos büntetés volt például a *fricskázás*, azaz az orpöckölés, valamint a különféle bírságok, pénzbüntetések. A tizesbeli népi jog nem használja a *bűn* és a *vétek* kifejezést. A tolvaj, a kártevő, a bajt okozó, a szabályok ellen vétő személy a tizesjegyzőkönyvek szóhasználata szerint *hibázott*, *hibájáért* vonta felelősségre a község. Ha azonban a vétkes nyilvánosan megbánta tettét, annál csak az olvasható, hogy *megbékélt a tizes*szel.

Érdekes helyi társadalmi jelenségnek tekinthető a kötelező húsvétel szokása, azaz a tizesbika húsnak kötelező megvétele – mely a tizesfegyelem próbája volt. A XIX. század második felében és a XX. század első felében Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván bevett szokásnak tekintették azt, hogy az előregedett, hasznavehetetlen vagy a „*meghamisodott*”, kezelhetetlen tizesbikát vagy eladták idegenben, vagy pedig a község „*megüttette*”, és a község valamennyi tagját kötelezte arra, hogy annak húsból bizonyos mennyiséget – körülbelül két fontnyit – megvásároljanak. Nem volt szerepe annak, hogy a község tagja éppen szereti-e a bikahúst, vagy akar-e bikahúst enni. Itt a község érdeke volt az elsődleges: a „*régi*” bika már nem töltötte be szerepét, a tizesnek új bika kellett, melynek árát a régi bika húsnak eladásával tudták előteremteni. S mindez a liberalizmus, a kor divatos eszméjének uralma idején történt...

A kötetben megjelenített s a napjaink embere számára már csak történelmi-néprajzi kuriózumnak számító jelenségek kapcsán az a legmeglepőbb, hogy e két erdélyi falu nyolc tize, azaz a társadalmi

szerveződés ezen sajátos példája a jelenben is él... Vajon e nyolc csíki tizes a helyi közösség életének, sajátos funkciói fenntartásának szükségszerűségeként maradt fenn, vagy a történelmi véletlenszerűség okán él még napjainkban is?

De mindenképpen úgy tekinthetünk rájuk, az utolsó élő tizesekre, mint olyan történelmi különlegességre, mely az Európai Unió egyik specialitása, a reliktumhelyek egyike – azaz egy olyan „maradvány”, mely valamikor egész Erdély székelylakta vidékeit uralta.

Bárh János legújabb könyve, Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva népelete kapcsán, ezt az utolsó történelmi pillanatot ragadta meg...

IRODALOM

BÁRTH János

1986 *A parasztközösség öngazgatása egy erdélyi magyar faluban*
In: Eperjessy Ernő–Krupa András (szerk.): *A III. békéscsabai nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia előadásai*. 2. kötet. 362–373.

Budapest–Békéscsaba

1997 *Történelmi adatok a székelyudvarhelyi húsvéti határkerülő körmenetről*

In: Csoma Zsigmond–Viga Gyula (szerk.): *Európából Európába*

Tanulmányok a 80 esztendőös Balassa Iván tiszteletére

Néprajzi Látóhatár VI. 499–503.

Budapest–Debrecen

1997 *A korondi hegyi tanyák*

In: *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1995–1996*. 213–221.

Kecskemét

BÁRTH János (szerk.)

1998 *Havasalja havasa. Tanulmányok a székelyvassági hegyi tanyák népéről*

Kecskemét

BÁRTH János

1998 *A székelyvassági tanyavilág történetének vázlata*

Kecskemét

A vassági hegyi tanyák múltja és településrendje

In: Bárh János (szerk.): *Havasalja havasa*

Tanulmányok a székelyvassági hegyi tanyák népéről. 5–272.

Kecskemét

1999 *Bálint Anna házassága*

Havasalji székely életkép a XVIII. század végétől

In: Kiss András–Kovács Kiss György–Pozsony Ferenc (szerk.): *Emlékkönyv*

Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára. 28–43.

Kolozsvár

2000 *A vigasztaló Napbaöltözött Asszony. Csodás gyógyulások egyházi vizsgálata*

Csíksomlyón 1784-ben

Szeged

2001 *Varság, a székely tanyaközség*

Kecskemét

2001 *A csíkszentgyörgyi kepe 1809-ben*

In: Barna Gábor (szerk.): *Társadalom, kultúra, természet*

Tanulmányok a 60 éves Bellon Tibor tiszteletére. 189–194.

Karcag–Szeged–Szolnok

2001 *Az erdélyi néprajzi kutatás 20. századi írott forrásairól*

In: *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 9. 224–229.

Kolozsvár

2003 *Az erdélyi egyházközség: a megye*

In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): *Autonóm közösségek a magyar*

Történelemben. 211–220.

Kiskunfélegyháza

- 2003 *Gyimesfelsőlóki emléklapok*
Kecskemét
- 2004 *Rítus és ajándék a keresztszülő és keresztygyermeke kapcsolatában Székelyvasságon*
In: S. Laczkovits Emőke–Mészáros Veronika (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 6. I. kötet. 371–377.
Veszprém
- 2004 *Úz-völgyi magyarok. Településnéprajzi és népesedéstörténeti tanulmány*
Kecskemét
- 2005 *Irtás és település. Gyimesi erdőirtó egyezségek és a Tatros-völgyi településterület növekedése*
In: Bárkányi Ildikó–Fodor Ferenc (szerk.): *Határjáró. Tanulmányok Juhász Antal köszöntésére*. 149–159.
Szeged
- 2005 *Egy küiküllőmezeji szállás élete*
In: Szabó Sarolta (szerk.): *Hagyomány és változás a népi kultúrában Tanulmányok a 60 éves Dám László tiszteletére*. 299–315.
Nyíregyháza
- 2005 *Román–magyar közös néprajzi kutatás Magyarlapád község területén*
In: Bárh János (szerk.): *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében Az ezredfordulón*. 10. (1999–2005) 97–101.
Kecskemét
- 2006 *A csíkszentmiklósi havashasználat és a Tatros-völgy korai népessége*
In: *A Csíki Székely Múzeum Evkönyve* 2005. 17–35.
Csíkszereda
- 2006 *Gyimeslok egyházi önállósodása 1853-ban*
In: Selmeczi Kovács Attila (szerk.): *Lélek és élet. Ünnepi kötet S. Lackovits Emőke tiszteletére*. 45–53.
Veszprém
- 2006 *Jézus dicsértessék!*
A székelyvassági hegyi tanyák népének vallási hagyományai
Kecskemét
- 2006 *A korondi közbirtokosság három évtizede (1904–1933)*
(Libelli Transsilvanici 1.)
Kecskemét
- 2007 *Hídközösségek Csíkszentgyörgyön*
In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Az Alföld vonzásában. Tanulmányok a 60 esztendő Novák László Ferenc tiszteletére*. 153–157.
Nagykőrös–Debrecen
- 2007 *Egyéni birtoklás és közbirtoklás az alsíki tizesekben*
In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): *Föld és társadalom*. 47–56.
Kiskunfélegyháza
- 2007 *Kapuközösségek Csíkszentgyörgyön*
In: *Agraria XLIII*. 157–162.
Eger
- 2007 *Az eleven székely tizes. A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tizesek működése a XVII–XX. században*
Kecskemét
- BÁRTH János (szerk., bevezető, utószó)
- 2007 *Lapádi vendégség. Néprajzi tanulmányok Magyarlapádról és környékéről*
Kecskemét
- ORBÁN Balázs
1868–69 *A Székelyföld leírása*. Első és második kötet
Pest

(Kecskemét, 2007)

Szeredás András

Egy kecskeméti hungarikum

Dizseri Eszter: A kecskeméti rajzfilmstúdió

A könyv szerzője a Pannónia Filmstúdió propagandistája, sajtófelelőse volt abban az időben, amikor a „világ legjobb rajzfilmes gárdája” (Nemeskürty) a „kiválóság szigetét” (Hankiss Elemér) hozta létre ott, műfaji sokszínűségével, művészi igényességével és vállalkozó kedvével, a képzőművészet és az irodalom ápolásával. A magyar rajzfilmművészet megteremtőjétől, Macskássy Gyulától kezdve hosszan sorolhatnánk, hány mester adott példát és ösztönzést a világhírű stúdióban későbbi animációs nemzedékeknek is. Dargay Attilán, Gémes Józsefen, Jankovics Marcellen, Kovásznai Györgyön, Nepp Józsefen át Richly Zsoltig, Reisenbüchler Sándorig, Szabó Sipos Tamásig, Imre Istvánig, Foky Ottóig, a később Oscar-díjas Rofusz Ferencig. Karakteres, színes egyéniség mindegyik.

A Pannónia azóta felbomlott. A mesterek és tanítványok 1989 után szétszéledtek, így-úgy csoportosultak, önálló utakra tértek. A stúdiónak idővel nemcsak szellemi, hanem anyagi bázisa is (épület, felszerelés és dokumentáció) gazdátlanná vált, sorsa elbizonytalanodott.

Ezért aztán különös megbecsülés illeti Dizseri Esztert, aki (a Balassi Kiadóval összefogva) ezúttal már harmadik könyvében gyűjti össze a kallódó anyagokat, faggatja ki a műfaj képviselőit emlékeikről, tapasztalataikról.

Dizseri rejtőzködő szerző. Ő maga nem ítélezik, nem rangsorol. Nem bonyolódik esztétikai elemzésekbe. Nem akarja megírni a magyarországi animációs film történetét sem. Beszéljenek helyette a művek létrehozói, alkotók és kritikusok, menedzserek és producerek, akiket udvariasan és tisztelettel, de odaadó kíváncsisággal kérdezzet. Ő csak szem- és fültanú kíván lenni, egy olyan ügyben, amely több évtizede szívügye lett. És ha belegondolunk abba, hogy pusztán egy adattár, egy filmográfia összeállítása mennyi szorgalmas aprómunkával, kutatással, ellenőrzéssel jár e pár perces műfaj esetében, talán megértünk valamit ebből a szerzői viselkedésből.

Mindezt azért is kell előrebocsátani, mert Dizseri könyvét a fentiekből következően nem a szokványos módon olvassa az ember. Interjúkból, nyilatkozatokból, kritikákból, képekből áll össze. Mozaikokból, puzzle elemekből. Az olvasó úgy érzi, nem fogják kézen, nem kalauzolják előre kitaposott ösvényeken, hanem rábizzák, hogyan rakja össze a tudni- és látnivalókat. Aki azonban veszi a fáradságot, és nemcsak szemelget, ide-oda lapozgat, hanem végigköveti a könyv laza szerkezetét, hamarosan két szembeszökő témát lát körvonalazódni. Az egyik egy társadalmi-gazdaságtörténeti modell, a másik egy karriertörténet. A kettő szorosan összetartozik.

A kezdet kezdetén, 1971-ben a Pannónia vidéki telephelyeként indul útjára a kecskeméti rajzfilmstúdió. Akkor még Múteremnek nevezik. Az ötlet (mint anyai más) Matolcsy György fejében születik meg, aki már a 60-as években mozgékony, kockázatokat is vállaló menedzserként vezeti az anyaintézményt. Ezt a tervét indokolja a növekvő feladatok ökonomikus megoldása, segíti a „korszellem”, amely sorra létrehívja a nagyvállalatok melléküzemeit. Kecskeméten a kedvező hátszelet biztosítja a város kulturális központtá fejlesztéséért erősen lobbizó, ambiciózus megyei első titkár, dr. Romány Pál, a művész- és művészetbarát megyei elnök, Gajdócsi István, s nem utolsósorban a Matolcsy család személyes kapcsolata, Sándor Béla, aki akkortájt a megye építési osztályvezetőjeként győzködi az illetékeseket az elgondolás hasznosságáról. Az idők során múzeumok, a Kodály Intézet, a színházi megújulás jelzi majd, hogy ezek a tervek, törekvések nem maradtak álmod, hanem Kecskemét kulturális mozgásterét ma is meghatározó tényekké és objektumokká lettek.

1971. július 8-án mindenestre még úgy áll Mikulás Ferenc, a fiatal műteremvezető Kecskemét főterén, hogy zsebében a kinevezése, a megye és a Pannónia (később kölcsönösen meg-megszegett)

együttműködési megállapodása, de sem embere, sem műhelye. Hoz magával viszont valami mást. Otthonról puritán protestáns szellemet és erkölcsiséget. Kunszentmiklósi gimnáziumából (ahonnan kicsapják) 56 élményét és konok elszántságot. Geodéta múltjából a „deklasszáltak” összetartozását és a hagyományok, különösen a népművészeti emlékek megbecsülését. Kecskeméti korszakából a Bács Filmnél szerzett filmes gyakorlatot és baráti kapcsolatokat. (Említsük meg itt Radó Gyula rendező, a fiatalon elhunyt, méltatlanul ritkán emlegetett Halász Mihály operatőr és Szarvas Judit nevét). Ezek az élmények és tapasztalatok, Mikulás így kialakuló és formálódó jellemvonásai később is elő-elő-bukkannak különböző helyzetekben, amikor a stúdió sorsa forog kockán.

Nekilát az építkezésnek. Először is a *csapatépítésnek*. Sorra járja a főiskolákat, képzőművészeti gimnáziumokat, pályázatokat ír ki, toboroz, verbuvál. A válogatásban, majd oktatásban persze segítségére vannak a Pannónia mesterei (Gémes, Jankovics, Pethő Zsolt, Gáspár Imre), de hogy jó szeme van, bizonyítják a később „alapító ősök” váló munkatársak. Az animáció költőiségét számos formában bizonyító Horváth Mari. A képi meditációt pontos elemzőkészséggel egyesítő Neuberger Gizi. Az emberi alapélményeket és helyzeteket finom humorral megragadó Tóth Paja. A gyémántcsiszolók művéségével dolgozó Molnár Péter. Az első díjnyertes egyedi film alkotója, Hegyi Füstös László, hogy csak egynéhányukat említsem.

Van valami jó értelemben vett háztáji jelleg, ahogy ez a csapat összekovacsolódik. A szakma képzőművészeti-zenei részét a pannóniásoktól sajátítják el, de a filmes tudnivalókat már helybeliektől, a régóta itt működő Bács Film Stúdió szakembereitől. A dramaturgia, a mozgásművészet, a pantomim fortélyait pedig az ez időt új ugyancsak itt tevékenykedő kiváló színházi embertől, Ruszt Józseftől és színészeitől tanulják meg.

Egy vidéki város szűkre zárt, átlátható világa egyszerre lehet nyomasztó és ösztönző is. Nyomasztó, mert a zárt világban óhatatlanok az ismétlődések. Ösztönző, mert a szakmájukért lelkesedő emberek szükségszerűen keresik egymással az értelmes kapcsolatot. Így találkozik Mikulás a város akkoriban feltűnő kitűnő építészével, Kerényi Józseffel. Kerényi a modernizáció korabeli divatjával, a „buldózeres városfejlesztéssel” szemben a hagyományok megbecsülésének, a folyamatosság megőrzésének híve (akárcsak Mikulás), (sokszor „társadalmi munkában” ingyenesen fölvezetett) terveit ő maga „akupunktúrás építkezésként” jellemzi. Ebből születik – nehéz vajúdasok, a korabeli nehézséget kijátszó ravaszkodások árán – a város mára nem egy olyan emblematisz objektuma, mint a Kodály Intézet, a Kerámia Stúdió, a Naiv Művészet Múzeuma, a Játszóház.

Mikulás makacs és baráti ragaszkodásának köszönhető, hogy a stúdióépítés „műtárgyi” szakaszának végül Kerényi lesz a kigondolója. Ő tervezi át a Miron-villát rajzfilmstúdióvá, melynek építésében maguk az alapítók is részt vesznek. S külön történetük lesz a megmentett fáknak is.

A fiatal műteremvezető-igazgató először érezheti úgy, hogy van szakmai otthona és munkatársai.

Ami ezután következik, az egy lassú, szinte akaratlan emancipációs folyamat. Szövevényes viszonyokban kell kügazodni. Az anyavállalat kezdetűl fogva pénzügyi-gazdasági önállóságot kínál a *leányvállalatnak* (ebben edződik meg és válik mesterré a gyártásvezető, Vécsey Veronika), de néha *szolgálóleánynak* szeretné látni, és levett ruháival (berendezések, trükkasztal, vágóasztal stb.) ajándékozza meg. A megrendelő nagyobb feladatok esetén nem mindig bízik meg a fiatal gárdában, és ilyenkor a tapasztalt gárdára bízzák a felügyeletet. Ilyen szorult helyzetekből szokott megszületni a taktikázás. Hogy mennyi taktikai érzéke volt Mikulásnak, az a könyvből nem derül ki pontosan. Hajlamai, beállítottsága azonban nem erre utalnak. Saját jól felfogott érdeke például azt diktálná, hogy üres, de hasznos protokolláris esemény legyen az intézmény felavatása. Az akkori politikai erőviszonyok Aczél Györgyöt jelölik ki a feladatra. Mikulás viszont ragaszkodik a stúdióért sokat tevékenykedő Pozsgay Imréhez. A mérkőzés döntetlennel végződik. Sem Aczél, sem Pozsgay. A stúdió máig sincs felavatva.

De ahogy lenni szokott, kezd önálló életet élni. Vonzereje lesz, lehetőségeket kínál a szakmának. Mikulás korán fölismeri, hogy nem a létszám a legfontosabb, hanem a szellemi kapacitás. És kiválóságok sora jelentkezik nála. Ideköltözik Budapestről Szoboszlay Péter, aki akkor már (a társadalomlélektani jelenségeket tömör drámákban, bravúros expresszivitással megjelenítő) filmjeivel elismert művész. Itt talál otthonra Marosvásárhely és Bukarest után az alkotónak is, embernek is szuggesztív és szuverén Szilágyi Varga Zoltán, a sokoldalú, a szakma minden csínját-bínját ismerő, rendkívüli munkabírású Nagy Lajos, majd később még egy földijük, a festő Miklós Árpád. Mikulás a zágrábi, várnai fesztiválokon köt velük ismeretséget. De meghívja hosszabb-rövidebb időre a Pannónia nagy öregjeit is, Gyulai Líviuszt éppúgy, mint *A Fehérlófia* sikertelensége miatt „gödörbe került” Jankovicsot, vagy később Richlyt és Gémet.

Hamar fölismeri, hogy még a legjobb alkotóközösséget is kátyúba viheti a vidéki provincializmus, ha nem nyit ajtót-ablakot kifelé, az ismert határokon és hatásokon túlra. A nemzetközi kulturális csereforgalom olyan sikeres helyi példája is erre bátorítja, mint a kecskeméti Kodály Intézet működése.

A kecskeméti rajzfilmek a Soros Alapítvány támogatásával nemzetközi ösztöndíjrendszert alátámasztanak ki, és 1980-tól már fogadnak olyan (bentlakásos) pályázókat, mint a belga Luc Degryse (aki Mikulás filmötlete alapján készíti önálló filmet), vagy a kanadai Francine Léger, aki a stúdió egyik alapelvének, a tradíciók ápolásának szellemében quebeci francia dalokból merít ihletet rajzfilmjéhez. A rákövetkező években aztán utak nyílnak a kecskemétiék számára egyebek közt Kanada, Németország, Franciaország, Írország felé, és a koprodukciók különféle formái alakulnak ki.

A stúdió egyre inkább *független alkotóműhely*é válik, amíg aztán a 70-es évek végén a jogi lehetősége is megteremtődik annak, hogy önálló vállalattá alakuljon. A dolgok logikája ezt diktálná. Mikulás, aki *selfmademanként* anélkül kezdi és fejleszti ki a vállalkozást, hogy ehhez bármiféle kereskedelmi vagy közgazdasági diplomája lenne, ezen a ponton határozatlan. Ezt nem tűzte ki maga elé stratégiai célként. A végső lökést az önállósodáshoz ezért nem a belső elhatározás adja, hanem a rendszerváltás, a fennmaradás kényszere.

A kecskeméti animációs műhely, amely emancipálódását szellemileg már megalapozta, 1991-ben (az osztozkodás összes nyűgével) leválik a Pannóniáról és gazdaságilag is önálló állami vállalat lesz. 1993-ban pedig, miután alapító tagjai (harmincvalahányan) kárpótlási jegyekkel kivásárolják az ÁPV Rt-től a stúdió 63%-os tulajdonrészét, a városi önkormányzat üzletreszével kiegészítve megalakítják a Kecskemétfilm Kft-t. Megőrzi a munkahelyet és a szellemi műhelyt. A kecskeméti stúdió (Zágrábbal, Szófiával, Bukaresttel összetelve) szinte az egyetlen stúdió, amelyet nem vásárolnak föl ekkoriban amerikai vagy német vállalkozók.

Az 1993-as év jelentős fordulatot hoz még egy szempontból. Tovább színesedik és gazdagodik a stúdióról kialakult kép. Kecskemét (Matolcsy György évtizedekkel korábbi elképzelését megvalósítva) már 1985-ben találkozóhelye az animációs művészeteknek. Előbb csak a forgalmazási szempontból meglehetősen mostoha sorsú magyar animációs filmek háromvenkenti szemléjének ad otthont, majd Mikulás (és fesztiváltábjának) szívós előkészítő munkájának és szervezőkészségének köszönhetően 1993-tól világfesztiválokat rendez, 2005-től két évente. A magyarokon kívül megfordul, bemutatkozik és eszmét cserél és cserél itt az animációs művészet színe-java John Halastól Norsteinig, Svankmajertől Murakamiig, Jannik Hastruptól Priit Pärnig. S miközben a programban szereplő országok és filmek száma egyre nő, megmarad az az alapelv, hogy a Disney-féle szirupos világ és a távolkeleti giccsek helyett felhívják a figyelmet a magyar és külföldi animáció eredetiséget és megújulást képviselő műveire.

Az animációs film hazai helyzete és funkciója sokat változott a stúdió születése óta. Kivonult a területről a legnagyobb megrendelő és „animátor”, a televízió. A legnagyobb alapítványok (MMKA, NKA) filmekhez nyújtanak támogatást – intézmények fenntartásához és fejlesztéséhez nem. Márpedig erre – Mikulás szerint – nagy szükség lenne. A számítógépes, a mobil technika megjelenésével ma bárki, bárhol készíthet animációs filmet, akár kis és még kisebb anyagi és szellemi befektetéssel.

Mikulás stúdiója ma gyakorlatilag az egyetlen túlélő animációs műhely. Vezetője a szakma utolsó mohikánja. További létezésükhöz a felsoroltakon túl a legnyomósabb érv (és itt visszakanarodunk a Soóky Andrea alkotó szerkesztésében, gazdag képanyagot is kínáló albumhoz) az a felsorolt több száz film, ami Kecskeméten készült el. Népszerű és külföldön is kedvelt sorozatok, számos fesztiváldíjat elnyert egyedi alkotások. Dizseri Eszter könyve ebben az értelemben nem pontot, hanem felkiáltójelet tesz a kecskeméti rajzfilmstúdió eddigi történetének végére.

(Balassi Kiadó, 2009)

„A lélek csöndes, de töretlen ellenállása”

Cs. Szabó László életműsorozatának kezdete

A Mundus Kiadó gondozásában látott napvilágot a tavalyi esztendőben a Cs. Szabó-életműsorozat első kötete *Hódoltsági irodalom – Az irodalom államosításától a forradalomig* címmel. Az államosítás és a forradalom, vagyis az 1950–1956 között összegyűlt Csé-cikkeket, -kritikákat a kiváló irodalomtörténész, Czigány Lóránt rendezte sajtó alá. Czigánynak, Cs. Szabó tisztelőjének és barátjának ez volt az utolsó munkája, aminek megjelenését sajnálatos módon már nem érte meg. Am a szövegekhez fűzött megjegyzések, kiegészítések, magyarázatok az ő tollát dicsérik. Többek között mindjárt az *Előszó*ban feloldja a sok helyütt ma is tévesen szereplő Cs. predikátumot, illetve a később felmerülő számos textológiai kérdés közül is sokat megválaszol. Ezzel – szögezzük le – nem a bizonyítványát magyarozza, sokkal inkább az olvasót tájékoztatja a szerkesztői megfontolások mibenlétéről.

Ilyen például a lazán alkalmazott kronológiai sorrend, amivel egyrészt kiadói kompromisszumnak tesz eleget, másrészt ad egyfajta ívet a vitatott hangvételű cikkeknek: például az azonos tematikájú írások egy csoportban foglalnak helyet. Ezzel azonban azt éri el, hogy néhány helyen lapalji jegyzet szükséges az oda- és visszautalások felfejtéséhez. Ez nem is lenne probléma, csak sajnálatosan az egyik hiba éppen egy ilyen jegyzetben található a 188. oldalon. Ott Madách Tragédiájáról van szó, és a 191–194. oldalon írtakkal hozza kapcsolatba az egyik megjegyzést, ahol pedig nem találjuk az erre vonatkozó referenciát.

Mindezek mellett a helyesírás kérdését is tisztázza Czigány Lóránt. Nagyrészt Csekefalvi Szabó elveit követték a szerkesztők, viszont elhagyták „a korabeli külföldi nyomda idioszinkráziáit”, valamint a cirill betűs szavak és nevek átírását is egységesítve tárják elének. Czigány személye tehát mindenképpen jót tett a kiadásnak, hiszen ő nem pusztán azért érezte át e sorok jelentőségét, mert jó viszonyban volt Csével, de saját bőrén tapasztalta meg, milyen emigrációban élni. Végig érződik Cs. Szabó ezen munkáin az is, hogy az országtól elszakadva is él benne „a lélek csöndes, de töretlen ellenállása” az akkori

magyarországi – és nem magyar (!) – irodalommal szemben.

Ha elolvassuk ezt a kötetet, be kell látnunk, hogy korántsem a legjobb Cs. Szabó László-írásokat tartalmazza, azonban mégis kihagyhatatlan és fontos szavak alkotják e cikkfüzért egészzé. Ugyanakkor, ami az előnye, az egyben kárára is válhat, hiszen – ha kötetként tekintünk ezekre a már-már esszézerű kritikái írásokra, akkor – a korszakkal és az uralkodó hatalommal szembeni olyan mértékű negatív erő sugárzik felénk, amelyet nem sok helyen olvastunk. Ráadásul többször megeshet, hogy az olvasó a sok gondolatismétlés miatt elsiklik a mondani-való felett, vagy esetleg megunja a könyvet. Így például a Rákosi-rendszer és a szovjet személyi kultusz Orwell regényeinek világával való párhuzama is több ízben, hasonló szavakkal kerül elő. Az ezzel kapcsolatos állítások persze igaznak bizonyulnak, ám sajnos a sokszori hangsúlyozás miatt elvesz belőlük az az él, ami a korban valószínűleg megdöbbenette Csé olvasóit.

Viszont, ha a cikkeket külön-külön olvassuk, aszerint, hogy éppen milyen téma érdekel bennünket, akkor – a *Hódoltsági irodalom* ívének kárán – igen gazdag háttéradalek bukkan elő a leleplező hangú, kemény kritikák sorai közül. Az egész művet tekintve érdekes lehet megfigyelni, hogy, bár a cikkek főleg bírálják a korszak vezetését, a legelső, bevezető írás üdvözlö a kommunizmus beáramlását, és a jobblét reményében fogant. Az *Ostrom után* címet viselő nyitódarab több szempontból is rendhagyónak tekinthető. Nem elég, hogy a hangneme bizakodó, ráadásul nem nevezhető igazán cikknek, hiszen ez Cs. Szabó László saját naplójának 1945 februárjából származó bejegyzések részleteiből összeállított írás. Vagyis időben sem kapcsolódik a kötethez. Ugyanakkor Czigány Lóránt úgy gondolta – tegyük hozzá gyorsan: nagyon helyesen –, hogyha ezzel kezdő a *Hódoltsági irodalmat*, azzal elveszi az olvasótól a gyanú lehetőségét, hogy Csé esetleg már eleve negatív attitűdöt táplált volna a kommunizmus irányába.

A *Hódoltsági irodalom* cím is jelzi – ami egy, a *Hungária* hasábjain megjelent cikkekre utal –,

hogy a Rákosi-időben megjelen(het)ő irodalom Cs. Szabó szerint már nem érdemli meg, hogy egy napon emlegessék az általa sokszor példa(kép)ként emlegetett Arannyal. Így nem csodálkozhatunk, ha 1949-es emigrációjától kezdve mind a *Hungária*, mind az *Új Hungária*, valamint a néhány Látóhatárban napvilágot látott cikke csalódottságot és néhol haragot tükröz az uralkodó hatalom felé, legyen szó Déry Felelet című regényciklusáról, vagy a rágalmazó Veres Péterről. Bár kétségtelen, hogy itt-ott felsejlik a remény sugara, hogy lehet ez még másképp is, nincs minden veszve. Kiderül ez például akkor, amikor méltatja Tamásit, aki képes volt szép, kerek mondatokban írni a semmiről, ahelyett, hogy parancsra Márait szapult volna. De nem csak ez az egyetlen ilyen jellegű cikk. Ugyanúgy ír Jókai halálának ötvenedik évfordulójáról, ahol megemlékezik az egykori magyar óriásról, ahogy az '50-es évek elején Strasbourgban tartózkodó magyar diákok irodalmat éltető kíváncsiságáról.

Az utolsó cikk 1956 novemberének elején jelent meg nyomtatásban először, rádióadásba pedig pár nappal korábban, november elsején került. Nem csoda tehát, ha érezni rajta a forradalmi hangulatot, amire Cs. Szabó alighanem évek óta várt.

Hogy miért e kései megjelenés, arra egyrészt Cs. Szabó adott választ még életében: azt szerette volna ugyanis, hogy halála után jelenjen meg az írásait összefoglaló kötet, hiszen úgy tartotta, hogy éles hangú kritikái esetleg bánthatják a még élő kortársait. Mindazonáltal elmondható, hogy a kötet sok szempontból hiánypótló, hiszen nem pusztán a Cs. Szabó László-életművet bővíti, de – ahogy Czigány Lóránt is írja – „*az ötvenes évek irodalomtörténetéhez szolgáltat olyan anyagot és cenzúrázatlan véleményt, melyet itthon, korabeli forrásokból természetesen nem ismerhetünk.*”

Markó István

E számunkat nyomta és kötötte az AS-Nyomda Kft. Szilády Üzem

6000 Kecskemét, Mindszenti krt. 63.
Tel.: +36 76 481 401; Fax: +36 76 481 204
E-mail: szilady@axelspringer.hu
www.as-nyomda.hu; www.szilady.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.